

HISTORICA OLOMUCENSIA

59-2020

**SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XLIX**

HISTORICA OLOMUCENSIA
59–2020

Sborník prací historických
XLIX

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2020

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2020 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických je vydáván od roku 2009. Navazuje na dlouholetou tradici ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala být vydávána v roce 1960. Od dubna 2015 je zařazen do prestižní evropské databáze odborných časopisů ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Od roku 2009 je na seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje především informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Ph.D., Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci),
doc. Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Katedra obecné antropologie FHS UK v Praze),
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice),
prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze),
PhDr. Ivana Koucká, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci),
doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Katedra teologických věd Teologické fakulty JU v Českých Budějovicích),
prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně),
doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zasláné články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editori© Ivana Koucká, Vojtěch Češík, Klára Staňková, 2020

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, The Collection of History Works has been published since 2009. It follows the long-time tradition of series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, The Collection of History Works, which started to be published in 1960. Since April 2015 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2009 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department’s members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Ph.D., Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc),
doc. Mgr. Veronika Čapková, Ph.D. (Department of General Anthropology, Faculty of Humanities, Charles University in Prague),
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Institute of History, Faculty of Philosophy, University of Pardubice),
prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic),
PhDr. Ivana Koucká, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc),
doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Institute of History, Philosophical Faculty, University of South Bohemia České Budějovice),
prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno),
doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors’ contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal’s website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Editors© Ivana Koucká, Vojtěch Češík, Klára Staňková 2020

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY

- PAVEL ŠLÉZAR – HANA DEHNEROVÁ
*Kostel sv. Petra v Olomouci ve středověku
 z pohledu archeologických pramenů* 13
- DAVID PAPAJÍK
*Majetkové strategie šlechty v pozdním středověku
 na modelovém příkladu Haška z Valdštejna* 53
- PETR SEDLÁČEK
Příspěvek k notářským instrumentům veřejného notáře Materny 75
- MARKÉTA KRÁLOVÁ
*Významné dny v životě obyvatel a příznivců minoritského konventu
 v Českém Krumlově mezi lety 1726–1750* 89
- JANA GERŠLOVÁ
*Průmyslová oblast Norimberka a výroba tužek,
 firma Schwan-Stabilo* 101
- IVAN PUŠ
*Československá Beseda Svatopluk Čech v Curychu
 během první světové války* 123
- IVANA KOLÁŘOVÁ – ONDŘEJ KOLÁŘ
Manželský život příslušníků československého četnictva 139
- JAN BROŽ
*Jak se jedná s labouristy.
 Českoslovenští sociální demokraté v exilu a Labour Party
 během druhé světové války* 155

ZPRÁVY

- IVANA KOUČKÁ
Nové návštěvnické centrum Mušov – Brána do římské říše..... 175
- FILIP HRADIL
Letní škola numismatiky..... 177
- ZDENKO MARŠÁLEK
Mezinárodní konference v regionálním prostředí.
 Zpráva o výstupu výzkumného projektu
 Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády
 za druhé světové války jako příklad
 marginalizace v procesu tvorby historické paměti..... 179
- PAVEL KREISINGER
*Odhalení pamětní desky brigádního generála
 Františka Dasticha v Olomouci-Hejčtině*..... 183

RECENZE

- MILAN MAŠÁT
 Arndt, Tomáš:
*Lékárny s Davidovou hvězdou v čase Šoa:
 osudy židovských farmaceutů v meziválečném Československu
 a během genocidy za druhé světové války.*
 Academia, Praha 2020. 187
- DAVID MARHOLD
 Šepták, Miroslav:
Mezi demokracií a autoritářstvím.
Rakouská vnitřní a zahraniční politika v letech 1931–1934.
 Academia, Praha 2018. 191

MAREK TLAŠEK Maiewski, Piotr M.: <i>Bojovat, či ustoupit? Možnosti obrany Československa na podzim 1938. Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku.</i> Conditio Humana, Brno 2018.	197
SÁRA BARCUHOVÁ Motyka, Grzegorz: <i>Volyň 1943. Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika.</i> Academia, Praha 2018.	201
JAROMÍR SOBOTKA Górny, Maciej: <i>Mezi Marxem a Palackým. Historiografie v komunistickém Československu.</i> Volvox Globator, Praha 2018.	205

THE AUTHORS AND SUMMARIES

THE AUTHORS AND SUMMARIES.....	211
--------------------------------	-----

ČLÁNKY

KOSTEL SV. PETRA V OLOMOUCI VE STŘEDOVĚKU Z POHLEDU ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENŮ¹

Pavel Šlězár – Hana Dehnerová

1 Úvod (písemné prameny a dobová vyobrazení)

Kostel sv. Petra² na Předhradí (též Petrském návrší, obr. 1) je nejstarším olomouckým kostelem zmiňovaným v písemných pramenech.³ Svým významem však přesahuje region Olomoucka, protože u něj bylo roku 1063 obnoveno moravské biskupství a stal se tak kostelem katedrálním.⁴ Iniciativou

¹ Příspěvek vznikl v rámci dílčího cíle výzkumné oblasti Archeologie I.1. Zpracování a vyhodnocení záchranných archeologických výzkumů NPÚ na vybraných nemovitých kulturních památkách, městských rezervacích, zónách a územích České republiky s dosud nechráněným archeologickým potenciálem, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO).

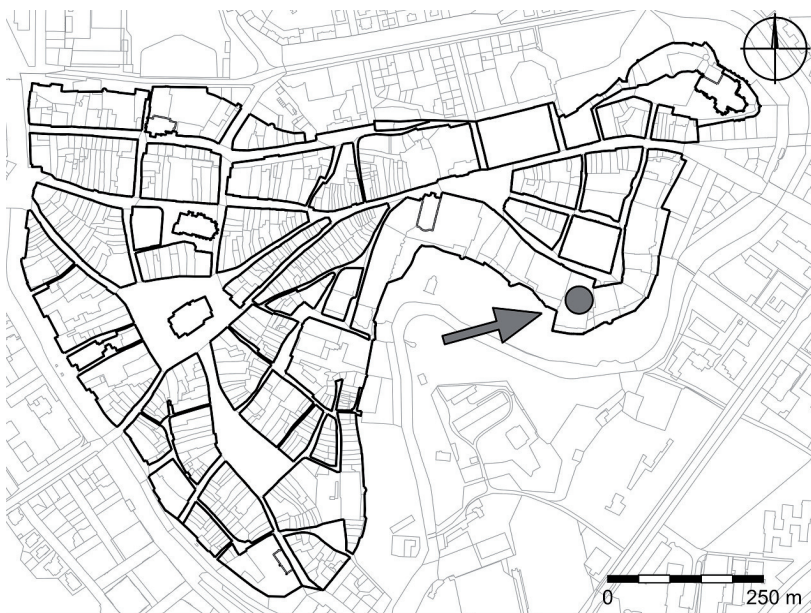
² Druhé zasvěcení sv. Pavlu se objevuje až na ojedinělé případy z let 1225 a 1299 pravidelně teprve v novověkém období od roku 1667, srov. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE (dále jen CDB) II, č. 269, s. 262; CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS MORAVIAE (dále jen CDM) V, č. 111, s. 114. Protože je náš příspěvek časově zaměřen na období středověku, přidržíme se pouze prvotního patrocinia. Srov. ZÁHORKA, Jindřich – ČEVONOVÁ, Jana: *Stavebněhistorický průzkum objektu FF UP v Křížkovského ulici čp. 512/10 v Olomouci*. Olomouc 2014 (nepublikovaný stavebně-historický průzkum), s. 59.

³ Archeologické prameny dokládají existenci zděných církevních staveb v Olomouci nejpozději pro 10. století. ŠLÉZÁR, Pavel: *Olomouc between the Great Moravian and Přemyslid Duchies* (dále jen *Olomouc between*). In: KOUŘIL, Pavel – PROCHÁZKA, Rudolf et al.: *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57. Brno 2018, s. 115–135.

⁴ K obnově moravského biskupství a počátkům moravské církve ELBEL, Petr: *Dějiny neúspěchu aneb úsilí Přemyslovců o zřízení arcibiskupství v českých zemích*. In: WIHODA, Martin – REITINGER, Lukáš a kol.: *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely. Země a kultura ve střední Evropě*, s. 14. Brno 2010, s. 238–306; JAN, Libor: *Počátky moravského křesťanství a církevní správa do doby husitské*. XXVII Mikulovské sympozium, 2002, 2003, s. 7–20; Týž: *Počátky moravské církevní organizace a charakter Metodějova arcibiskupství*. In: KOUŘIL, Pavel a kol.: *Cyrlometodějská misie Evropa – 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Brno 2014, s. 200–205; WIHODA, Martin: *Morava v době knížecí 906–1197*. Praha 2010, s. 127–138; ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí*. Praha 1997, s. 97–98. S kostelem jsou spojovány i Břetislavovy olomoucké ražby denárů se jménem sv. Petra na rubu. ŠMERDA, Jan: *Peníze na Moravě v době Přemyslovců*. In: FIFKOVÁ, Renáta (red.): *Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století*. Olomouc, Brno 2006, s. 133–144, cit. s. 134.

biskupa Jindřicha Zdíka byl biskupský stolec roku 1141 od kostela sv. Petra přenesen k nově postavenému chrámu (bazilice) sv. Václava na akropoli raně středověkého hradu na Václavském návrší. Zároveň došlo ke zřízení nové dvanáctičlenné kapituly v čele s děkanem a k soupisu majetku olomouckého kostela.⁵ Starou čtyřčlennou kapitolu ponechal biskup na dožití u kostela sv. Petra. Nejpozději roku 1174 už původní svatopetrská kapitula přestala existovat a s úmrtím jednotlivých členů kapituly bylo každé uprázdněné místo u sv. Petra přeneseno ke sv. Václavu. Tímto procesem se počet členů kapituly u sv. Václava ustálil na šestnácti.⁶ V uvedené listině z roku 1141 byl kostel sv. Petra označen za matku kostelů této církevní provincie.⁷

Obr. 1:

Olomouc, Křížkovského 10. Poloha lokality na výřezu z digitální katastrální mapy (digitalizace Jan Grégr).

⁵ CDB I, č. 115, s. 116–123; CDB I, č. 116, s. 124–125. Katedrála sv. Petra již kapacitně nevyhovovala.

⁶ BISTRŮČKÝ, Jan: *Počátky hradu a města. Knížecí hrad a církevní instituce*. In: SCHULZ, Jindřich: *Dějiny Olomouce*. 1. svazek. Olomouc 2009, s. 96–97.

⁷ „...ecclesiam beati Petri in civitate Olomuc sitam, que eiusdem provincie ecclesiarum mater erat. ...“, CDB I, č. 115, s. 117.

V roce 1204 postihl katedrálu sv. Václava a přilehlou část hradu požár a následně byla kolem akropole hradu vystavěna Přemyslem Otakarem I. v letech 1204–1207 nová obvodová kamenná hradba.⁸ Zároveň došlo k vybudování nové brány do hradu na severozápadní straně areálu, která se však nacházela před průběhem původního opevnění Předhradí. Tím došlo k situaci, že vstup do hradu na Václavském návrší byl zcela samostatný a nepropojený s Předhradím.⁹ Kanovníkům tím však bylo bráněno ke svobodnému přístupu ke katedrále sv. Václava. Situace byla natolik vážná, že biskup Robert dokonce žádal papeže o přeložení biskupského stolce zpět ke kostelu sv. Petra.¹⁰ Nakonec však došlo mezi aktéry sporu k domluvě a následně k úpravě a posunu dotčené části opevnění Předhradí tak, aby navazovalo na novou kamennou hradbu hradu na Václavském návrší až před hradní bránou. Kostel sv. Václava zůstal nadále katedrálním a u kostela sv. Petra byly mezi lety 1207–1213 usazeny řeholnice, patrně augustiniánky.¹¹ Prokurátorem kláštera byl biskupem Robertem ustanoven olomoucký probošt Štěpán, patronátní právo kláštera si vyhradil olomoucký biskup, který na něj uplatňoval nárok z pozice vlastníka pozemku. Ve svém testamentu biskup Robert zmínil, že v kostele sv. Petra založil oltář sv. Kateřiny.¹²

Augustiniánky zůstaly u chrámu sv. Petra až do roku 1267;¹³ už následujícího roku 1268 je uváděn plebán kostela sv. Petra Tchechontius a kostel tak byl zjevně farním.¹⁴ Uvedený, již jako kanovník, odkázal roku 1308 ve své závěti 12 hřiven na zbudování tří oken u sv. Petra.¹⁵ V roce 1272 byl poprvé zmiňován nový kostel augustiniánek, chrám sv. Jakuba, u kterého si řeholní-

⁸ RICHTER, Václav: *Raněstředověká Olomouc*. Spisy Univerzity v Brně – Filosofická fakulta, sv. 63. Praha – Brno 1959, s. 87. Raně středověký olomoucký hrad (*civitas, urbs*) se skládal ze dvou částí: akropole a předhradí. Akropole hradu ležela na Václavském návrší a v dobových pramenech byla blíže označována jako kopeček („...in quendam monticulum situm intra menia civitas, ...in monticulo...“, CDB II, č. 66, s. 62, nebo jako vlastní hrad *arx* (= akropolis, ohrazený pahorek): „...in ipsa etenim civitate Olomuc ...in ipsa arce...“, FONTES RERUM BOHEMICARUM (dále jen FRB) II, s. 409. Srov. RICHTER, V.: *c. d.*, s. 59–60. Na Petrském návrší se potom rozkládalo předhradí (*preurbium*). Mimo hrad se západním směrem nacházelo podhradí (*suburbium*). Vystavěním kamenné hradby kolem akropole vznikl hrad, chápaný již jako vrcholně středověký hrad *castrum*. Srov. ŠLÉZAR, Pavel: *Archeologický výzkum u kostela Panny Marie Sněžné. Příspěvek k problematice počátků opevnění a církevních staveb na olomouckém Předhradí* (dále jen *Archeologický výzkum*). Přehled výzkumů, 58-2, 2017, s. 97–127.

⁹ ŠLÉZAR, P.: *Archeologický výzkum*, s. 120–121.

¹⁰ CDB II, č. 66, s. 61–62.

¹¹ CDB II, č. 106, s. 100–101.

¹² CDB III/1, č. 128, s. 161.

¹³ CDM III, č. 402, s. 406.

¹⁴ CDM IV, č. 10, s. 12.

¹⁵ CDM VI, č., 15, s. 13.

ce zbudovaly konvent.¹⁶ Podle znění listiny z roku 1284 se klášter u sv. Jakuba nacházel v blízkosti kostela sv. Petra.¹⁷ Blízkou polohu obou kostelů potvrzuje text listiny z roku 1356, v níž je připomínán i dům plebána kostela sv. Petra.¹⁸ Z průběhu 14. století je doloženo několik odkazů ve prospěch chrámu sv. Petra.¹⁹ K roku 1391 se pak výslovně uvádí hřbitov kostela sv. Petra.²⁰ V 15. století se začala objevovat četná nadání k oltářům v kostele sv. Petra, výčet oltářů je poměrně značný: Navštívení Panny Marie a sv. Kateřiny, sv. Kříže, Božího těla, Zvěstování a Nanebevzetí Panny Marie, sv. Martina, sv. Víta, sv. Trojice a sv. Jakuba většího.²¹ Po požáru roku 1455 musela být opravena střecha chrámu a další budovy poškozené ohněm.²² Původní gotický zvon od olomouckého zvonaře a konváře Václava datovaný do roku 1482 je v současnosti umístěn v kostele sv. Vavřince v Přerově.²³

V novověku byla v letech 1681–1682 k chrámu u jeho vchodu přistavěna nová severní věž s osazenou zlacenou měděnou helmicí a původní, zřejmě již poškozená západní věž byla odstraněna.²⁴ Roku 1784 došlo ke zrušení hřbitova a roku 1785 byl v rámci josefínských reforem odsvěcen i chrám a krátce nato v roce 1792 zbořen.²⁵ Důsledkem byla také reorganizace městských far – fara od sv. Petra byla přenesena ke sv. Václavu, kam byl také převeden svatopetrský farní obvod. Plocha po zrušeném kostele byla následně součástí městské zahrady, později zemské nemocnice a porodnice, a to až do roku 1896, kdy byla nemocnice přemístěna na Tabulový vrch. V letech 1901–1902

¹⁶ CDM IV, č. 69, s. 101. Ke klášteru augustiniánek a kostelu sv. Petra blíže JAKUBEC, Ondřej: *OLOMOUC (Olomouc). Zaniklý konvent augustiniánek kanovnic u kostela sv. Petra, později s kostelem sv. Jakuba, následně konvent minoritů*. In: FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 463–468; RICHTER, V.: *c. d.*, s. 64–68, 87–88, 105–108.

¹⁷ „...religiosarum dominarum in domo sancti Iacobi penes ecclesiam sancti Petri in Olomucz...“, CDM IV, č. 219, s. 288.

¹⁸ CDM IX, č. 4, s. 4.

¹⁹ Např. z let 1313 (CDM VI, č. 73, s. 52), 1349 (CDM VII, č. 917, s. 651), 1353 (CDM IX, č. 24, s. 389), 1377 (CDM XI, č. 65, s. 55).

²⁰ „...cimeterii ecclesie sancti Petri...“, CDM XII, č. 11, s. 7.

²¹ ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 25–37. Výčet oltářů v našem textu je řazen chronologicky. V zápisech z let 1510, 1522 a 1559 je upřesněna poloha oltáře Božího těla jako „...u sloupu v kostele sv. Petra...“. Tíž, s. 41, 52.

²² RICHTER, V.: *c. d.*, s. 65; ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 33.

²³ MLČÁK, Leoš – ŠRÁMEK, Pavel: *Olomoučtí zvonaři 15. století*. *Vlastivědný věstník moravský*, 31, 1979, s. 298–306, cit. s. 300–301, 304–306; ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 35, 67, 95.

²⁴ RICHTER, V.: *c. d.*, s. 65; ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 60–61.

²⁵ BLÁHA, Josef – KOLÁŘ, Bohumír – SPÁČIL, Vladimír – TICHÁK, Milan: *Olomoucké hřbitovy a kolumbária*. Olomouc 2001, s. 7; ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 65.

byl v místech bývalého kláštera s kostelem sv. Jakuba a areálu zrušeného kostela sv. Petra postaven komplex školních budov Elisabethinum (všeobecná dívčí veřejná a měšťanská škola spojená s učitelským vzdělávacím ústavem a dívčím penzionátem), po roce 1918 přejmenovaný na Komenium. Od roku 1946 jsou budovy bývalého Komenia součástí Univerzity Palackého v Olomouci.²⁶

Z velkého množství historických plánů a vedut Olomouce, na kterých je zobrazen kostel sv. Petra, upozorníme na ty, které mají přímou souvislost s tématem našeho příspěvku.

Na vedutách je kostel sv. Petra nejlépe patrný při pohledu od jihu až jihovýchodu, jako je tomu i na nejstarším vyobrazení Olomouce od J. Willenberga z roku 1593.²⁷ Na vedutě má kostel poměrně vysokou stanovou střechu a chybí náznak věže při západním průčelí; v popředí je poměrně špatně rozpoznatelná střecha klášterního kostela sv. Jakuba se sanktusníkovou věžičkou. V roce 1627 vyšla poprvé Komenského mapa Moravy s vedutou M. Vischera zobrazující Olomouc od jihu.²⁸ Kostel sv. Petra na ní má poměrně štíhlou věž a snad sedlovou střechu, která ale může náležet i kostelu sv. Jakuba. Podobně je kostel sv. Petra vyobrazen na celkovém pohledu od jihu po roce 1650, který z předchozí veduty patrně vychází, ale je aktualizovaný a podrobnější.²⁹ Také zobrazení kostela na barevném akvarelu z roku 1667³⁰ je podobné předchozím dvěma. Spíše než stanovou střechu nad lodí je však vidět věž s vysokou štíhlou střechou.

²⁶ ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 68–98.

²⁷ PAPROCKÝ, Bartoloměj: *Zrcadlo slavného markrabství Moravského*, 1593, CCCLXXXI.

²⁸ Podle Václava Buriana měla starší předlohu, protože neodráží přesný stav v tomto roce, viz BURIAN, Václav: *Ikonografie Olomouce do roku 1900 (I. část.)* (dále jen *Ikonografie*). Sborník Krajského Vlastivědného muzea Olomouc, 1959, IV. 1956–1958, s. 373.

²⁹ Olomouc, celkový pohled od jihu, po r. 1650, Prospekt der k. k. Haupt u. Granitz Vestung Olmütz, mědirytina Matouše Küssela podle předlohy Antonína Lublinského. BURIAN, V.: *Ikonografie*, s. 374, s. 393, č. 24. Reprodukce: archiv Národního památkového ústavu, územní odborní pracoviště v Olomouci (dále jen NPÚ, ÚOP v Olomouci), negativ č. 12.182.

³⁰ Olomouc, celkový pohled od severu, akvarel, 1667. Sbírká litografií a fotografií (SOKa Olomouc, sign. XXXII/3). In: http://veduty.bach.cz/veduty/VysledekBean.action?show=&_sourcePage=SFHzzOyFcp196ADY2FCR2ph_MI8sJUaQPKM4EFOzfClKXvUKtKAPz-Z5Hc9QWXlzdImdEgm9dY0SL9GA6tNnQEnyWgchUMkDLCEWoswjSCFE%3D&rowPg=0 [cit. 14. 6. 2020]. Podrobně k vedutě MLČÁK, Leoš: *Veduta Olomouce z roku 1667*. In: ELBEL, Martin – JAKUBEC, Ondřej (ed.): *Olomoucké baroko. Proměny ambic jednoho města*. I. Úvodní svazek. Olomouc 2010, s. 91–96.

Obr. 2:

Pohled na kostel svatého Petra od severovýchodu na výřezu z vyobrazení požáru Nové brány.

J. J. Kilian, grafická univerzitní teze Mathiase Schmidta, 1676, mědiryt. Zemský archiv Opava, pracoviště Olomouc, fond Univerzita v Olomouci, inv. č. 2142, teze č. 13, obrazová č. 233. Reprodukce: Veduty v českých a slovenských archivech, <http://veduty.bach.cz/veduty/> [cit. 12. 6. 2020].

Ze stejného období (1676) je jediné pohledové zobrazení kostela sv. Petra od severovýchodu, a to na rytině požáru Nové brány (obr. 2),³¹ kde je dobře patrný polygonální závěr presbytáře a sedlová střecha nad ním. Západní část kostela je patrně zkreslená, není jisté, zda vidíme perspektivně zmenšenou stanovou střechu lodi (nelze vyloučit možnost, že západní věž už byla v té době pobořená) nebo západní věž (v tom případě by ale byl pohled zkreslený více, protože by loď musela mít sedlovou střechu a presbytář autor omezil pouze na jeho závěr).

Poměrně detailní vyobrazení Olomouce od jihu je na dolním okraji (parerga) Vischerovy mapy Moravy od J. Tscherninga z roku 1692,³² na kterém už můžeme vidět petrský kostel s novou věží na severní straně a se stanovou střechou nad lodí. V popředí je opět střecha kostela sv. Jakuba a snad i věž kaple Panny Marie.

Kostel sv. Petra je zobrazen již na nejstarším plánu města Olomouce z let 1712–1727,³³ kde je schematicky zakreslen půdorys kostela přístavbou propojený s klášterem. Prostor kolem kostela je uzavřen zdí, která od ulice zahýbá k jižnímu nároží presbytáře. Podrobnější zakreslení půdorysu včetně opěrných pilířů můžeme vidět na plánu olomoucké pevnosti z roku 1742 (obr. 3). Mezi kostely sv. Petra (č. 22) a sv. Jakuba (č. 27) je patrná menší nevybarvená stavba s půlkruhovým závěrem a ohradní zeď kolem hřbitova. Podobný detail je patrný i na dalším plánu z konce čtyřicátých let 18. století (obr. 4),³⁴ kde ovšem schází kostelní věž. Na raportních plánech výstavby pevnosti z druhé poloviny 18. století většinou chybí zakreslení vnitřní zástavby.

³¹ KILIAN, Jan, Josef: *Grafická univerzitní teze Mathiase Schmidta, 1676*, mědiryt. Zemský archiv Opava, pracoviště Olomouc, fond Univerzita v Olomouci, inv. č. 2142, teze č. 13, obrazová č. 233. Reprodukce: *Veduty v českých a slovenských archivech*. In: http://veduty.bach.cz/veduty/VysledekBean.action?show=&_sourcePage=-7PBwNuG32cPuljhhirJ4bbrsOf9KwX-sM0x5ywq9PWDV63n5WYGgQcoKtBzYx_txx21qLaly-6GMUYi9vYITY1g3f6pxSjncQK-BI6fvmE5s%3D&rowPg=0 [cit. 14. 6. 2020].

³² TSCHERNING, Johannes: *Parerga Vischerovy mapy Moravy, 1692*, Reprodukce: *Veduty v českých a slovenských archivech*. In: http://veduty.bach.cz/veduty/VysledekBean.action?show=&_sourcePage=mBAv9MChzI8LOVS4YXtuI415VLC7_RmZFshPMB6vz0cAtc5pqilPL-TOYzAk8_KoHGTnvUu48oAlxBlkcNUCEGBiSOsr733qiF7t-PiqDO-Ck%3D&rowPg=0 [cit. 14. 6. 2020].

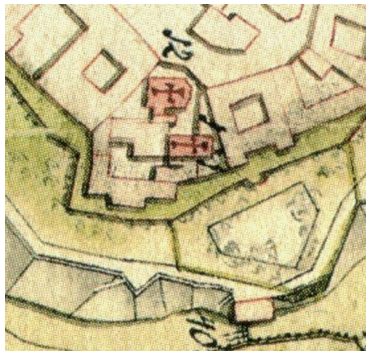
³³ ELLÁŠ, Jan.: *Nejstarší plán města Olomouce (1712–1727)*. Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1973, č. 162, s. 45 (obr. na str. 3 obálky); ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 201.

³⁴ Plán pevnosti a města Olomouce, konec čtyřicátých let 18. století. Reprodukce: SCHULZ, Jindřich (ed.): *Dějiny Olomouce 1*. Olomouc 2009, obr. 160 na s. 482.

Obr. 3:

Kostel sv. Petra (č. 22) a minoritský klášter (č. 27) na výřezu z plánu z roku 1742 (Plan von Olmütz mit den neuen Project).

Originál plánu: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien, GPA Inland, C IV, Olmütz alpha 23; fotokopie: NPÚ ÚOP v Olomouci, negativ č. 72087.

Obr. 4:

Kostel sv. Petra s kaplí a minoritský klášter na výřezu z Plánu pevnosti a města Olomouce, konec čtyřicátých let 18. století.

Převzato z: SCHULZ, Jindřich (ed.): *Dějiny Olomouce 1*. Olomouc 2009, obr. 160 na s. 482.

2 Archeologické výzkumy do roku 2015

Kostel sv. Petra vždy vzbuzoval zájem badatelů, jelikož byl velmi významný pro počátky moravského biskupství. Jeho fyzická nepřítomnost po roce 1792 vyvolávala řadu otázek, jednou z nich bylo i přesné situování nejstarší raně středověké (před-)románské svatyně. Povědomí o existenci kostela sv. Petra samozřejmě přetrvávalo nejenom v názvu Petrského návrší, ale také díky jeho zakreslení v plánech 18. století nebo zobrazení na vedutách města. Předpokládala se prostorová kontinuita (před-)románského katedrálního kostela s gotickým chrámem.

Proto také byla při stavbě budovy Elisabethina v letech 1901–1902 věnována pozornost archeologickým nálezům učiněným při demolici objektu Zemské nemocnice (dřívější klášter), při hloubení základů školní budovy v severní části parcely, ale i při terénních úpravách nádvoří. Bedlivě byly sledovány i pozůstatky historických zděných konstrukcí. Souhrnné informace byly publikovány H. Kuxem v roce 1905 spolu s na svou dobu poměrně přesným zákresem odkrytých zdív kostelů sv. Petra a sv. Jakuba či kaple Panny Marie.³⁵

V plánu zaujme poměrně silné (cca 3,2 m) zdivo, vycházející severovýchodním směrem z polygonálního závěru presbytáře petrského kostela (obr. 5). Autor článku také zmiňuje, že už v té době bylo zdivo kostela porušeno vodovodním a plynovodním potrubím.

Mezi dalšími nálezy jsou popsány tři olovené plakety s vyobrazením evangelistů (anděl, orel, býk), které byly uloženy pod základy tří nalezených opěrných pilířů³⁶ ve třech samostatných kamenných schránkách překrytých břidlicí.³⁷ Poslední plaketu s obrazem lva se nepodařilo nalézt. Otázce olovených plaket z kostela sv. Petra se v roce 1960 blíže věnoval V. Burian.³⁸ Konstatoval, že se ve sbírkách Vlastivědného muzea nachází i poslední ze čtveřice plaket, a to se symbolem evangelisty Marka. O uložení ostatních tří plaket Burian neměl bližší informace. Dochovaná olovená plaketka o průměru 40 mm a síle 3 mm má na aversu znázorněnou okřídlenou lví postavu směřující vpravo, přičemž hlava s kruhovou svatozáří je natočena přímo na diváka. Revers zůstal hladký. Plaketa byla V. Burianem datována přibliž-

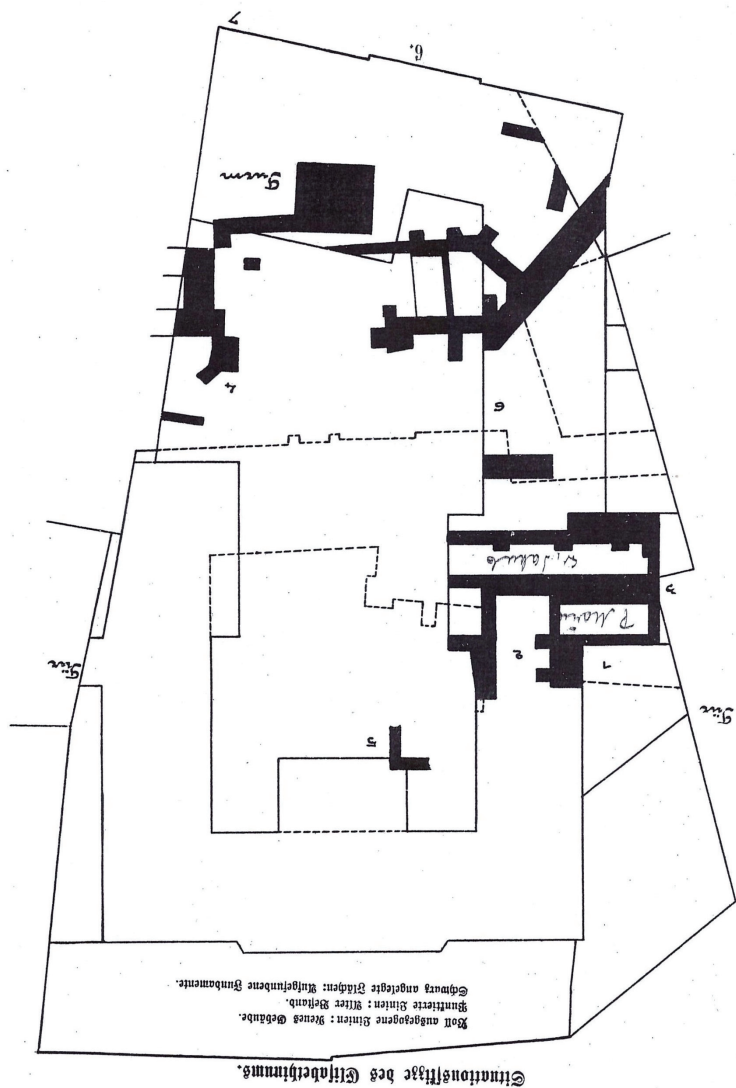
³⁵ KUX, Hans (ed.): *Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*. Bd. IV, 1900–1904, Olmütz 1905, s. 156–159, cit s. 159.

³⁶ Pravděpodobně se jednalo o opěráky závěru presbytáře kostela, které byly odstraněny stavbou Elisabethina (srov. obr. 15).

³⁷ KUX, H. (ed.): *c. d.*, s. 158.

³⁸ BURIAN, Václav: *Nálezy románských (?) olovených plaket se symboly evangelistů v Olomouci*. Numismatické listy, 15, 1960, s. 67–70.

Obr. 5:

Olomouc, Křížkovského 10, situační plán archeologických nálezů při stavbě Elisabethina (oproti originálu otočeno severem nahoru).

Převzato z: KUX, Hans (ed.): *Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*, Bd. IV., 1900–1904. Olmütz 1905, s. 159.

ně do 11. století. Olovené terčíky se symboly čtyř evangelistů byly vkládány do nároží raně středověkých sakrálních objektů z ochranného důvodu, místa spojení dvou zdí byla tehdejšími věřskými představami vnímána jako zranitelné části budovy. Čtyři nároží budovy byly tedy svěřeny do ochrany čtyřem „strážcům“ evangelistům.³⁹

Dále je v Kuxově výčtu nálezů uveden objev kostrového hrobu v kameném obložení. Tento hrob ležící jižně od presbytáře byl překryt kamennou náhrobní deskou a pocházel dle Kuxe pravděpodobně z pravěkého období.⁴⁰

Kromě přínosných zjištění bylo při odkryvu zdí odstraněno velké množství okolních vrstev, a tím bylo znemožněno poznání stratigrafických vztahů při pozdějších archeologických výzkumech.

K prvnímu regulérnímu archeologickému výzkumu kostela sv. Petra došlo až v létě roku 1948, jednalo se o vůbec první profesionální archeologický výzkum v Olomouci. Právě Olomouc byla pro svůj význam v raném středověku zařazena do plánu výzkumů Státního archeologického ústavu v Praze (dále jen StAÚ), mj. s cílem objasnit počátky stavebního vývoje sídla Přemyslovců a také biskupského kostela svatého Petra. Vedení zjišťovacího výzkumu s cílem objevit nejstarší olomoucký raně středověký kostel se ujal ředitel StAÚ Jaroslav Böhm, výkonem prací v terénu byla pověřena Květa Reichertová.⁴¹ Po ukončení výzkumu však musela K. Reichertová konstatovat, že dochované základové zdivo je až pozdně gotické a z románské fáze nebylo zachováno nic.⁴²

Na výzkumu byla prováděna kresebná i fotografická dokumentace a zaměření odkrytých reliktů kostela, následně došlo také k rekonstrukci jeho půdorysu (obr. 6). V roce 1948 se podařilo odkryt severní a jižní základ presbytáře včetně opěrných pilířů, závěr presbytáře se však již nacházel pod budovou Filozofické fakulty Univerzity Palackého. Z lodi byl prozkoumán neúplný průběh jižní strany s nárožním opěrným pilířem na jihozápadě, cih-

³⁹ GABRHELÍKOVÁ, Kateřina: *Plaketa se symbolem evangelisty Marka*. In: JEMELKOVÁ, Simona (ed.): *Mezi východem a západem. Svatí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*. Olomouc 2013, s. 165–166.

⁴⁰ KUX, H. (ed.): *c. d.*, s. 158.

⁴¹ Doc. Dr. Jaroslav Böhm zároveň přednášel v letech 1946–1950 na Univerzitě Palackého v Olomouci. SKLENÁŘ, Karel: *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*. Praha 2005, s. 82–83. V zápisech z odborných komisí při výzkumu kostela sv. Petra vystupuje za Státní archeologický ústav i Univerzitu Palackého.

⁴² REICHERTOVÁ, Květa: *Olomouc-město. Olomouc. Komenium-nádvoří. Nálezová zpráva* (dále jen *Komenium*). Dokument M-TX-201601918. Archeologický ústav Brno. Praha 1948. In: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-201601918>. [cit. 14. 6. 2020]; REICHERTOVÁ, Květa: *Přemyslovský hrad a předhradí v Olomouci* (dále jen *Přemyslovský hrad*). Archeologické rozhledy, 1, 1949, s. 60–67, 73; ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 83.

lová klenutá renesanční krypta v presbytáři a západní věž, která byla také doložena sondou i v sousední budově Křížkovského 8. Oproti plánu z roku 1905 navíc výzkum dokázal přítomnost středového pilíře a pilířů pod kruchtou a zachytil i další detaily, jako zdivo jižně od věže, cihlové hrobky a blíže nepopsaná zdiva v prostoru lodi. Na jednom z nich se nacházely pozůstatky dvou hrobů.

Obr. 6:

Situace výzkumu 1948–1949, výřez z plánu č. 112/34. Původní legenda: šikmé čáry – gotické zdivo; dvojitá svislá linie – cihlové zdivo; měřítko 1:50.

In: REICHERTOVÁ, K. 1950: Dokument M-TX-201601919. Archeologický ústav Brno. Dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-201601919> [cit. 13. 6. 2020].

Většinu zdiva K. Reichertová interpretovala jako gotickou, pouze o zbytku údajného zdiva (?) z břidlicových ploten s odlišnou (písčitou) maltou v presbytáři s výhradami uvádí, že by se nedala vyloučit jeho souvislost s románskou stavbou (vyrovnávací základ). Vzhledem k předchozím stavebním aktivitám v prostoru bývalého kostela sv. Petra měla K. Reichertová sníženou možnost analýzy stratografií (více méně chyběly) a navíc došlo k dalším narušením původních zdív inženýrskými sítěmi. Na základě půdorysného řešení rekonstruovala kostel jako podélnou orientovanou stavbu s presbytářem o dvou klenebních polích se dvěma opěrnými pilíři po každé straně obvodní

zdi. Prostor lodi byl zaklenutý klenbou spočívající na středovém pilíři. Jiné dva pilíře nesly kruchtu na západní straně lodi. Součástí kostela byla hránolová věž na čtvercovém půdorysu na západní straně. Kostel Reichertová zařadila k redukovaným dvoulodím zaklenutým klenbou podepřenou jedním pilířem a časově jej spojovala s obdobím druhé poloviny 14. století.⁴³

Bohužel zcela bez archeologického výzkumu proběhla v letech 1953–1954 výstavba nové uhelny (15,5×8,8 m do hloubky 3,6 m) ve střední části nádvoří a dálkového vedení vycházejícího z ní severovýchodním směrem. Tyto stavby zničily nejen část suterénu severního křídla někdejšího kláštera, ale také pouze před šesti lety odkryté základy kostela sv. Petra. Alespoň dva terénní náčrty při této aktivitě stihl zakreslit Josef Kšíř.⁴⁴

Od doby výzkumu K. Reichertové až do roku 2006 prakticky probíhaly pod vedením Víta Dohnala z Vlastivědného muzea v Olomouci nebo Josefa Bláhy z olomouckého Památkového ústavu v prostoru nádvoří na Křížkovského 10 pouze drobné záchranné akce při náhodně zjištěných výkopech pro inženýrské sítě. Tyto aktivity potvrzovaly přítomnost archeologických nálezů v prostoru nádvoří (hroby, zdiva), a to již v decimetrových úrovních pod povrchem terénu.⁴⁵

V souvislosti s rekonstrukcí podkroví a výstavbou výtahů a únikového schodiště byl na podzim roku 2006 proveden záchranný archeologický výzkum olomouckým archeologickým pracovištěm Národního památkového ústavu. Zdokumentována byla zdiva v průchodu do Bezručových sadů. Na nádvoří v místech výtahů však sondy archeologické nálezy nezjistily, byly totiž situovány v druhotně porušeném terénu.⁴⁶

⁴³ REICHERTOVÁ, K.: *Přemyslovský hrad*, s. 73.

⁴⁴ ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 89, 281–282, obr. 46, 47.

⁴⁵ BLÁHA, Josef: *Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci v roce 1991*. In: *Památkový ústav v Olomouci 1991. Výroční zpráva*. Olomouc 1992, s. 21–25; DOHNAL, Vít: *Hroby v prostoru zaniklého gotického kostela na Předhradí v Olomouci (okr. Olomouc)*. Přehled výzkumů 1984, 1987, s. 57; VEČEŘA, Petr: *Olomouc. Křížkovského 10 (červenec 1985)*. Olomouc 2016 (nepublikovaná nálezořová zpráva uložena v archivu NPÚ, ÚOP v Olomouci, fond NZ, pod. č. D-1042).

⁴⁶ DEHNEROVÁ, Hana: *Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc). Křížkovského č. o. 10, č. p. 512, parc. č. st. 208*. Přehled výzkumů 48, 2007, s. 489–490.

3 Archeologický výzkum během rekonstrukce budovy děkanátu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v letech 2015–2017

Připravovaná rekonstrukce budovy děkanátu počítala s archeologickým výzkumem již od počátku. Proto byl v předstihu před začátkem samotných stavebních prací v roce 2015 zahájen archeologický výzkum, který realizoval Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci.⁴⁷ Původně měly být položeny tři sondy v místech plánovaných výkopů pod úroveň terénu. Záhy se však ukázalo, že pozůstatky zdí i hrobů zaniklého hřbitova jsou dochovány místy jen 20 cm pod povrchem nádvoří a hrozilo tedy jejich poničení při vlastní stavbě. Proto bylo na odborné archeologické komisi rozhodnuto, že se archeologický výzkum rozšíří na plošný odkryv v severní části nádvoří, ve které byly v roce 1948 obnaženy základy kostela sv. Petra a Pavla (obr. 7). Zároveň se tak měl ověřit faktický stav dochování těchto reliktů.⁴⁸

Obr. 7:

Pohled na základové zdivo kostela sv. Petra odkryté v roce 1948 (vlevo) a 2015 (vpravo).

In: REICHERTOVÁ, K.: *c. d.*, Rajský dvůr, tab. 3, negativ č. 4621, obr. 5; archiv NPÚ, ÚOP v Olomouci.

⁴⁷ Záchraný archeologický výzkum probíhal pod vedením Mgr. Hany Dehnerové, akci koordinoval PhDr. Pavel Šlězár, Ph.D.

⁴⁸ Komise proběhla v rámci 2. kontrolního dne stavby 5. listopadu 2015.

První etapa archeologického výzkumu probíhala od června do prosince 2015, další dílčí poznatky a reliktů zdiv z kostela byly zjišťovány během dohledů již v rámci stavby v letech 2016–2017.⁴⁹ Na nádvoří bylo v sezóně 2015 odkryto celkem 59 kostrových hrobů, z toho devět hrobů přímo v interiéru kostela sv. Petra. Tři hroby v jižní části zkoumané plochy mohly patřit ke klášteřu.

Kromě kostela sv. Petra odkryl archeologický výzkum pozůstatky dalších staveb a terénních situací. V prostoru dvorku při uličce do parkánových zahrad bylo odkryto hradební zdivo, dva kostrové hroby a základy barokní kaple Panny Marie zbořené v roce 1901.

Z hmotných nálezů zasluhuje zmínku útržky hedvábné tkaniny protkávané zlatými nitěmi s motivem labutě, které byly datované do poslední čtvrtiny 14. až počátku 15. století.

Průzkum v ploše nádvoří v roce 2016 odhalil pozůstatky základových zdí z různých fází přestaveb kláštera a nemocnice. Zatím se nepodařilo upřesnit nejstarší podobu kláštera, zpracování této fáze výzkumu stále probíhá. Na zkoumané ploše bylo zachyceno ve čtyřech řadách 39 kostrových orientovaných hrobů, které podle předběžného vyhodnocení spadají do vrcholného středověku a pravděpodobně náležely ke klášteřu u sv. Jakuba.

Překvapením pak byl objev jámy vysekané až 1,2 m do skalního podloží a zasypané přibližně v polovině 10. století. V ní byla nalezena keramická nádoba, železná sekerovitá hřívna, množství rybích kostí a především břidlicová destička s rytinou mužské postavy nesoucí v levé ruce kříž, která sloužila zřejmě jako víko sakrália v oltářní desce.⁵⁰ Doklady jiného souvislého raně středověkého osídlení, pohřbívání, či jiných aktivit v ploše nádvoří zjištěny nebyly.

V závěrečné sezóně výzkumu v roce 2017 se pak archeologické práce soustředily na dvě nové suterénní místnosti a také na dohledy na různých

⁴⁹ O předběžných výsledcích výzkumu byly každoročně podány zprávy v periodiku Přehled výzkumů, viz DEHNEROVÁ, Hana – ŠLÉZAR, Pavel: *Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc). Křížkovského 10, č. p. 512, parc. č. st. 208, 29/2* (dále jen *Křížkovského 2016*). Přehled výzkumů 57–2, 2016, s. 294–300; DEHNEROVÁ, Hana – ŠLÉZAR, Pavel: *Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc). Křížkovského 10, č. p. 512, parc. č. st. 208* (dále jen *Křížkovského 2017*). Přehled výzkumů 58–2, 2017, s. 232–234; DEHNEROVÁ, Hana – ŠLÉZAR, Pavel: *Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc). Křížkovského 10, č. p. 512, parc. č. st. 208* (dále jen *Křížkovského 2018*). Přehled výzkumů 59–2, 2018, s. 259–261.

Výzkum proběhl v subdodavatelské spolupráci s Katedrou historie FF Univerzity Palackého v Olomouci, jejíž studenti archeologie na výzkumu absolvovali svou praxi, s Katedrou geologie PřF Univerzity Palackého v Olomouci a dále se společností Archaia Olomouc, o. p. s. a s Archeologickým centrem Olomouc, p. o.

⁵⁰ DEHNEROVÁ, P. – ŠLÉZAR, P.: *Křížkovského 2017*; ŠLÉZAR, P.: *Olomouc between*, s. 131.

místech stavenišť. V suterénu severního traktu bylo prozkoumáno dalších celkem 486 kostrových hrobů ze svatopetrského hřbitova.

Pod úrovní, do které zasahovaly hroby, se dochoval mladohradištní (950–1200) a mladší středohradištní (1. polovina 10. století) sídlištní horizont, jakož i pozůstatky pravěkého osídlení.⁵¹

Mezi nálezy z 10. až 11. století vynikají např. skleněné hladítko, přeslen z ovručské břidlice či zlomek kostěného udidla s rytou výzdobou severského stylu, které dokládají kontakty se severní i jižní Evropou. Zřejmě s církevním prostředím lze spojovat nálezy čtyř zlomků keramické střešní krytiny a jeden kostěný stilus z objektů datovaných do 10. století.⁵²

Během tří etap archeologického výzkumu (2015–2017) bylo v prostoru nádvoří a v suterénu budovy zachyceno minimálně 542 hrobů patřících ke kostelu sv. Petra. Přírodní podmínky k četnějšímu pohřbívání předurčily prostor severně od kostela s písčítým podložím a na něm ležícím kulturním souvrstvím. Jižně od kostela se rozprostírá plošina skalního návrší, hrobové jámy zde proto byly zasekány do skály nebo byly využity přírodní pukliny. Hroby nacházející se jižně od kostela byly bez milodarů, zemřelí byli ukládáni v jednotné orientované poloze na zádech. Doložen je pohřeb ženy s plodem, která zemřela při komplikovaném porodu.⁵³ Jen ojediněle byly nacházeny součásti oděvů, jako spínadla, přezky, korálky (obr. 8). Hroby severně od kostela byly v několika patrech nad sebou a vzájemně se porušovaly, celková mocnost zkoumané úrovně etážového hřbitova zde dosahovala přibližně 1,8–2 m.

Orientace hrobů kolísala, zemřelí leželi převážně hlavou k západu a nohama k východu, ale byly zjištěny i případy vychýlení k severu i k jihu. V průběhu antropologické analýzy jsou zjišťovány demografické údaje (věk, pohlaví zemřelých), ale i stopy různých nemocí, poškození kostí úrazy apod.⁵⁴ Zajímavý je doklad onemocnění syfilidou.

⁵¹ DEHNEROVÁ, P. – ŠLÉZAR, P.: *Křížkovského 2018*.

⁵² Nálezům raně středověkých pálených střešních krytin z Olomouce bude věnována samostatná studie.

⁵³ ŠÍN, Lukáš – DEHNEROVÁ, Hana: *Novověký pohřeb ženy s dítětem – tafonomická analýza*. Ročenka 2018. Archeologické centrum Olomouc, příspěvková organizace, 2019, s. 226–234.

⁵⁴ Antropologickou analýzu ze všech etap výzkumu provádí Mgr. Lukáš Šín, Ph.D., z Archeologického centra Olomouc, p. o.

Obr. 8:

Souprava k uchycení nohavic – kruhová přezka a dva kroužky z hrobu 52, slitina mědi a olova s příměsí zinku.

1. Pohled na hrob 52 od jihu, foto Hana Dehnerová, 2015; 2. souprava po konzervaci, foto Anna Večeřová, 2015; 3. Vyobrazení možného způsobu nošení nohavic.

Převzato z: KYBALOVÁ, Ludmila: *Dějiny odívání. Středověk*. Praha 2001, s. 106.

V prostoru severně od kostela byl nejpočetněji zastoupen horizont novověkých (zejm. barokních) hrobů, u kterých bylo typické ukládání v rakvích, častá přítomnost devocionálií, případně součástí oděvu a ozdoby. Asi jen 5 % hrobů, a to v nejnižší úrovni hřbitovního horizontu, bylo zcela bez výbavy a velmi předběžně by se mohly zařadit do období vrcholného středověku. Naopak jižně od kostela horizont barokních hrobů chyběl, zjištěné hroby spadají do 14. až 16. století. V žádné části zkoumané plochy nebyla zjištěna přítomnost hrobů datovaných do raného středověku.

Během archeologických odkryvů byla také sledována úroveň geologického podloží i jeho charakter. V nádvoří jižně od kostela sv. Petra bylo podloží tvořeno různě navětralou kulmskou drobou a jeho úroveň se pohybovala kolem 0,4 m pod povrchem terénu. Ve vzdálenosti cca 9 m od jižního schodišťového rizalitu (tedy 30 m jižně od kostela sv. Petra) byl přibližně v linii V–Z

zjištěn poměrně prudký zlom skály, která byla v těchto místech „ohlazená“ erozí a klesala pod úroveň dva metry. Na severní straně u presbytáře a lodi kostela sv. Petra již nebyla zachycena kompaktní skála, ale silně navětralá rozpadlá droba a písek. Toto podloží klesalo k severu. V suterénu již bylo podloží tvořeno okrovým až žlutým pískem. Jeho povrch se nacházel až o 2,5 m níže oproti nádvoří.

4 Nálezy reliktních zděných konstrukcí kostela sv. Petra z let 2015–2017

Během archeologického odkryvu v letech 2015–2017 bylo v severní části nádvoří a v severním traktu budovy děkanátu odkryto celkem 39 zdív, některá z nich však přímo nesouvisela s budovou kostela sv. Petra. Vyhodnocení a datace zdí byla komplikována narušením původní stratigrafie v minulosti – většina zdív byla obnažena již zjišťovacími výkopy z počátku 20. století a z roku 1948 (viz výše).

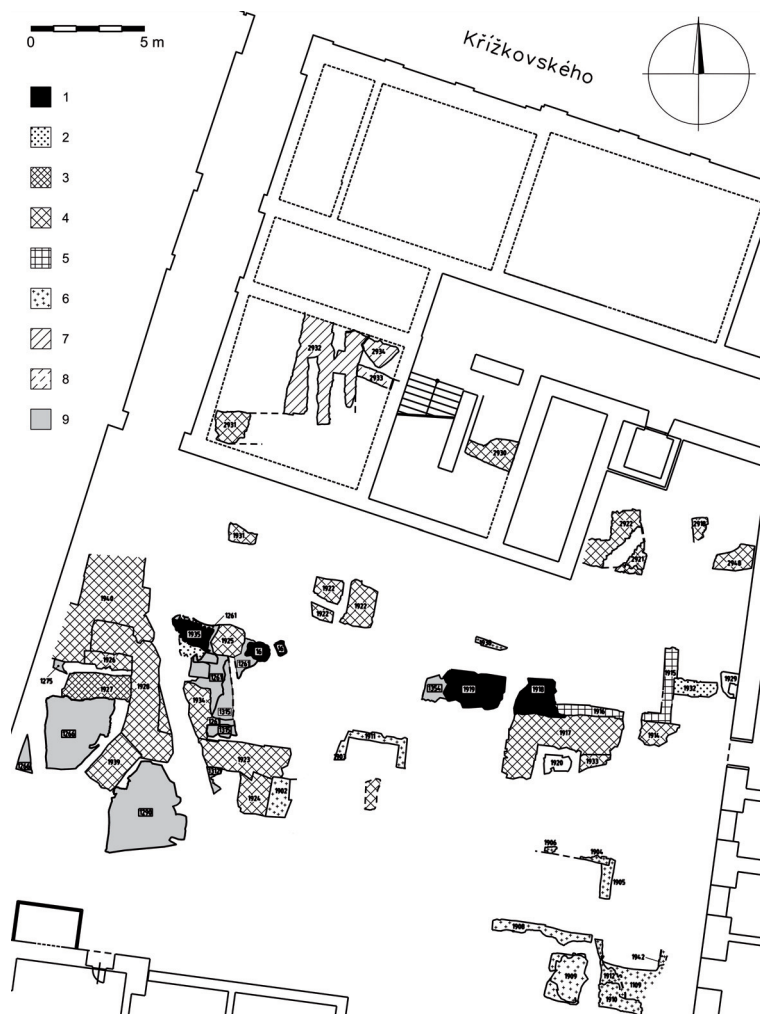
Při odkryvu půdorysu kostela v roce 2015 se ukázalo, že většina zdí se nachází v poměrně dobrém stavu, oproti zaměřeným reliktním zdív z roku 1948 však již nebyly některé z nich dochovány (jihovýchodní nároží lodi, část jižní zdi presbytáře i s opěrnými pilíři) nebo byly narušeny mladšími zásahy (např. severní strana presbytáře, středový pilíř). Naopak se vyskytla příležitost prozkoumat místa, která dříve odkrytá nebyla, zejména v místnostech severního traktu budovy děkanátu. Na nádvoří pak jihozápadní prostor uvnitř lodi a vnější plochu při jižní zdi lodi kostela (obr. 9).

Základové zdivo lodi kostela i presbytáře bylo kamenné, pojené pevnou vápennou maltou, a k doplnění byly jen velmi ojediněle použity zlomky cihel.⁵⁵ Síla zdíva se pohybovala od 1,2 do 1,4 m, jihozápadní nároží bylo v místě napojení s opěrákem zesíleno až na 1,5 m. Základy zdí spočívaly přímo na skále,⁵⁶ místy (u západního průčelí) byla základová jáma vyhloubena jen na kamenitou vrstvu nad podložím. Zdivo západního průčelí (č. 1928) a jižní obvodové zdi (č. 1923) bylo provázané, stavěné současně. Podobně došlo k provázání zdiva presbytáře s lodí na jižní straně chrámu (č. 1917). Tato provázanost v úrovni základů nasvědčuje tomu, že půdorys kostela byl vystavěn v jedné stavební fázi.

⁵⁵ Nahodilé zlomky cihel byly zaznamenány v západním průčelí. Stavebním materiálem byla kulmská droba, v malém procentu doplněná břidlicí nebo slepencem. Použitá malta byla většinou písčítá, místy více vápenná, šedobílá až béžová, s patrnými hrudkami vápna a s příměsí uhlíků, drobků cihel a malých oblázků.

⁵⁶ V linii jižní obvodové zdi lodi, kde bylo vlastní zdivo odstraněno, byly na několika místech zaznamenány zbytky malty přímo na skalním podloží.

Obr. 9:

Vyhodnocení stavebního vývoje kostela sv. Petra, zdiva odkrytá archeologickým výzkumem v letech 2015–2017.

Legenda: 1. románské konstrukce; 2. románské konstrukce hypoteticky; 3. gotické konstrukce, starší fáze; 4. gotické konstrukce, mladší fáze; 5. renesanční konstrukce; 6. renesanční konstrukce hypoteticky; 7. barokní konstrukce; 8. barokní konstrukce hypoteticky; 9. destrukce románské hradby; zdiva bez šrafur – časově neurčeno.

Zdivo č. 16 převzato z plánu K. Reichertové, viz obr. 6 (digitalizace Jan Grégr).

Také věž na západní straně (č. 1940) byla stavěna současně se západním průčelím. Síla zdiva základů věže byla 2,5 m, vnější rozměry základů po srovnání se staršími plány mohly dosahovat 7 × 9 m. Na jižní straně byla zaznamenána ještě mladší přízdívka, snad oprava (č. 1926). V místnosti plánované kavárny v budově děkanátu byl při rekonstrukci podlahy začištěn zbytek základového zdiva druhé mladší věže (č. 2932) vystavěné v osmdesátých letech 17. století na severní straně kostela. Od ostatních zdí se fundament lišil materiálovým složením i pojivem – kamenné zdivo bylo doplněno četnými zlomky cihel i maltou, která byla různorodá, místy více písčitá a béžová, místy více vápenná a bílá, celkově ale byla poměrně kvalitní a pevná. Nebylo možné zjistit vztah (spára, provázání apod.) k obvodové zdi lodi, která v těchto místech už nebyla zachována.

Výzkum odhalil i pozůstatky opěrného systému chrámu. Již dříve zkoumaný nárožní opěrný pilíř na jihozápadě (č. 1939) byl 2,3 m dlouhý při síle zdiva 1,3–1,4 m, mezi opěrákem a lodí byla zjištěna spára. Nově byl dokumentován opěrný systém jižní obvodové zdi lodi. S největší pravděpodobností ji podepíraly dva opěráky. Západní opěrák umístěný ve vzdálenosti 4,5 m od nároží měl dvě stavební fáze. Starší opěrný pilíř (č. 1924) byl dlouhý 1,7 m a široký 1,4 m a byl provázán s obvodovou zdí. K němu byl z východní strany později dozděn další opěrák (č. 1902) o stejné délce, široký 0,8 m s poněkud odlišnou maltou. K této stavební úpravě patrně došlo ze statických důvodů, neboť na jihovýchodní straně v těsné blízkosti opěráku byla skalní puklina, hluboká minimálně 2,4 m,⁵⁷ která byla využita k pohřbívání (obr. 10).⁵⁸ Zbytek druhého opěráku, vystupující z půdorysu lodi jižním směrem, se dochoval již pouze jako zbytek malty ležící na skále v délce 1,4 m a šířce 0,65 m. Na severní straně lodi kostela se opěráky nedochovaly, dají se ale analogicky k situaci na jižní straně chrámové lodi předpokládat.

Ze čtyř opěráků presbytáře, zdokumentovaných K. Reichertovou, zachytil výzkum v roce 2015 nejlépe dochovaný západně situovaný opěrák (č. 2922) na severní straně presbytáře, který byl propojen s obvodovou zdí presbytáře. Druhý z opěráků na severní straně kněžiště presbytáře byl doložen pouze torzálně (č. 2918). Obdobně torzálně se dochoval pozůstatek západního opěráku (č. 1933) na jižní straně presbytáře, taktéž propojený se zdí kněžiště presbytáře. Druhý z opěráků na jižní straně se již nedochoval vůbec.

Ve středu lodi byl umístěn pilíř s obdélným základem (č. 1922) o rozměrech 2,75 × 1,75 m, stavěný z lomového zdiva na maltu, která byla podobná

⁵⁷ Její pokračování jižním a východním směrem nebylo zjištěno, probíhal zde kolektor z padesátých let 20. století.

⁵⁸ Uloženo zde bylo v osmi patrech 25 zemřelých, z toho nejméně osm dětí.

Obr. 10:

Sonda S5/15, hroby v jámě využívající skalní puklinu mezi opěráky na jižní straně lodi kostela sv. Petra

Archiv NPÚ ÚOP v Olomouci – foto Hana Dehnerová, 2015.

pojivu obvodového zdiva. Naproti tomu dva menší pilíře (č. 1925, 1931) přibližně čtvercového půdorysu (1,4 × 1,4–1,6 m), umístěné v linii cca 2 až 2,5 m východně od západní obvodové zdi, měly ve zdivu i malou příměs zlomků cihel a jako pojivo bylo použita odlišná malta, bílá, kvalitní, pevná vápenná s příměsí štěrku a uhlíků. Tyto dva menší pilíře patrně nesly kruchtu. Stejná malta i charakter zdiva pak byly zjištěny u torza v jihozápadním rohu lodi (č. 1934). Toto zdivo čtvercového půdorysu (2,2 × 2,3 m) nebylo provázáno s obvodovým zdivem, ani jeho pata nebyla ve stejné hloubce, ale spočívala na kamenité destrukci, nikoliv na skále. Mohlo by se jednat o základ pro schodiště současný s oběma pilíři kruchty.

V interiéru kostela došlo k odkryvu pozůstatků tří renesančních (?) hrodek z cihlového zdiva (č. 1903, 1921, 1938). Na dvě z nich narazil už předchozí výzkum z roku 1948. Cihlové zídky byly poměrně nekvalitní, zděné z jinak nepoužitelných poškozených cihel a dlaždic (zlomky, deformované tvary). Jedna hrobka se nacházela přibližně v ose lodi, blíže k presbytáři, druhá, dochovaná lépe, byla při jižní zdi lodi⁵⁹ a severně od ní se nacházelo torzo nároží třetí hrobky. Pro úplnost dodejme, že byly odkryty také pozůstatky renesanční krypty v presbytáři, vykopané a zaměřené v roce 1948.⁶⁰

Nemůžeme se bohužel vyjádřit k úpravě povrchu podlahy kostela – zemina byla v prostoru lodi již v minulosti odtěžena až na skalní podloží, případně hloubka výkopů nedosáhla úrovně podlahy. K. Reichertová sice uvádí nález torza dláždění podlahy kostelní lodi z červeně vypálených dlaždic (12 × 5,5 cm, 12 × 4,5 až 5 cm), domníváme se však, že mohlo jít spíše o zbytek vydláždění hrobky – jednak podle pravidelného tvaru dláždění,⁶¹ ale i podle srovnání výškových úrovní podlahy, skály a dalších zbytků hrodek zděných z cihel, které jsou patrný na fotografiích.⁶²

⁵⁹ Její vnitřní rozměry činily 1 × 2,3 m, hloubka dosahovala 0,8 m a byla částečně zasekaná do skalního podloží, jehož povrch ale nebyl upraven.

⁶⁰ REICHERTOVÁ, K.: *Komenium*.

⁶¹ Viz REICHERTOVÁ, Květa: *Olomouc-město. Olomouc. Rajský dvůr; zahrada za presbyteriem; přízemí budovy bývalého kapitul. děkanství; zahrada za kapitul. děkanstvím. Nálezová zpráva (dále jen Rajský dvůr)*. Dokument M-TX-201601919. Archeologický ústav Brno. Praha 1950. In: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-201601919> [cit. 14. 6. 2020], tab. 15, negativ č. 4656.

⁶² Tamtéž, tab. 13, negativ č. 4653.

Obr. 11:

*Pohled na část románské hradby (zeď č. 1919) od západu.
Archiv NPÚ ÚOP v Olomouci – foto Hana Dehnerová, 2015.*

Obr. 12:

*Pohled na část románské hradby (zeď č. 1935) od západu; vpravo hroby H44
a H46, zahloubené do destrukce hradby.
Archiv NPÚ ÚOP v Olomouci – foto Hana Dehnerová, 2015.*

Na dvou místech bylo zaznamenáno druhotné použití architektonických článků. Do vnější lící strany základového zdiva lodi mezi západní věží a nárožním opěrákem byly zazděny tři opracované kameny, zřejmě původně kvádríky, z toho dva ze spongilitu a jeden z hrubozrnného pískovce.⁶³ Další kamenické prvky byly zasazeny do vnitřní strany severní obvodové zdi presbytáře, v místech naproti západnímu opěráku (č. 2922). Jednalo se o dva profilované a nátěrem opatřené zlomky, které byly identifikovány jako zbytky vertikálních prutů z gotických kružbových oken, případně i kružeb samých. Podle profilace by je bylo možné časově zařadit do průběhu 14. až 15. století.⁶⁴ Fragmenty byly do zdiva zasazeny v souvislosti s vyzdívkou při budování renesanční krypty. Jednoznačně to dokládá stratigrafická situace z roku 2015 a dokumentace z roku 1948.

5 Kamenná románská hradba a ostatní zděné konstrukce

Zcela odlišný charakter než výše uvedená zdiva patřící ke gotickému půdorysu kostela sv. Petra mělo několik zdí situovaných v lodi kostela. Některých si povšimla již v roce 1948 K. Reichertová, ale do celkového vyhodnocení kostela je nezahrnula.⁶⁵ Jedná se o zdiva z lomového kamene č. 1918, 1919 a 1935, která měla totožný charakter, včetně použité malty.

Vyzděná byla z kamenných bloků droby větších rozměrů (kolem 30–50 cm; ve zdi č. 1935 převažuje velikost kolem 20 cm) pojených drolivou, chudou vápennou, či spíše jen písčitou „maltou“ (hrubší říční písek s ojedinělými malými oblázky) žluté barvy s drobkou a malými fragmenty uhlíků, hrudkami vápna, úlomky škeblí a mušlí, která se lišila od pojiva všech ostat-

⁶³ Velikost: 34 × 22 cm, 31 × 16 cm, 27 × 11 cm.

⁶⁴ Za určení a konzultaci děkujeme Mgr. Tomáši Vítkovi z NPÚ, ÚOP v Olomouci.

⁶⁵ O zdech se zmiňuje v deníku výzkumu z roku 1948, který je přílohou nálezové zprávy o výzkumech v Olomouci vypracované v roce 1950. Jednu zeď původně označila jako dělicí příčku mezi lodí a presbytářem a uvádí, že zdivo má malou soudržnost (s. 19). Patrně ji lze ztotožnit se zdí č. 1918 odkrytou v roce 2015. Další lomové zdivo nepravidelného tvaru odkryla v části lodi při západním průčelí „blíže středu lodi, nedaleko objeveného pilíře“ (s. 20). V deníku naznačuje, že by mohlo jít o základ původní románské stavby, v nálezové zprávě ani v publikovaném článku již o tomto zdivu nepíše. Šlo patrně o torzo zdiva na plánu 112/33, řez A–A' označeném č. 16, „zbytek lom. zdiva na rostlé skále“. Toto zdivo v roce 2015 již nebylo dochováno, zůstaly pouze stopy žluté malty na skále z východní strany pilíře č. 1925. Zdivo, označené v roce 2015 číslem 1919, na kterém byly v roce 1948 zjištěny dva kostrové hroby, není v deníku ani v nálezové zprávě popsáno vůbec, ačkoliv na plánu č. 112/34 je zakresleno a vyšrafováno jako zdivo gotické. Viz REICHERTOVÁ, K.: *Přemyslovský hrad*, s. 60–67, 73; Táž: *Komenium*; Táž: *Rajský dvůr*.

ních zdí. Zdi č. 1918 a 1919 tvořily původně jeden celek, který byl rozdělený výkopem pro kanalizaci (obr. 11). Toto orientované zdivo bylo situováno ve východní části lodi a pokračovalo východním směrem, kde bylo porušeno vestavěnou cihlovou kryptou. Na jižní straně k němu přiléhala jižní zeď presbytáře, oddělená výraznou spárou. Celková délka zdi dosahovala 4,6–5,5 m, šířka v koruně činila 1,3 až 1,6 m a na jižní straně se směrem k patě zužovala na 1,2 až 1,4 m. Zda šlo o jižní líc, nebylo možno vzhledem k absenci původních uloženin zjistit, je to ale pravděpodobné. Severní líc byl nepravidelný a zachoval se jen v nízké výšce. Pata zdi spočívala na skalním podloží, dochovaná výška se pohybovala mezi 0,20 až 0,70 m.

Nad zdi č. 1919 byly v roce 1948 zjištěny dva hroby,⁶⁶ další čtyři pak byly odkryty v roce 2015 severně od ní. Pokračování linie zdiva západním směrem patrně narušily další hroby, jak naznačují úpravy skalního povrchu (prohlubně a záseky), na kterém se v délce cca 0,8 m ještě dochovaly stopy žluté malty. Z náleзовé situace vyplývá, že zdiva č. 1918 a 1919 jsou jednoznačně starší než krypta i gotické zdivo presbytáře petrského chrámu. Také dva velké kamenné bloky se zbytkem nalepené stejné žluté malby, které se nacházejí v presbytáři a mají délku 1,9 m a šířku 0,6–0,7 m, by mohly se zdivy č. 1918 a 1919 souviset; jde zřejmě již o destrukci v druhotné poloze. Další zdivo pojené identickou žlutou písčitou maltou (č. 1935) se nacházelo 10,6 m západně, mezi západním průčelím a základem pro jižní pilíř kruchty. Toto zdivo bylo maltou pojené jen částečně, jeho jižní část byla tvořena nasucho naskládanými kameny (statická vyrovnávka?) a byla porušena mladšími hroby (obr. 12). Šířka zdi byla proto měřitelná jen částečně, činila minimálně 1,0–1,1 m, v nejširším místě snad až 1,7 m, délka dosahovala 1,8 m. Na východě bylo zdivo č. 1935 porušeno patrně při stavbě pilíře kruchty, vztah k západnímu průčelí kostela (č. 1928) na západě nebylo možno zjistit kvůli recentnímu výkopu. Pata zdi nebyla výzkumem odkryta, měřitelná výška byla minimálně 0,6 m. Východně od jižního pilíře pro kruchtu bylo v roce 1948 zakresleno torzo zdiva (č. 16) sestávající ze dvou bloků, které je zachyceno i na dobových fotografiích.⁶⁷ I když jsou snímky pouze černobílé, je na nich patrný podobný charakter zdiva jako u zdi č. 1935 a je tedy možné předpokládat, že se jednalo

⁶⁶ V deníku výzkumu K. Reichertová uvádí z jednoho hrobu nález malého kalichu, dvou kroužků z bronzu a železného předmětu, viz REICHERTOVÁ, K.: *Rajský dvůr*, s. 14. Mohlo by se tedy jednat o kněžský hrob, srov. např. UNGER, Josef: *Pohřbívání v šestnáctém století*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 49, 2002, s. 44–45; Týž: *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století*. In: MALINA, Jaroslav (ed.): *Panorama biologické a sociokulturní antropologie*, 9, Brno 2002, s. 74–76.

⁶⁷ Např. tab. 1, negativ č. 4620; tab. 3, negativ č. 4621; tab. 21, negativ č. 4654, 4655. REICHERTOVÁ, K.: *Rajský dvůr*; viz též pozn. 13.

o její pokračování. Jednoznačně to dokládají zbytky žluté malty o rozsahu $0,5 \times 0,5$ m dokumentované na skalním podloží v místech zdi č. 16.

Můžeme tedy shrnout, že v interiéru gotického kostela sv. Petra bylo objeveno starší, svým charakterem románské, zdivo tvořící linii o délce minimálně 17,7 m a šířce přibližně 1,6 m.⁶⁸ Kvůli absenci raně středověkých hrobů a příslušných dobových milodarů (např. záušnic) byť i v druhotných pozicích, lze zdivo spojovat se světským prostředím. Vzhledem k šířce zdiva, lineárnímu průběhu a umístění na vnější okraj v raném středověku soustavně osídlené plochy, se jedná o pozůstatek původní románské kamenné hradby na Předhradí. Relikt zdiva hradby o šířce 1,4 m, pojený obdobnou píscitou maltou a datovaný do 12. až počátku 13. století, byl zjištěn v roce 2012 při výzkumu u kostela P. Marie Sněžné na Předhradí.⁶⁹ Taktéž hradební zeď o šířce 1,4 m a zdivo tzv. Juliánské věže z Nového hrádku v místech pozdějšího olomouckého fojtství na Michalském návrší byly pojeny identickou žlutou píscitou maltou.⁷⁰

Po požáru katedrály sv. Václava a přilehlé část hradu roku 1204 nechal Přemysl Otakar I. v letech 1204–1207 postavit i novou kamennou hradbu kolem akropole na Václavském návrší.⁷¹ Zároveň byla někdy v letech 1204–1212 vystavěna kamenná hradba také na Předhradí a paralelně s těmito stavebními aktivitami došlo k vybudování Nového hrádku na Michalském návrší zmiňovaného roku 1213.⁷²

V prostoru jihozápadního nároží kostela sv. Petra, jižně od zdiva č. 1935, byla na různých místech v ploše asi 11×10 m zjištěna kamenná destrukce promísená s uloženinou stejného charakteru, jako bylo pojivo výše uvedené románské hradby. Jednalo se o různě promísené vrstvy s různou četností a velikostí kamenů, s větší či menší přítomností žlutého písku se zrnky vápna, uhlíků a škeblí, místy s mezivrstvou tmavě hnědošedé píscitofilovité hlíny. S největší pravděpodobností šlo o destrukci a planýrku nadzemní části zdiva románské hradby, z níž se dochovaly už jen výše uvedené základy (č. 1918, 1919, 1935). Do této destrukce a na ní byla vestavěna jak zeď č. 1927, tak i zdi

⁶⁸ Dataci zdiva do románského období podporují i nálezy keramiky. Z vrstvy č. 1299 vedle zdi 1935 pochází výduť většího hrnce s příměsí grafitu ze 12.–13. století. Výduť hrnce je pokryta maltou.

⁶⁹ ŠLÉZAR, P.: *Archeologický výzkum*, s. 103–104, 118.

⁷⁰ ŠLÉZAR, Pavel – FALTÝNEK, Karel – ZLÁMAL, Tomáš: *Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc)*. Na Hradě č. 5, č. p. 245, parc. č. st. 654, 185. Přehled výzkumů 60–2, 2019, s. 289–293.

⁷¹ CDB II, č. 66, s. 61–62.

⁷² CDB II, č. 106, s. 101. Olomoucké vévodství Přemysla Otakara I. trvalo až do roku 1212, srov. BISTRICKÝ, J.: *c. d.*, s. 102–103; WIHODA, Martin: *Vladislav Jindřich*. 2. vyd. Praha 2019, s. 92, 129, 133, 136, 163–164, 182.

gotické fáze kostela sv. Petra a byly do ní zapuštěny i hroby (obr. 13). Na základě nálezů keramiky v destrukci lze datovat ubourání románské hradby v tomto prostoru do druhé poloviny 13. století.⁷³

Obr. 13:

Hroby zahloubené do destrukce hradby, pohled od jihovýchodu.
Archiv NPÚ ÚOP v Olomouci – foto Hana Dehnerová, 2015.

V blízkosti základů kostela sv. Petra byla rozpoznána i další zdiva, která přímo s budovou chrámu nesouvisí nebo je jejich vztah nejasný. Zejména k torzu kamenné zdi v presbytáři (č. 1929) se nelze bez stratigrafických souvislostí vyjádřit. Pata zdi nestála přímo na skalním podloží, ale asi 0,4 m nad

⁷³ V destrukci románské hradby byly kromě starších reziduálních zlomků keramiky s příměsí grafitu objeveny ojedinělé zlomky z druhé poloviny 13. století (inv. č. 28/15-1261/1 – výdut s příměsí slídy, 28/15-1266/5 – římsovitý okraj redukčně pálené tzv. kolonizační keramiky, výdutě redukčně pálené a ostatní kolonizační keramiky: 28/15-1199/1, 3–5, 28/15-1312/1, 28/15-1338/7. Z hrobových jam pochází již fragmenty oxidačně pálené tzv. krupičkové keramiky 14. století (28/15-1266/1). Pod destrukcí zdi se nacházely ojedinělé zlomky raně středověké keramiky 10.–12. století (např. z vrstev 1310, 1337, 1338, 1339 a 1346). Ke keramice např. BLÁHA, Josef – SEDLÁČKOVÁ, Hedvika: *Slavnostní keramika*. In: H. SEDLÁČKOVÁ (ed.): *Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996*. Olomouc 1998, s. 15–18; ŠLÉZAR, Pavel – FALTÝNEK, Karel: *Románský kostel sv. Prokopa v Lošticích. Příspěvek k počátkům moravské šlechty*. Přehled výzkumů 60–2, 2019, s. 161–199, cit. s. 189.

ním, v mezivrstvě byla přítomna lidská stehenní kost, snad pozůstatek hrobu. V roce 1948 byla odkryta ve větším rozsahu a v plánu označena jako zdivo gotické, avšak bez bližšího popisu.

Další relikt kamenného zdiva (0,85 × 1,20 m; č. 1920) byl zjištěn mezi opěráky na jižní straně presbytáře. Od jihu byl ubourán, původně měl téměř čtvercový půdorys (viz obr. 9). Snad mohlo jít o podstavec sochy nebo jinak funkčně neurčitelný prvek.

Na opačné straně kostela, před západním průčelím, byla odkryta orientovaná kamenná zeď (č. 1927), která byla poměrně nestabilní, protože jako pojivo byla použita velmi špatná písčítá, naředlá malta. Zdivo bylo dochováno ve výšce 0,8 m, délce 2,5–3 m, šířka se pohybovala mezi 1–1,2 m, líce byly nepravidelné a zejména jižní líc směrem k patě ustupoval. Na východní straně, u líce západního průčelí kostela, byla zeď č. 1927 částečně vylámana, ale zacházela pod průčelí, které bylo vystavěno na ní a je tedy mladší. Zároveň však byla zděná konstrukce č. 1927 zapuštěna do vrstvy č. 1266 (zplanýrovaná románská hradba), jedná se tedy o zdivo gotické, ale starší než vlastní kostel sv. Petra.

6 Kaple sv. Šebestiána a Rocha

Na historických plánech z 18. století je zakreslena menší církevní stavba s polokruhovým závěrem přiléhající z jihu k presbytáři kostela sv. Petra (obr. 3, 4). Existence této v literatuře nikde blíže nepopsané stavby dala již na počátku výzkumu podnět k úvahám, zda nejde o hledaného staršího raně středověkého předchůdce gotického kostela sv. Petra. Provedená geofyzikální prospekce potvrdila přítomnost zdiva a zasypané původně zahloubené prostory.⁷⁴ V místech anomálie byl proto realizován archeologický objev. Výzkumem byla opravdu odhalena zasypaná podzemní prostora potvrzující přítomnost zděné stavby (obr. 14).

⁷⁴ MONÍK, Martin: *Geofyzikální prospekce v ulici Křížkovského v Olomouci*. Olomouc 2015 (nepublikovaná zpráva).

Obr. 14:

Pozůstatky krypty a základového zdiva kaple sv. Šebestiána a Rocha, pohled od východu.

Archiv NPÚ ÚOP v Olomouci – foto Hana Dehnerová, 2015.

Prostora, zasekaná do skály, byla dělená příčkou zděnou z kamene⁷⁵ na dvě místnosti. Západní místnost měla obezděné stěny kamenným zdivem s nepatrnou příměsí cihel pojeným kvalitní bílou vápennou maltou. Na svislém zdivo ve výšce 0,90–0,96 m navazoval náběh na cihlovou klenbu.⁷⁶ Rozpětí klenby (šířka místnosti) bylo 3,2–3,3 m, výšku klenby nebylo možné určit. Podle odsazení přibližně v polovině měřitelné délky jižní zdi a dvou různých úrovní paty klenby se můžeme domnívat, že měla dvě hodnoty. Měřitelná délka západní místnosti byla 4,4 m. Podlaha byla patrně jednoduchá – srov-

⁷⁵ Délka příčky 1,5–1,8 m, síla zdi 0,4 m. Ve zdivu se ojediněle nacházely i zlomky dlaždic.

⁷⁶ Jeden až dva řádky cihel. Rozměry cihel: 28 × 13,5–14 × 5 cm.

naná skála politá maltou o síle 2–5 cm.⁷⁷ Na stěnách se dochovaly zbytky vápenné omítky na příčce se stopami po úpravách hřebenem. Východní místnost mohla být zkoumána jen omezeně, byla více porušená. Odkrytá byla v délce 2,6 m, její šířka mohla dosáhnout až 4,75 m. Dno (upravená skála) se nacházelo opět v úrovni 1,4 m pod povrchem. Další zdíva byla odkryta jižně od krypty a už jen velmi torzálně, nejspíše souvisela s nadzemní budovou. Za zmínku stojí, že základy porušily kostrový hrob (H23).

Domníváme se, že tato stavba se zaklenutým prostorem částečně zapuštěným pod povrch terénu (krypta) byla samostatně stojící hřbitovní kaplí (karnérem), kdy dolní prostor sloužil k pohřbívání i jako ossarium a horní podlaží jako bohoslužebný prostor. Bohužel, stratigrafická situace i stav dochování zdív neumožnily stavbu s jistotou datovat. Zřejmě mohla být vybudována v renesanci, či baroku. V matrice svatopetrské farnosti z let 1667–1753 se podařilo najít záznamy o pohřbech v kryptě svatých Šebestiána a Rocha.⁷⁸ Mohlo by tedy jít o zasvěcení samostatné kaple s kryptou (vybudované snad v souvislosti s některou „morovou“ epidemií), se kterou by se dal učiněný objev ztotožnit. Krypta byla zasypaná v době zrušení kostela sv. Petra v závěru 18. století a později ještě došlo k jejímu narušení výkopem pro kanalizaci (počátkem 20. stol.).⁷⁹

7 Rekonstrukce podoby gotického kostela sv. Petra

Při rekonstrukci gotické podoby kostela sv. Petra jsme vycházeli z několika zdrojů. Základem byla dokumentace z archeologického výzkumu v roce 2015 a 1948 se zohledněním zákresu půdorysu z počátku 20. století.⁸⁰ K doplnění vizualizace byly využity známé veduty Olomouce, na kterých je kostel

⁷⁷ Úroveň podlahy se nacházela v hloubce 1,4 m pod povrchem v době výzkumu.

⁷⁸ Za upozornění děkujeme Bc. Tomáši Jelínkovi. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Sběrka matrik Severomoravského kraje, Olomouc, římskokat. f. ú., Sv. Petr a Pavel, inv. č. 5569. In: http://digi.archives.cz/da/PaginatorMedia.action?rowTxt=320&_sourcePage=9RE-Bd2wh4u6dsf0SPiWfWWVvAFmpnk7Et7JLASwW220fxqkjlvy62gLzZ112L_dWymoJ9-BU-WMYl6_fXXHZ4Tive3LDc3D4Qsv-djb-8EC8%3D&__fp=rKar-khtRX7FqSFu47tOITIAO-9OAAIyYXaebGramCTbh2HareUNLjmigqvXLQFpY [cit. 15. 3. 2016].

⁷⁹ V zásepech byl nalezen jeden románský spongilitový zlomek, fragment gotického klenebního žebra z druhé poloviny 13. století a desítky profilovaných polychromovaných zlomků architektonických článků (římsa?) z období renesance. Spongilit (jemnozrnný křemičito-vápenatý slínovec) je typickým stavebním kamenem olomouckých románských a raně gotických staveb. Za konzultaci děkujeme Mgr. Janě Hrbáčové z Muzea umění Olomouc.

⁸⁰ Převod terénní dokumentace do digitální podoby, soutisky historických plánů i výsledný půdorys podle podkladů autorů provedl Jan Grégr z NPÚ, ÚOP v Olomouci, pomocí programu MicroStation®V8 verze 05.02.35 Windows x86 firmy Bentley Systems.

zachycen.⁸¹ Z archeologických zjištění vyplývá, že se jednalo o kostel s lodí téměř čtvercového půdorysu. Centrální pilíř dokládá, že loď byla zaklenutá. Dva menší pilíře před západní průčelní zdí uvnitř lodi, stejnoměrně vzdálené od středového pilíře, patří ke kruchtě nesené třemi oblouky se schodištěm na jihozápadní straně. Presbytář se dvěma klenebními poli byl ukončen polygonálním závěrem.⁸² V ose západního průčelí se nacházela hranolová věž čtvercového půdorysu. Stavba byla zajištěna opěrným systémem tvořeným kolmými i diagonálními opěráky. Délka lodi⁸³ činila 18 m, šířka 15,6–15,8 m; šířka presbytáře 9,2–9,4 m, délka neměřitelná.

Na obr. 9 jsou vynesena veškerá zdiva odkrytá v letech 2015–2017. Dále bylo do plánu zakresleno zdivo č. 16 odkryté v roce 1948 (viz výše). Na základě stratigrafických souvislostí, terénních pozorování a charakteru zdív byl rozfázován jejich chronologický vývoj a vyznačen dle metodiky stavebně-historického průzkumu.⁸⁴ Zdiva náležící gotické fázi kostela sv. Petra (tedy bez renesančních krypt a barokní věže na severní straně) byla srovnána s půdorysem zaměřeným v roce 1948 (obr. 6) a využita pro vytvoření idealizovaného gotického půdorysu kostela sv. Petra (obr. 15). Tato zdiva jsou vyznačena světlou šedou. Podle plánu publikovaného v roce 1905 (obr. 5) byl rekonstruován závěr presbytáře. Poněkud problematické zakreslení východní strany kostela neumožňuje přesnou rekonstrukci, základy byly vytrhány při stavbě suterénu současné budovy a zakreslení není zcela přesné.⁸⁵ Jisté však je, že presbytář měl polygonální závěr s opěráky. Na obr. 15 jsou také vynesena starší zdiva zjištěná v lodi kostela (tmavá šedá), která spojujeme s románskou hradbou, čárkovaně pak její předpokládaný průběh. Její zalomení a pokračování severovýchodním směrem vychází z faktu, že na plánu z roku 1905 vede od presbytáře na severovýchod nápadně předimenzovaná zeď (síla cca 3,2 m). Je možné, že tehdejší autor nemusel rozlišit více různých zdí a jako jeden objekt zakreslil jak hřbitovní zeď,⁸⁶ tak i základy hradby (s věžicí?).

⁸¹ Prostorovou rekonstrukci provedl Akad. arch. Jan Velek z Brna, děkujeme mu touto cestou za ochotu a cenné připomínky.

⁸² REICHERTOVÁ, K.: *Přemyslovský hrad*, s. 73; RICHTER, V.: *c. d.*, s. 65.

⁸³ Měřeny vnější vzdálenosti základového zdiva.

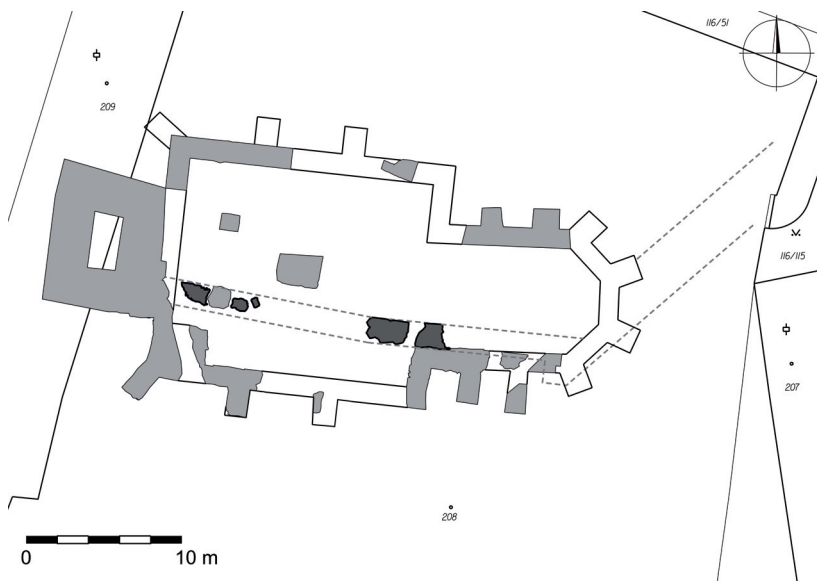
⁸⁴ BERÁNEK, J. – MACEK, P. (ed.): *Metodika stavebněhistorického průzkumu*. Praha 2015.

⁸⁵ Například vnitřní zalomení severní zdi presbytáře je na plánu z roku 1905 zakresleno v prostoru nádvoří, ale oba pozdější výzkumy prokázaly rovnou linii bez zalomení, které se tak muselo nacházet až dále na východ.

⁸⁶ Parcelní hranici se hřbitovní zdí dokládají dobová vyobrazení (např. plán z roku 1742, obr. 3). Stojící hřbitovní zeď zachycuje snad ještě ve třicátých letech 19. století stabilní katastr, viz ZÁHORKA, J. – ČEVONOVÁ, J.: *c. d.*, s. 215.

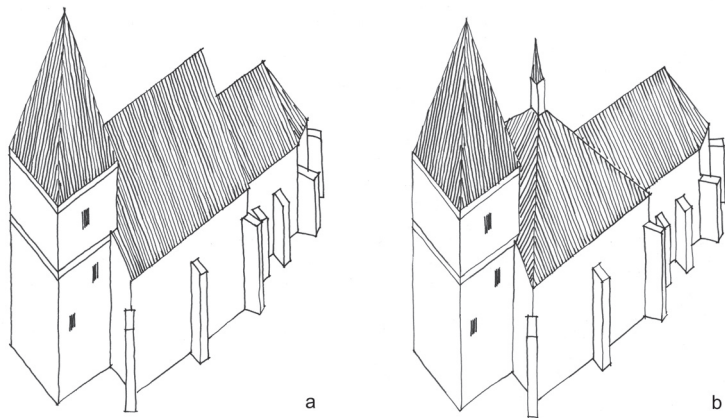
Na základě rekonstruovaného půdorysu byl vytvořen Akad. arch. Janem Velkem prostorový model kostela sv. Petra (obr. 16). Protože se jedná o stav před prvním známým zobrazením kostela z konce 16. století, není samozřejmě jisté, jakou podobu mohlo mít zastřešení středověkého kostela. Jak uvádíme výše, na vedutách se poněkud nejasně objevuje nad lodí kostela střeška stanová, ale i sedlová. Některé veduty mohou odrážet starší stav nebo např. provizorní zastřešení. U kostela sv. Petra se obecně předpokládá zastřešení lodi stanovou (jehlanovou) střechou doloženou s jistotou od devadesátých let 17. století (viz výše). Zastřešení stanovou konstrukcí by podporoval jak téměř čtvercový půdorys lodi, tak i fakt, že v Olomouci stály další dva kostely se stanovou střechou, v případě kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie a sv. Bernardina pocházející již ze třetí třetiny 15. století.⁸⁷ K roku 1455 je doložen úmysl opravy střechy kostela sv. Petra po požáru.

Obr. 15:

Rekonstrukce půdorysu gotické fáze kostela sv. Petra na základě dochovaných pozůstatků zdí odkrytých v letech 1900, 1948 a 2015–2017 (šedě). Vyznačení zjištěného (tmavě šedě) a předpokládaného (linie přerušovanou čarou) průběhu románské hradby (digitalizace Jan Grégr).

⁸⁷ S dosud zachovaným krovem. Za upozornění děkujeme Mgr. Ondřeji Belšíkovi z NPÚ, ÚOP v Olomouci.

Obr. 16:

Prostorová rekonstrukce gotického kostela sv. Petra, varianta se sedlovou (a) a stanovou (b) střechou.

Autor: Akad. arch. Jan Velek, 2020.

8 Závěr

Kostel svatých Petra (a Pavla), jako nejstarší v pramenech jmenovaný olomoucký kostel a spolu s dalšími zbořený v důsledku josefinských reforem, vzbuzoval vždy zájem badatelů. Jeho odstranění dnes vyvolává řadu odborných otázek, jednou z nich bylo i přesné situování nejstarší románské svatyně. Povědomí o existenci kostela svatého Petra samozřejmě přetrvávalo nejenom v názvu Petrského návrší, ale také díky jeho zakreslení v plánech 18. století nebo zobrazení na vedutách města. Proto byla při stavbě budovy Elisabethina v letech 1901–1902 věnována pozornost archeologickým nálezům učiněným při demolici budovy Zemské nemocnice (dřívější klášter). V roce 1905 došlo i k publikování na svou dobu poměrně přesného zákresu odkrytých zdí kostelů sv. Petra a sv. Jakuba či kaple Panny Marie. Prozkoumání pozůstatků katedrálního petrského kostela, spojeného s obnovením moravského biskupství, bylo výzvou pro pražský Státní archeologický ústav. V roce 1948 odkryla Květa Reichertová pod vedením Jaroslava Böhma severní a jižní základ presbytáře včetně opěrných pilířů. Z lodi byl prozkoumán neúplný průběh jižní strany s nárožním opěrným pilířem na jihozápadě, dále byla odkryta klenutá cihlová renesanční krypta v prostoru presbytáře

a západní věž, doložená sondou i v sousední budově Křížkovského 8. Oproti plánu z roku 1905 navíc výzkum doložil přítomnost středového pilíře a pilířů pod kruchtou a zachytil i další detaily, jako zdivo jižně od věže, cihlové hrobky a blíže nepopsaná zdiva v prostoru lodi.

V souvislosti s rekonstrukcí budovy děkanátu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci proběhl v letech 2015–2017 v celém areálu rozsáhlý archeologický výzkum pod vedením Hany Dehnerové a za koordinace Pavla Šlězara z Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci. Výzkum mimo jiné odkryl gotický půdorys kostela sv. Petra i s přilehlým hřbitovem čítajícím minimálně 542 hrobů. Chrám s lodí téměř čtvercového půdorysu byl zaklenutý klenbou podepřenou středovým pilířem. Dva menší pilíře před západní průčelní zdí uvnitř lodi nesly kruchtou se schodištěm na jihozápadní straně. Presbytář byl ukončen polygonálním závěrem. V ose západního průčelí se nacházela hranolová věž čtvercového půdorysu. Stavba byla zajištěna opěrným systémem tvořeným kolmými i diagonálními opěráky (šikmé opěráky přizděny na spáru). Rekonstruovaná stavba měla délku lodi 18 m a šířku 15,8 m. Šířka presbytáře byla 9,4 m, jeho délka mohla být přibližně 11,5 m. Západní věž měla rozměry 7 × 8,5–9 m. Výzkum z let 2015–2017 nově odkryl samostatně stojící hřbitovní kapli s kryptou sv. Šebestiána a Rocha. V místech kostela procházela původně románská kamenná hradba vystavěná Přemyslem Otakarem I. někdy mezi lety 1204–1212.

Jednoznačné popření přímé prostorové kontinuity (před-)románského katedrálního kostela sv. Petra s gotickým chrámem v areálu současného děkanátu FF UP na Křížkovského 10 nutně podněcuje úvahy o podobě a lokalizaci původní raně středověké svatyně. Uložení čtveřice románských olověných plaket s vyobrazením evangelistů pod opěráky závěru presbytáře vyjadřuje snahu o zachování kontinuity z pohledu církevní tradice. Zároveň svědčí o tom, že podoba původního staršího kostela musela být založena na pravouhlém půdoryse a raně středověký kostel zjevně musel být po svém zrušení a translaci na nové místo zcela zbořen.⁸⁸ Důvodem celé komplikované translace kláštera augustiniánek a kostela sv. Petra mohla být opět spojitost s nastalou situací na Václavském návrší, která se do osudů kostela sv. Petra promítla již v letech 1141 a 1207. Řeholnice byly někdy od let 1207–1213 usazeny u původního (před-)románského kostela sv. Petra. Přesun augustiniánek lze datovat do let 1267–1268.

⁸⁸ Údaj o existenci raně středověké kaple sv. Klimenta u kostela sv. Petra je Bočkovým falzem (CDM I, č. 127, s. 112–113); ŠEBÁNEK, Jindřich: *Moderní padělky v mor. diplomatárii Bočkově do r. 1306*. Časopis Matice moravské, 60, 1936, s. 27–28, 455–499. Za informaci děkujeme PhDr. Simoně Jemelkové z Muzea umění Olomouc.

V roce 1265 postihl katedrálu sv. Václava rozsáhlý požár a biskup Bruno následně zahájil rozsáhlou přestavbu katedrály do gotické podoby. Důvodem byly i snahy o zřízení olomouckého arcibiskupství. Pravděpodobně se požár či přestavba katedrály dotkly i biskupské rezidence, která stávala od časů biskupa Roberta někde v prostoru za východním závěrem baziliky.⁸⁹ Dočasná neobyvatelnost biskupského domu asi přinutila biskupa Bruna ze Schauenburku, aby razantně přestavěl bývalý dům prvních biskupů (tehdy zřejmě klášter augustiniánek), který byl jádrem biskupského dvorce s kostelem sv. Petra na Předhradí.⁹⁰ S tím ovšem nutně souvisel i přesun konventu augustiniánek na nové místo. Na Předhradí však panovala velmi stísněná situace a nedostávalo se patričních stavebních míst. Kromě církevních staveb (kostel P. Marie, kostel neznámého zasvěcení na Wurmově ul.) se za biskupa Roberta začali jednotliví kanovníci postupně usazovat ve vlastních dvorcích na Předhradí a zřejmě tu působila i početná složka řemeslníků a kupců.⁹¹ Rozmístění kanovnických rezidencí na okraji osídleného prostoru Předhradí (Křížkovského ulici) potvrzuje předpoklad, že v momentu návratu kanovníků na Předhradí panovala značná nouze o stavební pozemky. Biskup tedy zřejmě dosáhl toho, že byl ve druhé polovině 13. století zbořen dotčený úsek románské hradby, aby se uvolnil nevyužívaný prostor plátů u jihovýchodního okraje skalního srázu Petrského návrší. V místech dosud nezastavěného plátů na okraji Petrského návrší byl vybudován nový církevní areál s klášteřem augustiniánek a kostelem sv. Jakuba, který je zmiňován roku 1272. Jižně od kláštera s kostelem sv. Jakuba probíhala nová gotická hradba.⁹² Na rozdíl od lineárně vedené starší románské hradby se nová gotická hradba již snažila lemovat nepravidelný okraj skalního srázu Petrského návrší, což je typické u vrcholně středověkých fortifikací.

Poloze prvotního biskupského dvorce na Předhradí, kde by se mohl původně nalézat i katedrální kostel sv. Petra, se blíže věnoval Josef Kšír.⁹³ Dvorec stával v jihovýchodní části Předhradí, v blízkosti gotického kostela sv. Petra. Biskupský dvorec byl zničen při výstavbě Tereziánské zbrojnice

⁸⁹ MICHNA, Pavel – POJSL, Miloslav: *Románský palác na olomouckém hradě. Archeologie a památková obnova*. Brno 1988, s. 107, 208; MRŇKOVÁ, Eliška: *Současný stav poznání architektury a kamenosochařské výzdoby dómu sv. Václava v Olomouci z doby Bruna ze Schauenburku*. Olomouc 2013 (nepublikovaná bakalářská práce).

⁹⁰ Srov. KŠÍR, Josef: *První biskupský dům v Olomouci*. Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1966, č. 130, s. 4–13, cit. s. 10.

⁹¹ BISTRICKÝ, J.: *c. d.*, s. 105–105.

⁹² DEHNEROVÁ, H. – ŠLÉZAR, P.: *Křížkovského 2016*, s. 295. Srov. RAZÍM, Vladislav: *Středověká opevnění českých měst*. 3. díl. *Katalog Morava a Slezsko*. Praha 2019, s. 212–231.

⁹³ KŠÍR, J.: *c. d.*

roku 1771, v jejímž jihovýchodním rohu stával. Tého poloze neodporují ani archeologická zjištění. Z prostoru Tereziánské zbrojnice pochází nálezy malt, omítek, pálené střešní krytiny, okenních vitráží, dlaždice, perořízku a pisátek (stilů) z 10.–12. století, které jednoznačně dokládají existenci církevní stavby a církevního prostředí v tomto prostoru. Nálezy kamenných destrukcí s významným podílem zlomků spongilitových kvádrů včetně skulpturní výzdoby odpovídající ornamentice tzv. Přemyslovského paláce nasvědčují tomu, že zde byla v rozmezí 12. až druhé poloviny 13. století demolována církevní stavba. Z víka sakrália oltářní desky patrně pochází úlomek spongilitu s rytinami tří lidských hlaviček. Taktéž pohřbívání začalo v prostoru Tereziánské zbrojnice již v průběhu 10. století. Na jižní straně nádvoří byl zaznamenán i dvojhrob (?) poškozený výkopem základů Zbrojnice z doby před 13. stoletím, který by mohl vymezovat severní okraj raně středověké nekropole související s původním katedrálním kostelem sv. Petra.⁹⁴ Někdy v období po rozboření románské hradby byl do nového místa severně od blízkého kláštera augustiniánek přesunut i kostel sv. Petra. Gotický kostel byl zjevně stavěn nejdříve na počátku 14. století, jak vyplývá z odkazu 12 hřiven na zbudování tří oken u sv. Petra z roku 1308.⁹⁵

⁹⁴ BLÁHA, Josef: *Církevní a laická společnost v Olomouci v některých projevech středověké hmotné kultury* (dále jen *Církevní a laická*). *Archaeologia historica*, 21, 1996, s. 169–181, cit. s. 175–176; Týž: *Topografie a otázka kontinuity raně středověkého ústředí v Olomouci*. In: POLANSKÝ, Luboš – SLÁMA, Jiří – TŘEŠTÍK, Dušan (ed.): *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II.* (†7. února 999). Praha 2000, s. 179–196, cit. s. 191–192; ŠLÉZAR, P.: *Olomouc between*, s. 115–135. Otázkou je, k jaké církevní stavbě náleželo mladohradištní pohřebiště na rozhraní Mariánské a Akademické ulice, viz Bláha, J.: *Církevní a laická*, s. 175–176; BLÁHA, J. – KOLÁŘ, B. – SPÁČIL, V. – TICHÁK, M.: *c. d.*, s. 45.

⁹⁵ V závěru 13. století byl nepochybně funkční ještě původní kostel sv. Petra, protože v něm byla roku 1281 uskutečněna volba nového biskupa. CDM IV, č. 181, s. 246.

RESUMÉ

*KOSTEL SV. PETRA V OLOMOUCI VE STŘEDOVĚKU
Z POHLEDU ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENŮ*

Kostel sv. Petra byl nejstarší olomoucký kostel, zmiňovaný v písemných pramenech již k roku 1063 v souvislosti s obnovením moravského biskupství. To bylo v roce 1141 přeneseno ke kostelu sv. Václava. Na počátku 13. století (1207–1213) byly u kostela sv. Petra usazeny augustiniánky, které při něm sídlily až do šedesátých let, v této době byl kostel sv. Petra již farní. V důsledku josefinských reforem byl kostel sv. Petra roku 1792 zbořen.

Výkopové práce v letech 1901–1902 a archeologický výzkum v roce 1948 odkryly půdorys gotického kostela, který byl potvrzen i v letech 2015–2017 s doplněním dříve neodkrytých detailů. Chrám s lodí téměř čtvercového půdorysu byl zaklenutý klenbou podepřenou středovým pilířem. Dva menší pilíře před západní průčelní zdí uvnitř lodi nesly kruchtu se schodištěm na jihozápadní straně. Presbytář byl ukončen polygonálním závěrem. V ose západního průčelí se nacházela hranolová věž čtvercového půdorysu. Stavba byla zajištěna opěrným systémem. Kromě toho byly jižně od kostela zjištěny základy do skály zasekané prostory, interpretované jako krypta renesanční kaple sv. Šebestiána a Rocha. V prostoru lodi kostela byla odkryta starší torza zdí jiného charakteru než vlastní kostel. Šlo o románskou hradbu vystavěnou v letech 1204–1212 a následně zbořenou v šedesátých letech 13. století, kdy došlo iniciativou biskupa Bruna ze Schauenburku k přestavbě staršího biskupského dvorce, kde se nacházel románský kostel sv. Petra. Zbořením původního kostela sv. Petra a jeho translací spolu s klášteřem augustiniánek došlo k vytvoření nového církevního areálu v jihovýchodní části Předhradí. Poloha staršího románského kostela sv. Petra mohla být někde v prostoru jihovýchodního nároží dnešní budovy Tereziánské zbrojnice, kde se nacházel biskupský dvorec.

Klíčová slova: Olomouc, kostel sv. Petra, středověk, opevnění

SUMMARY

AN ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE ON THE MEDIEVAL CHURCH OF ST. PETER IN OLOMOUC

The Church of St. Peter was the oldest church in Olomouc, recorded in written sources as early as 1063 in connection with the restoration of the Moravian diocese. The see was transferred in 1141 to the Church of St. Wenceslaus. The onset of the thirteenth century (1207–1213) saw the Church of St. Peter settled by Augustinians, who lived here until the 1260s. By then the Church of St. Peter had become parish. The church was torn down due to the reforms of Joseph II in 1792.

Excavation work in 1901 and 1902 and archaeological research in 1948 revealed the floor plan of the Gothic church, which was confirmed by additional research carried out between 2015 and 2017, which supplemented previously unseen details. The building with an almost square nave was vaulted with an arch supported by a central pillar. The two smaller pillars in front of the western front wall inside the nave sustained a loft with a staircase installed on the south-west side. The presbytery had a polygonal apse. A prismatic tower with a square floor plan stood in the axis of the western facade. The building was secured with a support system. In addition, the foundations of a space cut into the rock were uncovered south of the church and interpreted as the crypt of the Renaissance chapel of Saint Sebastian and Saint Roch. Fragments of walls older than those of the church itself were unearthed in the nave of the building. They had consisted a Romanesque wall built between 1204 and 1212 and demolished in the 1260s, when Bishop Bruno of Schauenburg commissioned the reconstruction of an older bishop's court, on the site of the Romanesque Church of St. Peter. The demolition and transformation of the original Church of St. Peter (the latter jointly with the Augustinian monastery) paved the path for new church grounds in the south-east area beneath the castle. The older Romanesque church of St. Peter could have been somewhere around the south-east corner of the present Theresian Armoury, where the bishop's court used to be.

Keywords: Olomouc, Church of St. Peter, Middle Ages, Fortification

PhDr. Pavel Šlězár, Ph.D.
Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v Olomouci
Horní náměstí 25
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: slezar.pavel@npu.cz

Mgr. Hana Dehnerová
Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v Olomouci
Horní náměstí 25
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: dehnerova.hana@npu.cz

MAJETKOVÉ STRATEGIE ŠLECHTY V POZDNÍM STŘEDOVĚKU NA MODELOVÉM PŘÍKLADU HAŠKA Z VALDŠTEJNA

David Papajík

1 Úvod

Cílem studie je se pokusit analyzovat, jakým způsobem důležitý šlechtic první poloviny 15. století v českých zemích Hašek z Valdštejna hromadil pozemkový majetek.¹ Je zřejmé, že pro odpověď na tuto otázku nemáme dochovány veškeré prameny. Z toho, co se ale z daného období zachovalo, lze podle mého názoru popsat a rozebrat, jaké byly majetkové poměry Haška z Valdštejna a jak se proměňovaly v čase. Také si ukážeme, jakou roli ve správě Haškových majetků hrál jeho bratr Beneš z Valdštejna, což nebylo dosavadní literaturou reflektováno.

2 Majetky Haška z Valdštejna

Jaké byly majetkové poměry Haška z Valdštejna? Byly nesmírně dynamické. Patrně i vlivem neklidné doby plné válečných konfliktů nevladl celý život stejné majetky, dokonce ani část majetků neměl stejnou na začátku kariéry a na konci své životní pouti. Nemyslím si, že by to byla nějaká Haškova

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2019_004, Majetkové strategie šlechty na Moravě ve 14. a 15. století). K šlechtickým strategiím alespoň PAPAŽÍK, David: *Politické, mocenské a hospodářské strategie šlechty v českých zemích ve 14.–15. století*. *Historica Olomucensia*, 55, 2018, s. 113–129 (tam uvedena i další literatura k tématu). K problematice dějin šlechty v českých zemích v pozdním středověku TŘEŠTÍK, Dušan – POLÍVKA, Miloslav: *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*. In: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15.–16. století*. Praha 1984, s. 99–133; MEZNÍK, Jaroslav: *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*. *Sborník historický*, 37, 1990, s. 7–36. K šlechtickému majetku na Moravě alespoň MEZNÍK, Jaroslav – PAPAŽÍK, David: *Proměny feudálního majetku na Moravě ve 14.–16. století. Bilance dosavadního zkoumání*. *Český časopis historický*, 99, 2001, s. 33–8; PAPAŽÍK, David: *Stavy a majetek na Moravě ve 14.–16. století*. *Historický časopis*, 53, 2005, č. 3, s. 545–558. Když jsem v roce 2018 připravoval text o osobnosti a charakteru Haška z Valdštejna (Papajík, David: *K osobnosti a charakteru Haška z Valdštejna /dále jen K osobnosti/*. *Východočeské listy historické*, 40, 2018, s. 39–59), recenzenti mi vytýkali, že pro pochopení jeho osobnosti chybí podrobnější zpracování jeho majetkových poměrů. Jejich připomínky mne podnítily připravit studii o majetkových poměrech Haška z Valdštejna.

strategie, často se jednalo o majetkové směny vynucené přímo či nepřímo vojenskou či politickou situací v zemi.

Než přejdeme k zachycení konkrétní situace, je třeba dodat, že ne všechny majetkové změny v jeho životě jsme schopni zachytit v pramenech. Pohybujeme se v době, kdy po většinu času z důvodu válečné situace nezasedaly zemské instituce, tedy nebylo ani zapisováno do zemských desk.

Majetky předků Haška z Valdštejna se nacházely ve východních Čechách v prostoru mezi Boleslaví a Jičínem.² Jeho otec Beneš zvaný Bílý vlastnil vesnici **Dětenice**, kde měl i tvrz. Příslušníci rodu se po dětenické tvrzí psali. Beneš Bílý (*Benessius Albus de Dietenicz*) je jako vlastník Dětenic doložen v roce 1378, kdy prezentoval faráře do farnosti v Osojnicích.³ Dětenické panství tvořila v té době patrně ves a tvrz v Dětenicích, polovina vsi Hasiny a vesnice Lhota, Osojnice (dnes Osenice) a Prodašice.⁴ Někdy po roce 1378 Beneš Bílý dětenickou tvrz prodal a vládl na nedalekém **Letkově** (dnes Ledkov), kde mu patřila menší tvrz.⁵ V roce 1402 se Beneš Bílý po Letkově i psal (*Benessius de Letkowa*).⁶ Hašek z Valdštejna se pravděpodobně narodil v Dětenicích nebo na Letkově někdy mezi lety 1385–1390. Kdy rodina Beneše Bílého Dětenice ztratila, není jasné. V roce 1404 se jako majitelé Dětenic připomínají bratři Jan a Vilém Okořští z Dětenic.⁷

Nejstarším doloženým majetkem patřícím Haškovi z Valdštejna byl **Železný Brod**. Dne 7. dubna 1404 prezentovali bratři Beneš a Hašek z Dětenic nového faráře (*ad present. famos. Benessii et Hassconis fratrum vterinorum de Dyetinicz*) v Železném Brodě (uváděn v podobě *Brodecz*), z čehož plyne, že jim musel zdejší majetek patřit, když měli k brodskému kostelu patro-

² K Valdštejnům ve středověku dosud nejpodrobněji KOUDELKA, Petr: *Páni z Valdštejna ve středověku (české větve)* (dále jen *Páni z Valdštejna*). Praha 2007 (nepublikovaná diplomová práce obhájená na FF UK v Praze). Rozbor literatury k osobnosti Haška z Valdštejna viz PAPAJÍK, D.: *K osobnosti*, s. 42–50.

³ *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidiocesim III.–IV.* (1373–1390). Ed. Josef Emler. Pragae 1879, s. 99.

⁴ K předpokládanému rozsahu dětenického statku *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořalých*. Díl II. Ed. Josef Emler. Praha 1872, s. 18.

⁵ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého* (dále jen *Hrady, zámky*). Díl X. Boleslavsko. Praha 1997, s. 311–312.

⁶ *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořalých*. Díl I. Ed. Josef Emler. Praha 1870, s. 596–597.

⁷ SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky X.*, s. 312. Jako majitelé Dětenic jsou uvedeni Jan a Vilém z Okoře (*de consensu fam. virorum Johannis et Wilhelmi fratrum de Okorz, residentium in Dietinicz*) ještě v roce 1410 (*Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidiocesim* (dále jen *Libri confirmationum*) VII. (1410–1419). Ed. Josef Emler. Pragae 1886, s. 3–4.

nátní právo.⁸ Ze skutečnosti, že je na prvním místě uveden Beneš z Dětenic, lze předpokládat, že byl starším, patrně prvorozeným synem Beneše Bílého z Letkova. Jedná se o nejstarší doloženou zprávu o Haškovi z Valdštejna. Odkdy Železný Brod bratřím Benešovi a Haškovi z Dětenic patřil, nevíme, stejně tak nám uniká, dokdy tento majetek spravovali.⁹

Jaké byly vyhlídky Haška z Valdštejna? Majetkově na tom nebyl příliš dobře, patrně mu patřila část Letkova, o který se musel dělit s otcem a bratrem (či bratry), a patrně na polovinu spolu s bratrem Benešem spravoval Železný Brod v hornaté, ne příliš úrodné krajině. Je možné, že měl v oblasti ještě nějaké další drobnější majetky, které prameny nezachytily, ale celkově na tom nebyl majetkově příliš dobře. Hašek proto učinil zásadní rozhodnutí a odešel hledat štěstí na Moravu. Lze to označit za promyšlené strategické rozhodnutí.

Kdy se Hašek z Valdštejna přesunul na Moravu? Jednoduchá otázka, ovšem odpověď tak jasná není. Pro vyřešení této otázky se musíme trochu posunout v čase. V dubnu 1411 potvrdil český král Václav IV. Haškovi z Valdštejna zástavní držbu **hradu Ostroha** (dnes Uherský Ostroh) s příslušným panstvím, na které měl Hašek zástavní listiny od moravských markrabat Jošta a Prokopa. Dále se dozvídáme, že zástavní listina od markraběte Jošta zněla na částku 221 kop grošů.¹⁰ Je zřejmé, že po smrti markraběte Jošta v lednu 1411 chtěl mít Hašek svou zástavní držbu pojištěnou, proto požádal o její po-

⁸ *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidiocesim VI. (1399–1410)*. Ed. Josef Emler. Praegae 1883, s. 117.

⁹ V roce 1392 prezentoval faráře ke kostelu v Železném Brodě Zdeněk z Vlašimi (*ad presentacionem Nobilis viri Sdenconis de Wlassim*), viz *Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidiocesim pragensem nunc prima vice in vulgus prolati Annus 1390 V. (1390–1399)*. Ed. Franciscus Antonius Tingl. Praegae 1865, s. 137. Podle práce KOUDELKA, P.: *Páni z Valdštejna*, s. 59 se jedná o omyl v záznamu jména a ve skutečnosti chtěl písař zapsat jméno Zdenka z Valdštejna. Z toho plyne, že Beneš a Hašek z Dětenic museli získat Železný Brod někdy po roce 1392. V roce 1414 prezentoval faráře v Železném Brodě Mikuláš z Dětenic (*Nicolai de Dietenicz*) viz *Libri confirmationum VII.*, s. 102. Podle P. Koudelky byl Mikuláš z Dětenic bratrem Beneše a Haška z Dětenic (KOUDELKA, P.: *Páni z Valdštejna*, s. 41).

¹⁰ *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480* (dále jen *Zbytky register*). Ed. August Sedláček. Praha 1914, s. 88, č. 620. Zástavní suma 221 kop grošů je podivně nízká v porovnání s pozdější zástavní sumou 4 000 hřiven grošů. Patrně je v záznamech královských register chyba. K dějinám hradu Ostrohu z literatury PLAČEK, Miroslav: *Zámek v Uh. Ostrohu*. Malovaný kraj, 17, 1981, č. 2, s. 12–13; Týž: *Přemyslovské hrady ve Strážnici a Uherském Ostrohu a jejich typologická příslušnost*. Vlastivědný věstník moravský (dále jen VVM), 35, 1983, s. 329–333; HOSÁK, Ladislav – ZEMEK, Metoděj a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (dále jen *Hrady, zámky*) I. Jižní Morava. Praha 1981, s. 239–240; POKLUDA, Zdeněk: *Hrad a panství Uherský Ostroh* (dále jen *Hrad a panství*). Slovácko, 35, 1993, s. 155–169; PLAČEK, Miroslav: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí* (dále jen *Ilustrovaná encyklopedie*). Praha 2001, s. 655–658; BALETKA, T. a kol.: *Uherský Ostroh* (dále jen *Uherský Ostroh*). Uherský Ostroh 2000, s. 43–69.

tvrzení od krále a nově i markraběte Václava IV. Pokud měl mít Hašek na Ostrohu listinu od markraběte Prokopa, muselo se tak stát za jeho života (Prokop zemřel 24. září 1405). Historici proto tvrdili, že se Hašek z Valdštejna přesunul z Čech na Moravu před rokem 1405, případně již kolem roku 1400.¹¹ Problém je v tom, že v letech 1405–1406 vystupuje jako zástavní držitel Ostroha Stanislav z Ostroha a od roku 1406 pak Mstidruh z Adlaru. Oba měli panství v zástavě v ceně 4 000 hřiven grošů.¹² Jak tento rozpor vyřešit? Podle mého názoru celkem jednoduše, problém vznikl nepochopením záznamu v edici královských register. Hašek z Valdštejna nikdy nedostal od markraběte Prokopa zástavní listinu na Ostroh, držel pouze zástavní listinu vydanou markrabětem Prokopem, která ale nezněla na jeho jméno. V samotném záznamu královských register je nejdříve zapsána zástavní listina pro Haška z Valdštejna od markraběte Jošta a pak je v zástavní listině krále Václava IV. uvedeno, že na ostrovské panství měl Hašek zápisy od markrabat Jošta a Prokopa.¹³

Z výše popsaného plyne, že Hašek z Valdštejna přišel na Moravu daleko později, než tvrdila dosavadní literatura, a tudíž ani nebyl nikdy straníkem markraběte Prokopa, jak tvrdil J. Jurok.¹⁴ Na Moravu se dostal někdy těsně před rokem 1410, kdy obdržel od markraběte Jošta zástavou panství Ostroh. Poprvé je Hašek doložen na Moravě v pramenech 14. června 1410, kdy se v Brně zaručil jako jeden z rukojmí za Pročka z Bouzova.¹⁵

¹¹ HOFFMANN, František: *K prehistorii moravských táborů* (dále jen *K prehistorii*). Sborník Matice moravské, 86, 1967, s. 208; JUROK, Jiří: *Hašek z Valdštejna. Od straníka markraběte Prokopa k husitskému hejtmánovi, moravskému zemskému hejtmánovi a diplomatu stran habsburské, rožmberské a posléze poděbradské* (dále jen *Hašek z Valdštejna*). VVM, 68, 2016, s. 18.

¹² POKLUDA, Z.: *Hrad a panství*, s. 156; BALETKA, T. a kol.: *Uherský Ostroh*, s. 49. Doklady z pramenů: Stanislav z Ostroha v letech 1405–1406 viz *Libri citationum et sententiarum seu Knihy pùhonné a nálezové* (dále jen *Libri citationum*). *Tomus I*. Ed. Vincentius Brandl. Brunae 1872, s. 105, 119 (č. 65), 139 (č. 24), 163 (č. 240), 179 (č. 337); Mstidruh z Ostroha v roce 1406 viz *Libri citationum I*, s. 179 (č. 337).

¹³ Podobným způsobem lze interpretovat záznam vkladu Haška z Valdštejna do zemských desk v roce 1415, viz *Die Landtafel des Markgraffthumes Mähren. Text der Olmützer Cuda* (1348–1466) (dále jen ZDO). Edd. Petr Ritter von Chlumecky, Joseph Chytil, Carl Demuth, A. R. von Wolfskron. Brünn 1856, VIII., s. 315, č. 356. Připouštím, že by záznam mohl někdo chápat tak, že zástavu dostal Hašek od markraběte Prokopa přímo, ne jak jsem uváděl výše. V kontextu dalších okolností, mimo jiné neexistence pramenně doložené přítomnosti Haška z Valdštejna na Moravě před rokem 1410 (naopak po roce 1410 je pramenů o jeho pobytu v zemi mnoho), zůstávám u své původní interpretace. V podstatě velmi podobně se k celé záležitosti staví POKLUDA, Z.: *Hrad a panství*, s. 157, podle něhož získali Hašek a Beneš z Valdštejna zástavní listy kdysi vydané markrabaty Joštem a Prokopem.

¹⁴ JUROK, J.: *Hašek z Valdštejna*, s. 18. Před J. Jurokem podobný postoj zastával HOFFMANN, F.: *K prehistorii*, s. 208.

¹⁵ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM), XIV. Ed. Berthold Bretholz. Brünn 1903, s. 136–138, č. 146.

Musím zde zcela jednoznačně odmítnout tvrzení J. Juroka o tom, že Hašek z Valdštejna patřil v roce 1399 jako straník markraběte Prokopa ke škůdcům statků moravské církve. V exkomunikačních listinách z roku 1399 uvedený Hašek, purkrabí z Litovle (*Hassko purgravius in Lutovia*), není naším Haškem z Valdštejna. Hašek v té době na Moravě nepůsobil, nebyl tudíž ani ve službách markraběte Prokopa. Je možné, že v dané době ještě ani nedosáhl zletilosti. Z pouhého jména Hašek nelze usuzovat na to, že se jedná o Haška z Valdštejna. Podobně je potřeba odmítnout další vývody J. Juroka, kdy téměř každý výskyt jména Hašek v pramenech v této době spojuje s Haškem z Valdštejna. Jedná se o chybný a nesprávný postup.¹⁶

V roce 1411 pohnal Mstidruh z Adlaru k zemskému soudu Haška a Beneše z Dětonic (*Haška a Beneše z Dětonic*) z panství Ostroh o 4 000 hřiven grošů za to, že mu obsadili Ostroh „bez Boha a bez práva“, přičemž Mstidruh měl na panství zapsáno 4 000 hřiven grošů. Známe i nález zemského soudu z roku 1412, kdy přisedící soudu rozhodli, že celá pře bude odložena z Olomouce na zasedání soudu do Brna.¹⁷ Zda se Hašek a Beneš vypořádali s nároky Mstidruha z Adlaru, nevíme, co je ale zřejmé, že se na panství trvaleji usídlili. I když zástava krále Václava IV. zněla na jméno Haška z Valdštejna, panství Ostroh s ním ovládal i jeho bratr Beneš.¹⁸ Hašek se po Ostrohu poprvé psal v roce 1413 (*Hašek z Ostroha*).¹⁹

V červnu 1415 nechal Hašek z Valdštejna a z Ostroha (*Hassko de Waldstein alias de Ostroh*) zapsat do zemských desk věno své manželce Anně z Rýznberka ve výši 80 kop grošů na předměstí města Ostroha (dnes Ostrožské Předměstí) a vesnicích Lhota (dnes Ostrožská Lhota) a Blatnice (dnes

¹⁶ JURK, Jiří: *Bývalí straníci markraběte Prokopa a jejich účast v husitské reformaci a revoluci*. In: *Z počátků husitské revoluce. K výročí svěcení husitských kněží na Lipnici v roce 1417*. Brno 2019, s. 43–44, 48, 51, 62. Exkomunikační listiny z roku 1399 viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM), XII. Ed. Vincenz Brandl. Brünn 1890, s. 452–455, č. 523 (odtud citace uvedená v textu); s. 453–464, č. 524. Zmínky o jiných Hašcích viz *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*. Ed. Adolf Kalný. Třeboň 1993, s. 31 (1396 – pan Hašek se Sokolem, střelcem Benešem a krejčím Hanušem jezdili k rychtáři do Pištína), s. 46 (1399 – Hašek a Bušek střelci Petrmana hlavatého, Jan sestřenec Haškův, Prdelík střelec Haškův), s. 66 (1423 – Hašek z Krtova, syn Jecha), s. 72 (1423 – Hašek hejtman města Budějovic). K dalšímu Haškovi (k roku 1401) HOFFMANN, František: *Pašije šlapanických loupežníků*. In: *K počtě Jaroslava Marka*. Praha 1996, s. 158–159. F. Hoffmann připouští, že v roce 1401 ve Šlapanicích uvedený lapka Hašek by mohl být Haškem z Valdštejna. Jedná se o nesprávnou dedukci autora.

¹⁷ *Libri citationum I.*, s. 369 (č. 1135), 388 (č. 397).

¹⁸ V roce 1414 vystupuje Beneš jako Beneš z Ostroha (*Benessius de Ostroh*), viz *Libri citationum et sententiarum seu Knihy pühonné a nálezové* (dále jen *Libri citationum*). *Tomus II.* Ed. Vincentius Brandl. Brunae 1873, s. 309 (č. 1337).

¹⁹ *Libri citationum II.*, s. 400 (č. 149).

Blatnice pod Svatým Antonínkem). Transakce se uskutečnila se souhlasem krále Václava IV. a Haškova bratra Beneše. Patrně někdy těsně předtím se Hašek oženil.²⁰

I když za Haškových časů nikde nenacházíme přesný rozsah ostrožského panství, na základě starších pramenů lze předpokládat, že Hašek (s bratrem Benešem) drželi hrad a město Ostroh a vesnice Blatnice, Lhota, Sezemov, Smíchov, Stará Blatnice, Milokošť a Kvačice.²¹ Jednalo se tak o hrad, město a sedm vesnic.

Hašek z Valdštejna bojoval 1. listopadu 1420 v bitvě na Vyšehradě na Zikmundově straně proti husitům. V bitvě byl zajat husity a v zajetí přešel na jejich stranu. Haškův Ostroh se stal centrem husitů na Moravě. Právě tato skutečnost způsobila, že na Ostroh útočily již v únoru 1421 oddíly olomouckého biskupa Jana XII. Železného a Rakušanů a později během roku 1421 Zikmundovy uherské oddíly. Byly neúspěšné stejně jako v roce 1422, kdy tu probíhaly nejtěžší boje. Haškova posádka se ve městě udržela až do roku 1424.²² V březnu 1424 dal král Zikmund moravskému markraběti Albrechtovi Rakouskému plnou moc odebrat Haškovi z Valdštejna hrad a město Ostroh a některé biskupské hrady.²³ Kdy přesně o tyto majetky Hašek přišel, není jasné, ale po roce 1424 s nimi již nedisponoval. Albrecht je udělil do zástá-

²⁰ ZDO VIII., s. 315, č. 356. K tomu z literatury BALETKA, T. a kol.: *Uherský Ostroh*, s. 51. Dne 10. června 1416 listinou vydanou na Ostrohu bratři Beneš a Hašek z Valdštejna vyznali, že dluží Markvartovi z Malenovic 150 kop grošů. Na úhradu tohoto dluhu bratři zastavili Markvartovi svou ves Lhotu (dnešní Ostrožská Lhota), viz Státní oblastní archiv v Třeboni, fond Cizí rody Třeboň II, sign. z Malenovic 1; regest viz *Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526* (dále jen *Soupis česky psaných listin*). Díl I. Originály listin. Svazek I. Edd. František Beneš – Karel Beránek. Praha 1974, s. 107, č. 381.

²¹ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM), X. Ed. Vincenz Brandl. Brünn 1878, s. 137–142, č. 118; s. 148–155, č. 123; BALETKA, T. a kol.: *Uherský Ostroh*, s. 46.

²² POKLUDA, Z.: *Hrad a panství*, s. 157; BALETKA, T. a kol.: *Uherský Ostroh*, s. 54–55. K bojům o Uherský Ostroh v roce 1421 s mnoha souvislostmi podrobně a nově ELBEL, Petr: *Bitva u Uherského Brodu. Zapomenutá epizoda druhé křížové výpravy proti husitům*. In: *Zrození mýtu*. Dva životy husitské epochy. Praha 2011, s. 73–89.

²³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe 1424 III 17; podrobný regest viz *Regesta imperii* (dále jen RI) XI. *Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437)*. Band 1. Edd. Karel Hruza – Petr Elbel. Wien – Köln – Weimar 2012, s. 180, č. 127; stručný regest LICHNOWSKY, Eduard Maria: *Geschichte des Hauses Habsburg*. V. Teil. Wien 1841, s. 196, č. 2178; *Regesta imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410–1437)*. I. Band (1410–1424). Ed. Wilhelm Altmann. Innsbruck 1896–1897, s. 412. K tomu z literatury HOSÁK, Ladislav: *Uherský Ostroh ve válkách husitských* (dále jen *Uherský Ostroh*). Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze, 43, 1935, s. 28–29; URBÁNEK, Rudolf: *K historii husitské Moravy*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 63–64, 1940, s. 269. Podle L. Hosáka byly biskupskými hrady patrně myšleny hrady Světlov a Sehradice.

vy uherskému šlechtici Stiborovi ze Stibořic, po němž zástavu držel patrně od roku 1427 kníže Fridrich Ruský.²⁴

V předhusitské době Hašek z Valdštejna držel na Moravě ještě jeden výraznější majetek, a to **hrad Víckov u Tišnova**.²⁵ Podle F. Hoffmanna a J. Juroka měl Hašek vést někdy v letech 1417–1419 na hradě Víckově bojovou budějovicko-hrotovickou protohusitskou družinu.²⁶ Oba autoři pro své tvrzení vycházeli z jediného písemného záznamu výsledku jménem neuvedeného lapky zapsaného v *Popravčích a psaneckých zápisech jihlavských*. Tento lapka ve výsledku zaznamenaném někdy v letech 1417–1419 uvádí jména svých společníků, zhruba uprostřed seznamu je pak zaznamenan Hašek z Valdštejna a z Víckova (*Hassek z Walsteina, od jinand z Wiczkova*).²⁷ Písař psal jména velmi zkomoleně,²⁸ v našem případě se ale zdá, že by o ztotožnění zmíněného lapky s Haškem z Valdštejna nemělo být pochyb. Víckov byl zeměpanským zbožím, a tudíž nelze vyloučit, že tento majetek mohl obdržet Hašek jako zástavu od markraběte Jošta (případně krále Václava IV.). I jiní šlechtici v této době sahalo po zbrani a využívali slabé panovnické vlády ke svému obohacení. Jako velmi problematické se mi jeví, že F. Hoffmann z tohoto jediného a ne úplně jasného seznamu vytvořil budějovicko-hrotovickou lapkovskou družinu a jejím vůdcem udělal Haška z Valdštejna. Takový postup nepovažuji za korektní. Nevylučuji, že se Hašek mohl účastnit loupění, měl asi horkou krev, ale nenacházím nikde doklady pro to, že byl měl dlouhodobě ovládat lapkovskou družinu, která pak měla plyně přejít do husitských řad (F. Hoffmann ji proto řadí mezi protohusitské lapkovské družiny). Celá konstrukce stojí jednoznačně na hliněných nohou. Zpracování problematiky lapkovských družin by mělo v budoucnu projít důkladnou revizí.

²⁴ POKLUDA, Z.: *Hrad a panství*, s. 157–158; HOSÁK, L.: *Uherský Ostroh*, s. 28–29; BALETKA, T. a kol.: *Uherský Ostroh*, s. 55–57.

²⁵ K dějinám hradu Víckova OHÁREK, Václav: *Tišnovský okres. Vlastivěda moravská*. Brno 1923, s. 414–417; HOFFMANN, F.: *K prehistorii*, s. 209; HOSÁK, L. – ZEMEK, M. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 254 (místy zmatečně včetně pramenně nedoložených údajů o Haškovi); PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 687–688.

²⁶ HOFFMANN, F.: *K prehistorii*, s. 202–218; Týž: *Bojové družiny před husitskou revolucí ve východních Čechách*. Československý časopis historický, 35, 1987, s. 78–78; Týž: *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce*. Tábořský archiv, 6, 1994, s. 65–67; JUROK, Jiří: *Straníci markraběte Prokopa kolem roku 1399 a otázka jejich kontinuity do husitské revoluce*. Olomoucký archivní sborník, 13, 2015, s. 39.

²⁷ *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské XXXVIII. Popravčích a psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457*. Ed. František Hoffmann. Praha 2000, s. 46–48, č. 32.

²⁸ K tomu více HOFFMANN, František: *Popravčích zápisy jihlavské*. Právněhistorické studie, 18, 1974, s. 174.

Někdy během roku 1421 se Hašek přesunul z Ostroha do Čech. Hašek dělal kariéru v Praze, kde se stal v únoru 1422 vojenským velitelem pražského husitského svazu a v březnu 1422 stál v pozadí poprav Jana Želivského. Stal se jedním z exponentů litevského knížete Zikmunda Korybutoviče, který ho v září 1422 jmenoval kutnohorským mincmistrem. V listopadu 1423 se stal Hašek členem dvanáctičlenné zemské vlády v Čechách jako zástupce husitů.²⁹

Je zřejmé, že Hašek přesunul své aktivity do Čech, kde patrně nejčastěji pobýval v Praze a v Kutné Hoře. Jaký osobní majetek a panství měl v Čechách ve svých rukou, nevíme. Jednalo se o velmi hektickou dobu, kdy se příliš nehledělo na písemné potvrzování majetků.

V roce 1424 se Hašek pokoušel porazit radikální husity v čele s Žižkou, ale prohrál s nimi v červnu 1424 v bitvě u Malešova, načež byl Žižkou vyhnán z Kutné Hory. V únoru 1425 nabídl Albrechtovi Rakouskému a Zikmundovi přestup na jejich stranu, s čímž rádi souhlasili. Za to ho v dubnu 1425 Albrecht jmenoval moravským zemským hejtmanem. Hašek přesunul svůj zájem opět na Moravu, i když ani situaci v Čechách nepřestal ovlivňovat. V úřadu moravského zemského hejtmana setrval Hašek do roku 1427.³⁰

Po ztrátě hradu v Uherském Ostrohu logicky Haškovi chybělo ve dvacátých letech 15. století na Moravě reprezentativní sídlo. Nebo nechybělo? Pro rozpletení této záhady se musíme podívat až do listopadu roku 1445. Tehdy velkopřevor johanitů Václav z Michalovic spolu s dalšími představenými johanitského řádu zastavil řádové panství **Orlovice** (hrad Orlovice /Orlov/, městečko Ivanovice /na Hané/, vesnice Orlovice, /Moravské/ Málkovice, Medlovice a Hoštice) brněnskému měšťanovi Michalovi Kunigsfelderovi, jeho manželce a zeti za 1 500 hřiven grošů bez 210 kop. Zmíněná informace by pro nás nemusela být zajímavá, kdyby ovšem listina neobsahovala zprávu o tom, že toto johanitské panství dříve udělil král Zikmund do zástavy Haškovi z Valdštejna za 2 600 hřiven grošů a Hašek ho později zastavil za 1 300 hřiven grošů Mikuláši z Vojslavic. Johanité pak od Mikuláše z Vojslavic zástavu odkoupili.³¹

²⁹ HOFFMANN, F.: *K prehistorii*, s. 210–213; PAPAJÍK, D.: *K osobnosti*, s. 41.

³⁰ PAPAJÍK, D.: *K osobnosti*, s. 41; Hašek se jako moravský zemský hejtman poprvé připomíná 23. 4. 1325 (Österreichisches Staatsarchiv Archiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe 1425 IV 23).

³¹ Text listiny ze 13. listopadu 1445 je znám z vidimusu sepsaného 31. srpna 1468 veřejným notářem Davidem z Olomouce. Viz Moravský zemský archiv (dále jen MZA) v Brně, fond Benediktini Rajhrad, sign. Ag 79. Regest téhož viz RI XI., NB/1, s. 191–192, č. 145. Výtah z listiny ze 13. listopadu 1445 se nachází také ve zlomku register markrabství moravského z roku 1459 viz *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské VII*. Ed. Josef Kalousek. Praha 1887, s. 587, č. 46. K tomu z literatury JAN, Libor: *Ivanovice na Hané, Orlovice a johanitský řád (příspěvek k poznání struktury a ekonomiky rytířských duchovních řádů do konce 15. století)*

Vzniká nám problém, kdy Zikmund Haškovi tento majetek dal do zástavy. Zikmund zástavu Haškovi provedl v době, jak je v listině uvedeno, kdy ještě nebyl císařem, tedy někdy před rokem 1433. Podle L. Jana se tak muselo stát v roce 1425 po Haškově přestupu na Zikmundovu stranu.³² Podle P. Elbla Hašek obdržel tyto majetky někdy po svém přestupu do Zikmundova tábora v roce 1425, aniž by autor přímo specifikoval, že se tak muselo stát právě v roce 1425.³³ Proti těmto názorům navrhl nedávno S. Bárta, že Hašek mohl získat od Zikmunda tyto majetky již v první vlně zástav církevních statků v roce 1420 (ještě před bitvou u Vyšehradu). A i když s nimi pak v letech 1422–1423 po Haškově přestupu na druhou stranu Zikmund operoval, nic nebránilo tomu, aby se k nim později Hašek opět vrátil.³⁴

Ze stávající pramenné základny nelze rozhodnout, zda orlovické panství ovládal Hašek z Valdštejna již od roku 1420 nebo až od roku 1425. Podle všeho jeho hlavním sídlem na Moravě byl po ztrátě Uherského Ostroha orlovický hrad. Je zvláštní, že na orlovickém hradě nemáme písemnými prameny ani jednou doložen jeho pobyt (nevydal zde ani jednu dochovanou listinu). Nemělo by nám také uniknout, že všechny Haškovy zde připomínané majetky na Moravě v této době mu nepříslušely jako alodní statky, ale pouze jako zástavní majetky (panství Uherský Ostroh, Víckov a Orlovice).

Panství Orlovice bylo v rukou Haška z Valdštejna ještě v roce 1436, jak nás o tom informuje půhon Adama z Minic na brněnského měšťana Michala z Nové Vsi (podle L. Jana je patrně Michal z Nové Vsi totožný s Michalem Kunigsfelderem, neboť Královo Pole se v té době nazývalo Novou Vsí). Adam žaloval Michala, že bere plat z orlovického panství, který měl dostávat on na úhradu dluhu Haška z Valdštejna.³⁵ Stejně jako v případě Uherského Ost-

(dále jen *Ivanovice na Hané*). ČMM, 111, 1992, s. 215–218. K dějinám hradu Orlovice /Orlov/ z literatury ČERVINKA, Inocenc Ladislav: *Zapomenuté hrady a tvrze moravské*. Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, 40, 1928, s. 74–76; HOŠÁK, L. – ZEMEK, M. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 181; PROCHÁZKA, Rudolf – PLAČEK, Miroslav: *Povrchový průzkum hradu Orlova, k. ú. Orlovice*. Přehled výzkumů, 1982, s. 54–55; PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 460–462.

³² JAN, L.: *Ivanovice na Hané*, s. 215.

³³ ELBEL, Petr: „*Scio, quod vos Moravi estis timidi et michi non fideles.*“ *Moravané ve strukturách dvora Zikmunda Lucemburského* (dále jen „*Scio, quod vos Moravi*“). *Mediaevalia historica Bohemica*, 12/2, 2009, s. 80.

³⁴ BÁRTA, Stanislav: *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*. Brno 2016, s. 72.

³⁵ *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové* (dále jen *Libri citationum*). *Tomus III/I*. Ed. Vincentius Brandl. Brunae 1878, s. 120 (č. 617); JAN, L.: *Ivanovice na Hané*, s. 216. Podle L. Jana patrně Michal Kunigsfelder financoval válečné operace Haška a Beneše z Valdštejna a oni mu tímto způsobem spláceli svůj dluh.

rohu, tak i v případě orlovického panství zmíněný majetek držel Hašek spolu se svým bratrem Benešem. Jejich zdejší společná držba trvala ještě v roce 1437, kdy Beneš z Valdštejna pohnal k zemskému soudu Racka z Vyškova a z Mořic o 100 hřiven grošů za to, že nechtěl vrátit jeho poddaným z Ivanovic klenoty z kostela, které si u něho schovali („že mu dali lidé moji z Ejvanovic kostelní klejnoty“). Pokud byli Benešovými poddanými v roce 1437 lidé z Ivanovic, muselo orlovické panství být v té době pořád v rukou Haška a Beneše z Valdštejna.³⁶ Někdy po roce 1437 Hašek a Beneš z Valdštejna prodali orlovickou zástavu Mikuláši z Vojslavic, nejpozději se tak stalo v roce 1445.³⁷

Je velmi pravděpodobné, že Hašek ovládal na Moravě delší dobu spolu se svým bratrem Benešem z Valdštejna **Nový Hrad (Furchtenberg) u Hanušovic**.³⁸ Zmíněný majetek v polovině roku 1423 udělil lénem král Zikmund patrně Benešovi z Valdštejna (Nový Hrad na hoře řečené Gabelsberg). V královských registrech z roku 1423 je zmínka o udělení léna tohoto majetku, ovšem příjemce léna uveden není. Editor královských register A. Sedláček na základě skutečnosti, že se v roce 1437 Beneš z Valdštejna po Novém Hradě psal, připsal tuto zástavu Benešovi z Valdštejna (v roce 1437 pohnal k zemskému soudu Milota z Radyně Beneše z Valdštejna a z Nového Hradu /Beneše z Valdštajna a z Nového Hradu/ o 300 hřiven grošů kvůli sporům ve Slezsku).³⁹ Novohradské panství bylo poměrně veliké. Jeho podobu známe z roku 1417, kdy panství zastavil král Václav IV. Mikulášovi z Lobkovic.

³⁶ *Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŕuhonné a nálezové* (dále jen *Libri citationum*). *Tomus III/II*. Ed. Vincentius Brandl. Brunae 1880, s. 445–446 (č. 49). Hned dalším pŕuhonem z roku 1437 Beneš z Valdštejna zažaloval Racka z Vyškova a z Mořic o 20 hřiven grošů za to, že nechtěl zbavit jeho poddané z Ivanovic z rukojemství za Racka (že zavádil mé chudé lidi z Ejvanovic v rukojemství) a oni musí za něho platit dlhuhy. Viz *Tamtěž*, s. 446 (č. 50).

³⁷ MZA v Brně, fond Benediktini Rajhrad, sign. Ag 79.

³⁸ K dějinám Nového Hradu GARDAVSKÝ, Zdeněk: *Stav, formy a vývoj Nového Hradu u Šumperka*. Severní Morava (dále jen SM), 1961, č. 7, s. 54–63 (místy zmatečně); ŠPURNÝ, František: *Nový hrad* (dále jen *Nový hrad*). Šumperk 1972 (edice Vlastivědné zajímavosti č. 65); ŠPURNÝ, František a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Severní Morava* (dále jen *Hrady, zámky*). Praha 1983, s. 165–167; PLAČEK, Miroslav: *Nový Hrad u Kopřivné* (dále jen *Nový Hrad*). SM, 1993, č. 65, s. 3–12; PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 438–440.

³⁹ *Zbytky register*, s. 121, č. 851; *Libri citationum III/II*, s. 503 (č. 330). Beneš se do sporu zapletl jako ubrman. A. Sedláček v edici patrně omylem datuje pŕuhon do roku 1436. Dle něho připomíná Beneše z Valdštejna ještě pŕuhon na s. 508 (*Libri citationum III/II*, s. 508), tam se však žádný takový vztahující se k Benešovi z Valdštejna nenachází (jde o překlep, správně na s. 509). Podobně nesprávně A. Sedláček v práci *Die Reste der ehmaligen Reichs- u. k. böhm. Register*. Ed. August Sedláček. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, 1916, s. 99, č. 870. Sedláčkovu interpretaci o tom, že záznam v královských registrech z roku 1423 se vztahuje k Benešovi z Valdštejna, přijímá HOŠÁK, Ladislav: *Šumpersko za váleku husitských* (dále jen *Šumpersko*). SM, 1967, č. 15, s. 45.

Bylo tvořeno hradem Nový Hrad (*Neuhaus*) řečeným Furchtenberg, městem Šumperkem a vesnicemi Temenice, Bohdíkov, Hynčice (dnes Hynčice nad Moravou), Rejchartice, Losiny (dnes Velké Losiny), Rapotín, Petrovice (dnes Petrov nad Desnou), Vikýřovice, Sviberk, Nádosné (*Nadosne*, zaniklá ves), Frankštát (dnes Nový Malín), Hrabišín, Nová Ves, Žibřidovice (dnes Pusté Žibřidovice) a Bartoňov.⁴⁰ Do novohradského panství tak patřilo kromě samotného hradu Nový Hrad město Šumperk a 15 vesnic. Lze předpokládat, že rozsah panství z roku 1417 se příliš nezměnil až do valdštejnských časů.

Když počátkem února 1425 nabízel Hašek z Valdštejna prostřednictvím olomoucké městské rady svůj přestup na stranu Albrechta a Zikmunda, tak mimo jiné sliboval, že ví, jak pro ně získat město Šumperk („Darczu hat vns gesagt, die selbe person, die er an vns gesant hat, wurd er mit E. G. vorsunet, er wolde dofur gedencken, das der Schomberg, Gebicz ec. den veinden benumen wurden vnd die strassen doselbst gefreit wurden.“).⁴¹ Znamenalo by to, že v té době nebylo město v rukou jeho bratra Beneše, ale husitů. Na druhou stranu skutečnost, že kromě Jevíčka Hašek konkrétně uvádí město Šumperk, ukazuje, že ve městě patrně měl nějaké přívržence, kteří by mu v jeho úsilí mohli pomoci.

Podle L. Hosáka obsadili husité na podzim 1424 město Šumperk a hrad Bludov.⁴² Pokud by měl L. Hosák pravdu, znamenala by Hašková nabídka z února 1425 reakci na aktuální dění a problém katolické strany v tomto regionu. Dle L. Hosáka, který analyzoval nedatované záznamy v šumperské městské knize, se po obsazení města Šumperka a hradu Bludova stal zdejším hejtmanem Proček z Bouzova.

V roce 1437 se psal Beneš z Valdštejna i po **Bludově**, nepříliš vzdáleném od Nového Hradu (*Beneš z Valdštejna a z Bludova*).⁴³ Také v případě hradu

⁴⁰ *Zbytky register*, s. 105, č. 738. K tomu z literatury Hosák, Ladislav: *Historický místopis země moravskoslezské* (dále jen *Historický místopis*). Praha 1938, s. 578; Týž: *K počátkům dějin Šumperska (Příspěvek k dějinám středověké kolonizace na sev. Moravě)*. SM, 1962, č. 8, s. 40; SPURNÝ, F.: *Nový hrad*, nestr. Podle L. Hosáka a F. Spurného leželo ještě navíc pod hradem Nový Hrad městečko Neuhaus (zápis v královských registrech je poněkud zmatečný a umožňuje různý výklad).

⁴¹ *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an. I. Band (von den Jahren 1419–1428)*. Ed. Franz Palacký. Prag 1873, s. 378–379, č. 325. K tomu z literatury Hosák, Ladislav: *Olomoucký patriciát v boji proti husitskému revolučnímu hnutí*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica I., 1960, s. 21; PAPAŇK, D.: *K osobnosti*, s. 52–53.

⁴² Hosák, L.: *Šumpersko*, s. 43.

⁴³ *Libri citationum III/II.*, s. 509 (č. 371–372). Jednalo se o spory, které řešil Beneš z Valdštejna jako ubrman. K dějinám hradu Bludova BŘEZINA, Jan: *Paměti obce Bludova*. Bludov 1927, s. 32–37; SPURNÝ, František a kol.: *Bludov dříve i nyní* (dále jen *Bludov*). Bludov 1979, s. 25–29; SPURNÝ, F. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 25; PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 104–105.

Bludova se jednalo o zeměpanské zboží, které měl Beneš v zástavě. Podle F. Spurného dostal Bludov patrně Beneš z Valdštejna od Zikmunda v roce 1423 stejně jako novohradské panství.⁴⁴ Beneš z Valdštejna asi často pobýval na hradě v Bludově, protože celkem na třech pùhonech k zemskému soudu z roku 1437 je označován jako Beneš z Bludova (chybí přídomek z Valdštejna).⁴⁵ S Benešem z Bludova vedl spor Boček Puklice z Pozořic a za dojednanou dohodu mezi nimi se zaručil „*pan Hašek*“, nepochybně Benešův bratr Hašek z Valdštejna.⁴⁶ Bludovský statek byl daleko menší než novohradské panství. Nevíme přesně, jaké vesnice k němu za valdštejnské éry příslušely. Snad k němu patřil Bohutín připomínaný u hradu v roce 1415.⁴⁷ Pokud známe majetkovou praxi obou bratrů Haška a Beneše, kteří se o majetky navzájem dělili, lze mít za téměř jisté, že panství Nový Hrad a hrad Bludov drželi společně.

Výše uvedené údaje nám potvrzuje v originále dochovaná listina, kterou vydal Beneš z Valdštejna v Bludově 19. května 1438. I když Beneš listinu vydal na bludovském hradě, v samotném dokumentu se uvádí seděním na Novém Hradě (*Beneš z Waldsstaĵna toho czassu sedienym na Novem hradie rzeczeny Furchtnberk*). Patrně tedy pobýval poměrně často jak na Bludově, tak Novém Hradě. Beneš v listině zprostil měšťany města Šumperka poplatků za jmenování nových konšelů do rady města, které mu měli vždy v létě odevzdávat. Také v dokumentu potvrdil, že ves Temenice odedávna patřila k městu Šumperku (ve věci práv a soudů) kromě úroků, poplatků a robot, které přísluší k Novému Hradu. Na prosbu šumperských měšťanů přivěsil svou pečeť k dokumentu i Hašek z Valdštejna.⁴⁸

Valdštejnská držba Nového Hradu se Šumperkem je nepochybná. Na druhou stranu nějaký podíl na panství měl v této době i Bernart z Cimburka, protože se v pùhonných knihách v roce 1437 objevuje s přídomkem Bernart z Nového Hradu a z Šumperka (*Bernhart z Nových Hraduov a Šumberka*).⁴⁹

⁴⁴ SPURNÝ, F. a kol.: *Bludov*, s. 27–28.

⁴⁵ *Libri citationum III/II.*, s. 512 (č. 390), s. 513 (č. 398), s. 513–514 (č. 399).

⁴⁶ Tamtéž, s. 514.

⁴⁷ SPURNÝ, F. a kol.: *Bludov*, s. 29.

⁴⁸ Státní okresní archiv Šumperk, fond Archiv města Šumperk, inv. č. 1, sign. 25. V práci *Soupis český psaných listin I/I*, s. 231, č. 926 je uvedeno, že listina byla Benešem z Valdštejna vydána 25. května 1438. Jedná se o omyl, dokument byl vydán v pondělí před svatým Urbanem, což je 19. května 1438. Celý záznam v Soupisu je zcela zmatečný a nesprávný, Beneš z Valdštejna nikdy nebyl podkomořím markrabství moravského, jak editoři uvádějí. Edici listiny z 19. května 1438 přináší BŘEZINA, Jan: *Šumperský okres, staroměstský okres, vízberský okres. Vlastivěda moravská* (dále jen *Šumperský okres*). Brno 1932, s. 86.

⁴⁹ *Libri citationum III/II.*, s. 558 (č. 687). Jako Bernart z Nového Hradu tamtéž, s. 557 (č. 684).

Kdy přesně skončila vláda Beneše a Haška z Valdštejna nad novohradským panstvím s městem Šumperkem, nevíme. Po roce 1438 se ale na tomto majetku již nepřipomínají. Na rozdíl od Bernarta z Cimburka, který se po Novém Hradu a Šumperku psal v roce 1447 několikrát.⁵⁰ Snad mu Valdštejnové zástavu panství přepustili.

Není také jasné, kdy Valdštejnové ztratili hrad Bludov. Více světla do této záležitosti by nám mohl vnést půhon Heralta z Kunštátu z roku 1447. Heralt pohnal k soudu Beneše ze Zvole a z Bludova o 500 hřiven grošů za to, že odkoupil hrad Bludov s příslušenstvím, tento majetek si ovšem nárokoval Heralt, protože za daný majetek dal jeho otec 500 hřiven grošů. Heraltův otec pověřil držbou Bludova Pročka z Bouzova. Podle půhonu jsou všechny tyto informace známy Benešovi ze Zvole a z Bludova a on přesto hrad Bludov drží a nechce Heraltovi vrátit 500 hřiven grošů. K půhonu je připsáno, že nakonec došlo k mimosoudní dohodě obou stran.⁵¹ F. Spurný nadnesl myšlenku, že by Beneš ze Zvole a z Bludova mohl být totožný s Benešem z Valdštejna.⁵² Nedomnívám se, že se jedná o správnou úvahu, Beneš z Valdštejna se nikdy po Zvoli nepsal, patrně se v případě Beneše ze Zvole a z Bludova jedná o příslušníka rodu nižší šlechty s predikátem ze Zvole. Heraltův půhon z roku 1447, pokud ho správně interpretujeme, nám ukazuje, že v té době již Valdštejnové zdejší majetek nedrželi.

Někdy před rokem 1437 držel Beneš z Valdštejna na severní Moravě ještě panství **Kolštejn** (dnes Branná).⁵³ V roce 1437 pohnal k zemskému soudu Markvart ze Zvole Beneše z Valdštejna o 180 uherských zlatých za to, že mu při prodeji kolštejnského panství slíbil, že panství osvobodí od všech závazků a neučinil tak. Kolštejnské panství bylo již dříve Benešem dáno do zástavy v rámci složitější majetkové operace (ručení za dluhy Heníka z Valdštejna a ze Židlochovic) Mikulášovi z Meinholtu a Markvart ze Zvole chtěl panství očistěné od všech dluhů a závazků.⁵⁴ Nespletete se, když prohlásíme, že také kolštejnské panství měli bratři Hašek a Beneš v rukou společně.

Od kdy ale Hašek a Beneš z Valdštejna ovládali kolštejnské panství? Během husitských válek panství patřilo Hynkovi Kolštejnskému z Valdštejna,

⁵⁰ Tamtéž, s. 606 (č. 992), s. 660–661 (č. 1228), s. 674 (č. 1312), s. 677 (č. 1335). K tomu z literatury HOSÁK, L.: *Historický místopis*, s. 578; PLAČEK, M.: *Nový Hrad*, s. 10.

⁵¹ *Libri citationum III/II.*, s. 610 (č. 1019).

⁵² SPURNÝ, F. a kol.: *Bludov*, s. 27.

⁵³ K dějinám hradu Kolštejna BŘEZINA, J.: *Šumperský okres*, s. 160–170; HOSÁK, Ladislav: *Hrad Kolštejn (Branná) a jeho majitelé*. SM, 1968, č. 16, s. 11–17; SPURNÝ, František: *Hrad a zámek Branná*. Šumperk 1974 (edice Vlastivědné zajímavosti č. 102) a SPURNÝ, F. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 33–36; PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 121–124.

⁵⁴ *Libri citationum III/II.*, s. 531 (č. 517), s. 531–532 (č. 518), s. 532 (č. 519).

který byl však zabit 6. září 1427 při pokusu obsadit Prahu. Po jeho smrti získal panství Heník z Valdštejna a ze Židlochovic. Podle L. Hosáka prodal Heník z Valdštejna a ze Židlochovic kolštejnské panství bratřím Haškovi a Benešovi z Valdštejna někdy kolem roku 1430, záznam o prodeji byl vložen do zemských desk až 12. ledna 1437.⁵⁵ Vzhledem k tomu, že v předešlé době nebylo z důvodu válečné situace do desk zapisováno, prodej Haškovi a Benešovi se mohl uskutečnit o mnoho let dříve. Jak jsme si uvedli výše, již v roce 1437 byl Beneš z Valdštejna pohnán k soudu, že při prodeji panství Markvartovi ze Zvole slíbil panství očistit od dluhů a závazků a neučinil tak. Hašek a Beneš mohli získat kolštejnské panství v podstatě kdykoliv po roce 1427. Neměla by nám uniknout jedna skutečnost, k soudu je v roce 1437 pohnán jen Beneš z Valdštejna, ale zápis prodeje kolštejnského panství v zemských deskách zněl na oba bratry, Haška i Beneše.

V případě kolštejnského panství známe jeho přesný rozsah. Heník z Valdštejna a ze Židlochovic prodal bratřím Benešovi a Haškovi z Valdštejna (*Benessio et Hasskoni de Waldstein*) hrad Kolštejn, městečko Staré Město a vesnice Habartice, Hanušovice, Chrastice, Žibřidovice (dnes Vysoké Žibřidovice), Valteřice (dnes Žleb), Šleklov (dnes Šléglov) a Vikantice se skelnou hutí.⁵⁶ Beneš a Hašek tak ovládali na panství podle záznamu jeden hrad, jedno městečko a sedm vesnic. Ve skutečnosti se ovšem jednalo o městečka dvě, omylem ze zápisu vypadlo městečko Kolštejn.

Zápis o prodeji kolštejnského panství byl do olomouckých zemských dek vložen až v roce 1448. Beneš z Valdštejna prodal Hynkovi ze Zvole hrad Kolštejn, městečko Kolštejn s mýtem, městečko Staré Město s mýtem, dvě skelné huti (*duas casas alias dwye hutti sklenne*) a vesnice Chrastice, Vysoké Žibřidovice, Valteřice, Hanušovice, Habartice, Vikantice a Šleklov.⁵⁷ Kolštejnské panství vlastnili Hašek a Beneš společně, jako prodejce je ale uveden pouze Beneš z Valdštejna. Na rozdíl od všech ostatních majetků, které bratři na Moravě drželi, se v tomto případě nejednalo o zástavní či lenní majetek, ale o svobodný (alodní) statek.

Pokud se podíváme na mapu, tak statky Haška a Beneše z Valdštejna na severní Moravě (statek Bludov, panství Nové Hradky a Kolštejn) tvořily téměř kompaktní a na sebe navazující území. Je možné, že se jednalo o promyšlenou strategii a snahu ovládnout souvislé území, i když tvořené z části zástavním majetkem a z části majetkem alodním.

⁵⁵ Hosák, L.: *Šumpersko*, s. 44; vklad do zemských desk – ZDO X., s. 360, č. 11.

⁵⁶ ZDO X., s. 360, č. 11.

⁵⁷ ZDO X., s. 415–416, č. 798.

Hašek z Valdštejna neměl zisk jen z pozemkových majetků, ale také z darovaných plateb. Víme o tom, že mu král Václav IV. 18. června 1419 zapsal každoroční doživotní plat 100 kop grošů na královské berni, kterou odevzdával opatovický klášter. Ze zprávy z roku 1454 víme, že plateb od kláštera Haškovi mnoho nepřišlo z důvodu válečných nepokojů.⁵⁸

Zaměříme se nyní na Haškovy majetky v Čechách v období po roce 1419. Z dvacátých let 15. století máme o majetkových poměrech Haška v Čechách jen minimum zpráv. Husitský kronikář Bartošek z Drahonice ve svém díle Haška z Valdštejna vzpomíná na dvou místech textu. Kronikář píše, že se 24. června 1427 zmocnili radikální husité hradu a města **Žleby**, které tehdy držel Hašek z Valdštejna (obránci se vzdali za svobodný odchod) a že se v roce 1427 vzdalo radikálním husitům město **Kolín**, kde byl hejtmanem Hašek z Dětenic (*Hassko de Dietenicz*, tj. Hašek z Valdštejna).⁵⁹ Z uvedeného neplyne, že byl při obou akcích Hašek z Valdštejna osobně přítomen. V případě Kolína jsou známa jména významných osob, které město pod nátlakem husitů opustily a jméno Haška mezi nimi nenacházíme.

Kdy získal Hašek z Valdštejna hrad a město Žleby? Podle A. Sedláčka a J. Kratochvíla odevzdal Jan Městecský z Opočna po dubnovém obléhání v květnu 1421 Pražanům Žleby a Pražané je následně předali Petrovi Zmrzlíkovi ze Svojšína. Když Petr Zmrzlík ze Svojšína 16. srpna 1421 zemřel, obdržel Žleby buď hned nebo s časovou prodlevou od Pražanů Hašek z Valdštejna.⁶⁰ Pokud budeme této interpretaci věřit, znamenalo by to, že Hašek ovládal Žleby v letech 1421–1427.

Jaká byla situace s Kolínem? V dubnu 1421 k městu přitáhlo husitské vojsko a kolínští měšťané se mu vzdali. Kolín zůstal od té doby ve správě Praža-

⁵⁸ *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské II.* (dále jen AČ). Ed. František Palacký. Praha 1842, s. 206, č. 465.

⁵⁹ *Fontes rerum bohemicarum. Prameny dějin českých V.* Edd. Josef Emler – Jan Gebauer – Jaroslav Goll. Praha 1893, s. 596–597. V českém překladu *Ze zpráv a kronik doby husitské.* Edd. Ivan Hlaváček a kol. Praha 1981, s. 238–239. K dějinám Žleb z literatury HENDRICH, Johann: *Die Burg Žleb in Ostböhmen. Ihre Besitzer, Geschichte und Sehenswürdigkeiten.* Prag 1888; HENDRICH, Jan: *Hrad Žleby ve východních Čechách. Jeho majitelé, děje a památnosti.* Čáslav 1890; SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého* (dále jen *Hrady, zámky*). Díl XII. Čáslavsko. Praha 1997, s. 76–81; KRATOCHVÍL, Josef: *Paměti z dějin města Žleb* (dále jen *Paměti z dějin*). Brno 2015 (2. vydání, původní vydání Čáslav 1911); SCHMORANZ, Josef: *Hrad Žleby.* Praha 1921; ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (dále jen *Hrady, zámky*). VI. *Východní Čechy.* Praha 1989, s. 576–580; POSPÍŠILOVÁ, Marie: *Žleby. Zámek a okolí.* Praha 1987; DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů* (dále jen *Ilustrovaná encyklopedie*). Praha 1999, s. 646–647.

⁶⁰ SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky*, 12, s. 79; KRATOCHVÍL, J.: *Paměti z dějin*, s. 11–12. K tomu také ŠIMEK, T. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 576; ŠANDERA, Martin: *Zikmundovi věrní. Opočenská strana v husitské revoluci.* České Budějovice 2005, s. 49, 114–115.

nů, kteří jmenovali za hejtmana města Haška z Valdštejna (snad ještě v roce 1421). Hašek jako městský hejtman ovládal Kolín až do roku 1427, kdy ho obsadili sirotci.⁶¹

Během první poloviny třicátých let 15. století přesunul Hašek své hlavní zájmy z Moravy opět do Čech. Vyjednával v Čechách za Zikmundovu stranu jeho přijetí a uznání za krále a během Zikmundovy přímé vlády v zemi v letech 1436–1437 patřil do okruhu královských radů, v roce 1437 se stal zemským hejtmanem v Kladsku.⁶²

V roce 1436 daroval císař Zikmund tvrz a ves **Zlatou** (východně od Prahy, mezi Říčany a Úvaly), která na něho spadla odúmrtí, Haškovi z Valdštejna.⁶³ Jak dlouho zůstal Hašek z Valdštejna v držení této lokality, nedovedeme pro nedostatek pramenů určit.

Největší majetkový zisk Haška z Valdštejna teprve čekal. Jeho příbuzná Machna z Veselí a z Vartenberka mu v roce 1438 odkázala panství **Veliš** (s městem Jičínem) a několik dalších majetků ve východních Čechách.⁶⁴ Pojdme si celou záležitost postupně rozplést.

Velišské panství patřilo známému Čěnkovi z Veselí a z Vartenberka, po jehož smrti v roce 1425 připadlo jeho synovi Jindřichovi z Veselí a z Vartenberka. Z důvodu nepokojných časů se rozhodl Jindřich 5. května 1434 sepsat svou poslední vůli. V ní odkázal všechny své majetky v listině vyjmenované – hrady Veliš a Bradu a lokality Jičín, Veselí (dnes Vysoké Veselí), Bydžov a Hradištko (*hrad Veliš, Jitčín, Bradu, Veselé, Bydžov, Hradištko*) se vším příslušenstvím své příbuzné Machně z Veselí a z Vartenberka s tím, že s nimi může volně nakládat podle své libosti. Podmínkou ovšem bylo, že Machna uhradí veškeré dluhy nejen Jindřicha z Veselí a z Vartenberka, ale i jeho otce Čěnka z Veselí a z Vartenberka.⁶⁵ Jindřich z Veselí a z Vartenberka zemřel 26. října 1434 na následky zranění, které utrpěl v bitvě u Lipan (bo-

⁶¹ SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky*, 12, s. 117.

⁶² ELBEL, P.: „*Scio, quod vos Moravi*“, s. 80.

⁶³ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl XV. Kouřimsko, Vltavsko a J. Z. Boleslavsko*. Praha 1998, s. 228; HOLEC, František a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VII. Praha a okolí*. Praha 1988, s. 177–178.

⁶⁴ K dějinám hradu Veliše z literatury SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého* (dále jen *Hrady, zámky*). Díl V. Podkrkonoší. Praha 1995, s. 251–257; ŠIMEK, T. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 517–519; DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 586–587.

⁶⁵ *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (dále jen AČ) XV. Ed. Josef Kalousek. Praha 1896, s. 185, č. 83. K tomu z literatury ŠIMŮNEK, Robert: *Dědictví po Čěnkovi z Vartenberka (K rožmbersko-vartenberským vztahům v 1. polovině 15. století)* (dále jen *Dědictví*). *Mediaevalia historica Bohemica*, 5, 1998, s. 109.

joval na straně vítězů). Po něm zdělila jeho majetky, jak bylo ustanoveno, Machna z Veselí a z Vartenberka.⁶⁶

Machna se těšila z rozsáhlých majetků jen několik málo let, neboť zemřela 7. ledna 1438. Den před svou smrtí, patrně přímo na smrtelné loži, 6. ledna 1438, učinila svou poslední vůli. Machna v ní uvádí, že dostala povolení od císaře Zikmunda (21. března 1437) odkázat majetek, komu bude chtít. Rozhodla se dát hrad Veliš s příslušenstvím a tvrz Hradištko se vším zbožím Haškovi z Valdštejna. Zavázala ovšem Haška podmínkou, že uhradí její dluhy a dluhy jejího bratra Čeňka z Vartenberka a synovce Jindřicha z Veselí a z Vartenberka.⁶⁷ Vzhledem k skvělým kontaktům a renomé nebyl pro Haška problém, aby mu darování majetků Machnou z Veselí a z Vartenberka potvrdil nový český král Albrecht Rakouský. Panovník v dokumentu vydaném v Olomouci 16. března 1439 uvádí, že bere v potaz Haškovy zásluhy o jeho osobu („A my zpomanuvše na jeho dávná a mnohá zaslúžení i také na ustavičnost viery jeho...“). Proto se král rozhodl vyhovět Haškově prosbě a potvrdil jemu a jeho bratrovi Benešovi z Valdštejna vlastnictví velišského panství (o Hradištku není v listině zmínka).⁶⁸ Opět se nám tak opakuje skutečnost, že sice majetek dostal původně jen jeden z bratrů, ale fakticky ho získávají a ovládají oba.

Když přijde na panství nová vrchnost, měššané po ní často chtějí potvrzení svých starých práv. Nejinak tomu bylo i v případě hospodářského centra velišského panství, města Jičína. Dne 19. května 1440 bratři Beneš a Hašek z Valdštejna (*My Beneš a Hašek bratřie z Valdštejna*) vydali na prosbu purkmistra a konšelů města Jičína a představitelů vesnic Starého Místa, Čejkovic, Vokšic, Holína a Ohavče potvrzení starého privilegia, které výše uvedení obdrželi od Petra a Čeňka z Veselí a z Vartenberka v roce 1416 (jednalo se o vzácné privilegium, udělení králova práva).⁶⁹

Hašek z Valdštejna udělal z Veliše své hlavní sídlo a vládl v něm dlouhých 15 let (1438–1452). Po celou dobu ovládal velišské panství spolu s bratrem Benešem, jak si můžeme ukázat na listině Doroty z Bělušovic a z Vinar z 15.

⁶⁶ FRANCEK, Jindřich: *Úřad kostelníků v Jičíně a jejich kniha záduší z let 1431–1508*. Sborník archivních prací, 31, 1981, s. 76; ŮLOVEC, Jiří: *Příspěvek k dějinám a architektonické podobě hradu Brada* (dále jen *Příspěvek k dějinám*). Z Českého ráje a Podkrkonoší, 9, 1996, s. 13; SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky V*, s. 256.

⁶⁷ AČ XV., s. 190–191, č. 88; SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky V*, s. 257.

⁶⁸ AČ XV., s. 192–193, č. 90.

⁶⁹ Text privilegia Beneše a Haška z Valdštejna viz *Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Sbirka pramenů práva městského Království českého. IV. 1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*. Ed. Antonín Haas. Praha 1954, s. 383–385, č. 272. Text privilegia Petra a Čeňka z Veselí a z Vartenberka tamtéž, s. 316–319, č. 210.

června 1451. Dorota poprosila „osobně urozených pánuow, pana Beneše a pana Haška bratříe z Walšteina seděním na Weliši“, aby přivésili své pečeti na její listinu.⁷⁰ Jedná se o poslední zmínku o Benešovi z Valdštejna jako živém.

Hašek z Valdštejna nevlastnil velišské panství až do své smrti. Ve velmi pozdním věku a patrně již špatném zdravotním stavu panství prodal Jiřímu z Kunštátu, jak nás o tom informuje Haškem vydaná listina z 31. října 1452. Díky ní se dozvídáme některé podrobnosti, co se stalo s dědictvím Machny z Veselí a z Vartenberka. Hašek v dokumentu vyznal, že prodal svůj hrad Veliš se všemi právy, které měl od Machny z Veselí a z Vartenberka, Jiřímu z Kunštátu a z Poděbrad. Vydavatel v dokumentu uvádí, že z dědictví Machny z Veselí a z Vartenberka měl ještě další majetky, které ale prodal již dříve. **Hrad Bradu** Markvartovi z Labouně, **tvrz Veselí** Petrovi z Nemyčevsi a další přesněji nespecifikované (patrně drobné) majetky Mikulášovi z Pobivazek a Petrovi Šitkovi z Vrchlabí. Samotný prodej velišského panství se musel uskutečnit dříve než koncem října 1452, protože v dokumentu je uvedeno, že Jiří z Kunštátu již za koupi panství hotově zaplatil a Hašek převod panství nechal zapsat do zemských desk. Hašek Jiřímu také předal všechny listiny na panství, které měl od Machny z Veselí a další dokumenty. Je zajímavé, že mezi svědky dokumentu nenacházíme Haškova bratra Beneše z Valdštejna (patrně byl v té době již po smrti, svědky na listině byli Jan Zajíc z Házmburka a z Kosti, Hynek z Valdštejna, Markvart z Labouně a z Brady a Petr z Nemyčevsi).⁷¹ Podle křížovnického rukopisu *Starých letopisů českých* odevzdal Hašek z Valdštejna velišské panství s městem Jičínem Jiřímu z Poděbrad 11. listopadu 1452.⁷² Datum 11. listopadu 1452 je také posledním, kdy se v pramenech Hašek z Valdštejna připomíná jako živý. Někdy brzy poté

⁷⁰ AČ II., s. 72–74, č. 21. Velišské panství se pokoušel získat během Haškovy vlády nad ním Oldřich z Rožmberka a to na základě zfalšované listiny (k tomu více ŠIMŮNEK, R.: *Dědictví*, s. 114–115).

⁷¹ AČ XV., s. 210–211, č. 102. K prodeji velišského panství z literatury SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky V*, s. 257. K dějinám hradu Brada z literatury ŮLOVEC, J.: *Příspěvek k dějinám*, s. 7–23; SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky V*, s. 265–266; ŠIMEK, T. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 51–52; DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 77. K tvrzi ve Veselí MORÁVEK, Antonín: *Dějiny obce Nemyčevsi*. Praha 1931, s. 21–22; ŠPAČEK, Bohuslav: *Paměti města Vysoké Veselí*. Vysoké Veselí 1958, s. 11–12; ŠIMEK, T. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 543–544; SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky V*, s. 318–321.

⁷² *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*. Edd. František Šimek – Miloslav Kaňák. Praha 1959, s. 218.

zemřel (buď koncem roku 1452 nebo v roce 1453). Zůstali po něm synové, kteří ale nijak samostatně nevystupovali a neznáme je ani jménem.⁷³

Kdy prodal Hašek z Valdštejna hrad Bradu s příslušným panstvím? Pravděpodobně hned v roce 1438 či někdy velmi brzy poté. Neznáme tehdejší rozsah panství, ale v první polovině 16. století mělo panství zhruba 15 vesnic. Podobný rozsah, možná o něco menší, mělo panství za Haškových časů. Peníze Hašek potřeboval na sanování dluhů po svých příbuzných z Veselí a z Vartenberka.⁷⁴ Tvrz Veselí s příslušnými statky patrně Hašek prodal také velmi brzy po roce 1438.

Hašek v pohusitské době získal nárok i na další majetky. Dne 20. září 1439 udělil král Albrecht Rakouský Kašparu Šlikovi z Holíče a Haškovi z Valdštejna na všechno své právo na majetek (města, hrady) po vdově po Zikmundovi z Děčína, Anežce ze Šternberka.⁷⁵ Dne 14. října 1439 listinou vydanou v Pešti král Albrecht Rakouský dal Kašparu Šlikovi z Holíče a Haškovi z Valdštejna hrad Rychmburk, který na něho spadl odúmrtí po smrti Flašky z Rychmburka, a hrad Hradištko, který také na krále spadl.⁷⁶

Jaký majetek dva spojenci Kašpar Šlik a Hašek z Valdštejna dostali po vdově po Zikmundovi z Děčína, není známo. V dochovaných dokumentech její majetek není nijak specifikován.

Hrad Rychmburk se nachází poblíž vesnice Rychmburk (dnes Předhradí) jihovýchodně od města Skutče. Po husitských válkách získal v roce 1436 rychmburské panství zpět Arnošt Flaška z Rychmburka, který brzy zemřel. Po něm převzal panství jeho bratr Jan Flaška, který ale v roce 1439 také jako bezdětný zemřel, proto majetek připadl jako odúmrtí králi. Rychmburské panství bylo veliké, kromě zhruba 60 vesnic do něho patřila i tři městečka – Skuteč, Hlinsko a Svatka. O jeho osudech po roce 1439 nám chybí jasnější prameny, víme pouze, že ho v roce 1443 držel (patrně jako zástavu) Jan Pardus z Horky a z Vratkova, kterému v roce 1454 panství prodal král Ladislav

⁷³ AČ II., s. 206, č. 465. V roce 1454 vypověděli Haškovi synové, jménem neuvedení, že jejich otec dostával plat z opatovického kláštera, který mu 18. června 1419 daroval král Václav IV., velmi nepravděelně. Platy z kláštera měl Hašek dostávat až do své smrti, z čehož nám plyne, že byl v roce 1454 po smrti, když za něho vystupovali jeho synové. Haškovu smrt do let 1452–1453 datuje i SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky V*, s. 257.

⁷⁴ Podle J. Úlovce prodal Hašek z Valdštejna Bradu někdy brzy po roce 1437 (ÚLOVEC, J.: *Přispěvek k dějinám*, s. 15). K rozsahu panství tamtéž, s. 16–18.

⁷⁵ *Zbytky register*, s. 227, č. 14; AČ II., s. 206, č. 464; *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (dále jen AČ) III. Ed. František Palacký. Praha 1844, s. 523, č. 403.

⁷⁶ *Zbytky register*, s. 227, č. 15; AČ II., s. 206, č. 462.

Pohrobek. A. Sedláček pochybuje o tom, že by se Kašpar Šlik a Hašek z Valdštejna vůbec ujali skutečné vlády na Rychmburku.⁷⁷

Hrad Hradištko (dnes Hradištko II, jihozápadně od Chlumce nad Cidlinou) získal Hašek z Valdštejna z dědictví po Machně z Veselí a navíc ho dostal potvrzené od krále Albrechta Rakouského. Majetek mu byl králem udělen společně s Kašparem Šlikem. Nevíme o tom, že by se oba panství ujali, je možné, že ho velmi brzy prodali. V roce 1454 měl panství v rukou patrně Hynek z Valdštejna (jeho vztah k Haškovi z Valdštejna není jasný).⁷⁸

3 Závěr

Hašek z Valdštejna během svého života prováděl rozsáhlé majetkové transakce. Ze sledování jeho majetkových změn plyne několik závěrů. Většinu majetků měl Hašek z Valdštejna v zástavním držení od českých panovníků a moravských markrabat (Ostroh, Víckov, Orlovice, Nový Hrad, Bludov). I když to často v zástavních dokumentech není uvedeno, majetky držel společně se svým bratrem Benešem. Z dokumentů opatrně vysvítá, že starost o majetek nechával Hašek na svém bratrovi Benešovi, protože on sám dělal „velkou“ politiku a na správu majetků neměl čas. Ovšem ani jeho bratr Beneš nebyl jen čistým hospodářem bez politických ambicí a rolí. V každém případě ovšem Benešův vklad do politiky byl menší než u Haška.

Za strategii, i majetkovou, můžeme považovat Haškův přesun z Čech na Moravu někdy před rokem 1410. I když samozřejmě nemůžeme vyloučit i určitý prvek náhody či nám neznámých okolností, lze se přece jen přiklánět k hypotéze, že se patrně jednalo o promyšlený krok (jasné důkazy pro to nemáme). V pozdějších letech střídal svůj zájem s větším zaměřením buď na Čechy nebo Moravu. I když měl Hašek od listopadu 1420 do konce roku

⁷⁷ K dějinám hradu Rychmburka BRYCHTA, Alois: *Bývalé panství Richenburské*. Památky archeologické a místopisné, 1, 1854, s. 162–175; SEDLÁČEK, August: *Místopisný slovník historický království českého*. Praha 1908, s. 220, 781; Týž: *Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl I. Chruďimsko*. Praha 1993, s. 75–83; FROLÍK, Jan: *Záchranný výzkum na hradě Rychmburku (k. ú. Předhradí, okr. Chruďim) v roce 1994*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové, 20, 1994, s. 109–114; DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 488–490. Prodej hradu v roce 1454 – AČ III., s. 554, č. 617. Podle všeho Jan Pardus z Vratkova držel rychmburské panství daleko dříve, než dostal tento majetek od krále Ladislava Pohrobka v roce 1454, neboť již v roce 1443 Jan Pardus z Vratkova dal obyvatelům městečka Hlinska potvrzení o zakoupení jednoho pole. Situace s panstvím byla velmi komplikovaná tím, že Jan Flaška ještě před svou smrtí v roce 1439 panství zastavil čtyřem šlechticům pro dluh 10 000 kop grošů.

⁷⁸ K dějinám hradu Hradištko SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky V.*, s. 293–294; ŠIMEK, T. a kol.: *Hrady, zámky*, s. 141; DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 197.

1424 svůj hlavní interes v Čechách, majetky na Moravě si podržel. Patrně v roce 1424 přišel na Moravě o zástavní panství Ostroh, nejpozději od roku 1425 ovšem ovládal jiné zástavní panství Orlovice. Spolu s bratrem Benešem spravovali také snad již od roku 1423 panství Nový Hrad a Bludov. Krátce před rokem 1437 bylo v jejich rukou alodní panství Kolštejn.

Další doloženou strategií Haška z Valdštejna byl jeho přesun v roce 1425 z Čech na Moravu a jeho přestup (či návrat) do služeb krále Zikmunda a markraběte Albrechta. Po roce 1437 pak spatřujeme jeho postupné odcházení z Moravy a soustředění se na zisk a udržení majetkové domény ve východních Čechách (alodní panství Veliš). Dalších jemu panovníkem zapsaných majetků se patrně rychle zbavoval.

Záhadou zůstává, proč před smrtí prodal své hlavní panství Veliš Jiřímu z Poděbrad. Z toho plyne otázka, na kterém majetku trávil své poslední dny. Kdyby neměl žádné potomky, mohl prodejem panství sledovat zabránění propadnutí majetku panovníkovi, ale Hašek měl prokazatelně syny, kteří ho přežili.

Nelze na základě Haškových majetků jednoznačně stanovit, že by se během života primárně řídil hromaděním majetku. I když lze připustit, že i tato záležitost byla v jeho rozhodování podstatná.

RESUMÉ

MAJETKOVÉ STRATEGIE ŠLECHTY V POZDNÍM STŘEDOVĚKU NA MODELOVÉM PŘÍKLADU HAŠKA Z VALDŠTEJNA

Autor se v textu pokusil analyzovat majetkové strategie významného šlechtice první poloviny 15. století Haška z Valdštejna. V studii se podařilo dokázat, že se Hašek zaměřoval na získávání zástav panovnického majetku (Ostroh, Víckov, Orlovice, Nový Hrad, Bludov). I když je v dokumentech často jako držitel majetku uváděn Hašek z Valdštejna, ve skutečnosti spravoval Hašek své majetky vždy spolu se svým bratrem Benešem. A to i v případě alodního panství Veliš, které podle pramenných záznamů získal Hašek z Valdštejna, ale jako velišská vrchnost v následujícím období zde vystupoval Hašek z Valdštejna společně se svým bratrem Benešem. Hašek učinil někdy před rokem 1410 strategické rozhodnutí, kdy přesunul svou aktivitu z Čech na Moravu. Hlavní pole působnosti během života několikrát prostrídá mezi

Moravou a Čechami, ovšem zdá se, že po roce 1437 Moravu opouštěl, nejen ohledně držby majetků, ale i kvůli politickému působení.

Klíčová slova: šlechta, majetek, Hašek z Valdštejna, Beneš z Valdštejna, strategie, 15. století

SUMMARY

PROPERTY STRATEGIES OF THE NOBILITY IN THE LATE MIDDLE AGES MODELLED ON HAŠEK OF VALDŠTEJN

The text analyses the property strategies of an important nobleman of the first half of the fifteenth century, Hašek of Valdštejn. The study demonstrates that Hašek was focused on acquiring royal property lien (Ostroh, Víckov, Orlovice, Nový Hrad, Bludov). Although Hašek of Valdštejn is often mentioned in the documents as the owner of the property, Hašek managed all his property along with his brother Beneš. This includes the allod estate of Veliš, which, as written records maintain, had been acquired by Hašek of Valdštejn, but was actually governed by Hašek of Valdštejn and his brother Beneš. Hašek made a strategic decision before 1410 and moved all his operations from Bohemia to Moravia. He switched the base for his principal activities between Moravia and Bohemia several times during his life. After 1437 he seemed to leave Moravia not only due to property ownership, but also because of politics.

Keywords: Nobility, Property, Hašek of Valdštejn, Beneš of Valdštejn, Strategy, Fifteenth century

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: david.papajik@upol.cz

PŘÍSPĚVEK K NOTÁŘSKÝM INSTRUMENTŮM VEŘEJNÉHO NOTÁŘE MATERNY¹

Petr Sedláček

I.

Ve středověkém pojetí byl veřejným notářem označován úředník, jemuž náleželo právo utvářet veřejně platné zápisy v podobě specifických listin („instrumenta“) o právních pořízeních i jednáních, k nimž v jejich přítomnosti docházelo.² Na kořenech starých římských tradic se v průběhu 12. století v oblasti severní Itálie utvářela instituce veřejných notářů,³ přičemž do našeho prostředí proniká a dočkává se rozmachu v době mezi vládou Přemysla Otakara II. a husitskými válkami. Uplatňovala se zejména na poli církevního práva.⁴ V lucemburském období narůstal počet veřejných notářů jmenovaných

¹ Text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR RBMV IX. Listiny a listy východočeských archivů z doby Václava IV., reg. č. 17-16153S.

² Hlaváček, Ivan: *Veřejný notariát* (dále jen *Veřejný notariát*). In: Šebánek, Jindřich – Fiala, Zdeněk – Hledíková, Zdenka: *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha 1971, s. 187.

³ O veřejném notariátu podrobněji např. Nuhlíček, Josef – Hlaváček, Ivan – Marková, Markéta: *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*. Praha 2011, s. 29. Dále Balík, Stanislav a kol.: *Dějiny notářství v českých zemích*. Praha 2014. K počátkům notářství konkrétněji Bláhová, Marie: *Počátky veřejného notariátu*. In: Balík, Stanislav a kol.: *Dějiny notářství v českých zemích*. Praha 2014, s. 23–44. Z raných prací též Tadra, Ferdinand: *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu Lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV.* Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1, 1892, č. 2, s. 73–364. Z dalších prací například Brázda, Jiří – Bébr, Richard – Šimek, Pavel: *Notářství, jeho vývoj, organizace a pravomoc*. Praha 1976, s. 45; Hlaváček, Ivan: *Veřejný notariát*, s. 187–189; Týž: *Z nových publikací k italskému veřejnému notariátu*. Sborník archivních prací, 54, 2004, s. 237–248; Boháček, Miroslav: *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren*. Ius Romanum mediae aevi V–11. Milán 1975, s. 43–48; Týž: *Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.–15. století*. Sborník archivních prací, 24, 1974, s. 461–468; Karbanová, Pavla: *Katalog instrumentů veřejných notářů z období vlády Václava IV. uložených v archivech Moravy a českého Slezska*. Brno 2010 (nepublikovaná ročníková práce). Dále Krafl, Pavel: *Notářský instrument Petra, kdysi Jakubova z Kroměříže, z 21. ledna 1387*. Listy filologické, 122, 1999, s. 201–206; Šebánek, Jindřich – Dušková, Sáša: *Aus der Vorgeschichte der Notariatsurkunde in den böhmischen Ländern*. SPFFBU C, 20, 1973, s. 131–141; Šediva, Václav: *Notářství dle práva rakouského se stručnými dějinami notářství vůbec*. Turnov 1895. K notářské kanceláři ve Slezsku Kersken, Norbert: *Das öffentliche Notariat in Schlesien – Lokale und regionale Bindungen und Beziehungen*. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 56, 2007, s. 163–201. Dále připravovaný článek Sedláček, Petr: *Instrument veřejného notáře Bertolda, syna Mikuláše z Prešova, z 29. listopadu 1398*.

⁴ Nuhlíček, J. – Hlaváček, I. – Marková, M.: *c. d.*, s. 29.

„imperiali auctoritate“, tedy notářů ustanovených z císařské pravomoci, která byla v Českém království v rukou českých králů, kteří ji předali pražskému arcibiskupovi.⁵ Jedním z notářů, který se také dovolával císařské autorizace, byl jistý Materna, syn lékaře z Kladska, klerik pražské diecéze. Na produkty jeho činnosti, zhotovování notářských instrumentů, které obecně představovaly nejdůležitější obor působnosti veřejných notářů, se zaměříme v tomto příspěvku, jenž vznikl v rámci výzkumu listin a listů z doby vlády Václava IV. z oblasti východních Čech (včetně dnes polského Kladska).⁶ Doplníme tak závěry starších prací, zejména Josefa Nuhlíčka,⁷ Ferdinanda Tadry,⁸ a Fritze Luschka, jenž se zaměřil na slezské prostředí.⁹ Z novějších prací vzpomeňme stať Marie Bláhové k počátkům veřejného notariátu v českých zemích.¹⁰ Problematika veřejného notariátu se v poslední době těší badatelské pozornosti nejen u nás, ale také v Polsku či Rakousku, přičemž orientovány jsou na nové možnosti výzkumu za využití digitálních archivních databází.¹¹

Předkládaný příspěvek mapuje veškeré Maternovy notářské instrumenty, tedy listiny se specifickou skladbou požívajících veřejné víry a kanonickým právem považované za autentické písemnosti na stejné úrovni jako listiny vydané duchovními nositeli jurisdikce.¹² Studie tak doplňuje zmíněné práce J. Nuhlíčka, F. Tadry, F. Luschka, ale také Bertholda Bretholze¹³ a F. Volkmera s W. Hohause,¹⁴ kteří se mimo jiné věnovali písemnostem uloženým ve farním archivu v Kladsku (dnes v rukou jezuitského konventu), který obsahuje

⁵ Tamtéž, s. 48.

⁶ Pro srovnání: ve sledovaném období není ve východočeských archivech dochován jediný notářský instrument od notářů z olomoucké diecéze.

⁷ NUHLÍČEK, J. – HLAVÁČEK, I. – MARKOVÁ, M.: *c. d.*

⁸ TADRA, F.: *c. d.*

⁹ LUSCHEK, Fritz: *Notariatsurkunde und Notariat in Schlesien: Von sein Anfängen (1282) bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*. Weimar 1940.

¹⁰ BLÁHOVÁ, Marie: *c. d.*, s. 23–44.

¹¹ SULITKOVÁ, Ludmila: *Die öffentliche Notare in den böhmischen Ländern – Forschungsstand und digitale Perspektiven*. In: HOLZAPFL, Julian (ed.): *Lesesaal Internet – Erfahrungen, Ergebnisse und Wünsche auf dem Weg zu einer digitalen Forschungslandschaft archivischer Quellenbestände. Sondervedöffentlichungen der Staatlichen Archive Bayerns, Nr. 10*. Generaldirektion der Staatlichen Archive Bayerns. München 2014, s. 58–62; WEILEDER, Magdalena: *Spätmittelalterliche Notarsurkunden aus virtuellen Archiven*. In: tamtéž, s. 50–57.

¹² BLÁHOVÁ, Marie: *c. d.*, s. 26.

¹³ BRETHOLZ, Berthold: *Das Pfarrei-Archiv in Glatz und das Roeglersche Urkunden- und Aktenarchiv in der Pfarrei Ullersdorf. Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz, sechster Band, Heft 3*. Glatz 1928.

¹⁴ VOLKMER, Franz – HOHAUS, Wilhelm: *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz, I.–II.* (dále jen *Geschichtsquellen I, Geschichtsquellen II*). Habelschwerdt 1883, 1888.

písemnosti někdejšího kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina¹⁵ („canonici regulares sancti Augustini“), včetně instrumentů z pera Maternova.

II.

Materna, syn lékaře Martina z Kladska,¹⁶ klerik pražské diecéze, byl jedním ze šesti notářů, kteří pocházeli z tohoto významného města Českého království¹⁷ a kladského regionu. V letech 1412 až 1421 vyhotovil šest notářských instrumentů, z nichž čtyři jsou uloženy ve farním archivu v Kladsku a dva ve Státním archivu ve Vratislavi (Archiwum Państwowe we Wrocławiu).¹⁸ Nejstarší písemnost z jeho produkce pochází z 6. dubna 1412.¹⁹ Místem vydání tohoto dokumentu je Kladsko. V chronologické posloupnosti následuje instrument vydaný v téže lokalitě 6. dubna 1415.²⁰ O dva roky později, konkrétně 4. dubna 1417,²¹ došlo v městě Bardo k vyhotovení dalšího instrumentu. Roku 1419 vydal Materna v Kladsku hned dva dokumenty.

¹⁵ K dějinám kladské kanonie více KRAFL, Pavel Otmar: *Kapitoly z dějin kladské kanonie v době předhusitské* (dále jen *Kapitoly*). Brno 2015. Týž: *Quam ecclesiam in honore sancte Marie Virginis intitulari volumus. Study on the Klodzko Monastery of Canons Regular of St. Augustine in the Pre-Hussite Period*. Brno 2018. K řeholním kanovníkům dále KRAFL, Pavel: „*Debemus caritatis operibus ferventer intendere*“. *Výzkumy dějin řeholních kanovníků sv. Augustina v Čechách a na Moravě období středověku za uplynulá desetiletí*. Časopis Matice moravské, 128, 2009, č. 1, s. 147–169. Z dalších například VAUCHEZ, André (red.): *Die Geschichte des Christentums. Religion – Politik – Kultur*. Band 5: *Machtfülle des Papsttums (1054–1274)*. Freiburg – Basel – Wien 1994, s. 148–156. Ke zrušení kladské kanonie detailněji CHLÁDEK, Oldřich: *Kláštery v ohrožení. Spory o rušení českých a moravských klášterů starých řádů v předbělohorském období*. Praha 2016, s. 62–96 (nepublikovaná dizertační práce).

¹⁶ NUHLÍČEK, J. – HLAVÁČEK, I. – MARKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 258. LUSCHEK, F.: *c. d.*, s. 203. TADRA, F.: *c. d.*, č. 384, s. 248.

¹⁷ KERSKEN, N.: *c. d.*, s. 179. Mezi další notáře pocházející z Kladska Kersken uvádí: Mikuláš kdysi Dětřichův z Kladska, klerik pražské diecéze; Jan, syn zemřelého Jana řečeného Tharman z Kladska (bez uvedení diecéze); Štěpán syn Mikuláše Deskáře (*Tabulatoris*) z Kladska, klerik pražské diecéze; Arnošt Jakub Rudiger z Kladska (bez uvedení diecéze) a z Lewin (obec západně od Kladska), Mikuláše Kethelicz z Lewin (bez uvedení diecéze). O tom více tamtéž, s. 179, poznámka pod čarou č. 114.

¹⁸ K problematice kladských toponym více například SEMOTANOVÁ, Eva a kol.: *Kladsko: historickogeografický lexikon*. Praha 2015.

¹⁹ Farní archiv Kladsko, sign. T 12 b. Viz BRETHOLZ, B.: *c. d.*, č. 148, s. 28.

²⁰ Farní archiv Kladsko, sign. O 4 a. Viz BRETHOLZ, B.: *c. d.*, č. 158, s. 30.

²¹ Státní archiv ve Vratislavi, Rep. 88, 239. Znění listiny zpřístupněno v edici *Codex diplomaticus Silesiae* (dále jen *CDS*), X., PFOTENHAUER, P. (ed.). Breslau 1881, č. 314, s. 264.

Na starším z nich²² kooperoval²³ spolu s notářem Mikulášem řečeným Naso,²⁴ synem po zemřelém Jindřichu z Chojnówa,²⁵ klerikem vratislavské diecéze, dne 29. září.²⁶ K sepsání onoho druhého instrumentu z roku 1419 došlo až 13. prosince.²⁷ Poslední písemností, kterou sestavil notář Materna, je listina vydaná v Bardu 16. dubna 1421.²⁸ Pro větší přehlednost si právě představené dokumenty ještě jednou shrňme do chronologické řady s uvedením data i místa vydání a signatury, pod kterými jsou v příslušných archívech uloženy:

6. dubna 1412, Kladsko, Farní archiv Kladsko, T 12 b
 6. února 1415, Kladsko, Farní archiv Kladsko, O 4 a
 4. dubna 1417, Bardo, Státní archiv ve Vratislavi, Rep. 88, 239
 29. září 1419, Kladsko, Farní archiv Kladsko, A 4 b
 13. prosince 1419, Kladsko, Farní archiv Kladsko, A 12 i
 16. dubna 1421, Bardo, Státní archiv ve Vratislavi, Rep. 88, 241.

Nyní ještě musíme zohlednit, zda jsou námi zkoumané písemnosti evidovány v dílech předchozích badatelů. Začněme nejprve kladským farním archívem, jehož obsahu se věnovali Bertold Bretholz²⁹ a Volkmer s Hohaussem.³⁰ Tři písemnosti (T 12 b z r. 1412, O 4 a z r. 1415, A 12 i z r. 1419) edice *Geschichtsquellen* neevduje. Zaznamenán je pouze dokument A 4 b z r. 1419.³¹ Proti tomu Bretholz přináší registry ke všem listinám.³² Notáře Maternu ve svých dílech eviduje nejen Nuhlíček³³ (včetně jeho doplněného

²² Farní archiv Kladsko, sign. A 4 b.

²³ Důvod společného vyhotovení není v instrumentu uveden. Pravděpodobně chtěli uvedeně písemnosti poskytnout větší váhu a autoritu.

²⁴ NUHLÍČEK, J. – HLAVÁČEK, I. – MARKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 269, 277. V textu listiny uveden jako „Nicolaus dictus Naso, quondam Henrici de Haynow“.

²⁵ Chojnów je město v Polsku v Dolnoslezském vojvodství.

²⁶ BRETHOLZ, B.: *c. d.*, č. 167, s. 32. Dále VOLKMER, F. – HOHAUS, W.: *Geschichtsquellen II*, s. 104; LUSCHEK, F.: *c. d.*, č. 1410.

²⁷ Farní archiv Kladsko, sign. A 12 i.

²⁸ Státní archiv ve Vratislavi, Rep. 88, 241. Znění listiny zpřístupněno v edici *CDS X*, č. 320, s. 269.

²⁹ BRETHOLZ, B.: *c. d.*

³⁰ VOLKMER, F. – HOHAUS, W.: *Geschichtsquellen I-II*.

³¹ VOLKMER, F. – HOHAUS, W.: *Geschichtsquellen II*, s. 104.

³² BRETHOLZ, B.: *c. d.*, č. 148, s. 28 (instrument T 12 b); č. 158, s. 30 (instrument O 4 a); č. 167, s. 32 (instrument A 4 b); č. 168, s. 33 (instrument A 12 i).

³³ NUHLÍČEK, J. – HLAVÁČEK, I. – MARKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 258, č. 568 v původní Nuhlíčkově práci, č. 795 v rozšířeném vydání.

a rozšířeného vydání), ale též Lusček³⁴ a Tadra.³⁵ Fritz Lusček ze všech námi zkoumaných listin postihuje instrumenty vydané v Bardu³⁶ a dále A 4 b pod č. 1410. Zde ovšem v abecedním seznamu notářů nereflktuje Mikuláše Naso. Nuhlíčková rozšířená a doplněná práce jej udává v abecedním seznamu pod č. 885 a zároveň ho ztotožňuje s notáři uvedenými pod č. 943 a 944, přičemž u č. 944 dovozuje instrument A 4 b, ale nepoznamenává u něj součinnost s Maternou.³⁷ Ferdinand Tadra notáře Mikuláše Naso ve své práci nezmiňuje. Z písemností Maternových si všímá jen instrumentu Rep. 88, 239,³⁸ přičemž pouze odkazuje na CDS X.³⁹ Z našeho souboru listin jsou v Nuhlíčkově díle uvedeny tři dokumenty: oba instrumenty z Barda a listina A 4 b, kterou ovšem zmiňuje pouze u Mikuláše Naso.

Instrumenty veřejného notáře Materny začínají shodně invokací ve znění „In nomine Domini amen.“, na niž navazuje datace složená z inkarnačního roku, indikce, dne a měsíce, hodiny (dle kanonických hodin), místa a léta pontifikátu. Nejobvyklejší stylizací (doložena u čtyř instrumentů)⁴⁰ je uvození datační části těmito slovy: „Sub anno nativitatis eiusdem millesimo...“, po nichž jsou uvedeny časové údaje v pořadí vypsaném výše. Drobnou výjimku tvoří instrument A 12 i, kde je úvod datace rozšířen o substantivum *dominus* v genitivu, tedy „Sub anno nativitatis eiusdem Domini millesimo...“. Materna tu rovněž prohodil pořadí uvedení místa a léta pontifikátu, takže nejprve zapisuje „pontificatus sanctissimi in Cristo patris et domini nostri domini Martini, divina providencia pape quinti, anno secundo“ a poté až „in refectorio...“. Jediným dokumentem z celého námi zkoumaného souboru, kde není v datační formulí uveden papežský pontifikát („vacante sede apostolica“), je instrument Rep. 88, 239. Pasáž, jež nás informuje o jméně papeže a období jeho působení na svatopeterském stolci, má jednotnou formu, kterou jsme si ilustrovali výše, avšak i zde lze u dvou instrumentů vypozorovat drobné nuance, vždy shodně v závěru sentence udávající právě léta pontifikátu. Za vypsáním jména Svatého otce, ad hoc „domini Martini, divina providencia pape quinti“ (Rep. 88, 240) a „domini Iohannis divina providencia pape vicesimi tercii“ (O 4 a), je po podstatném jméně „anno“ vloženo

³⁴ LUSČEK, F.: *c. d.*, s. 203.

³⁵ TADRA, F.: *c. d.*, č. 384, s. 248.

³⁶ LUSČEK, F.: *c. d.*, č. 1344 (instrument Rep. 88, 239) a č. 1458 (instrument Rep. 88, 241).

³⁷ NUHLÍČEK, J. – HLAVÁČEK, I. – MARKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 269, 277.

³⁸ TADRA, F.: *c. d.*, s. 248.

³⁹ CDS X, č. 314, s. 264.

⁴⁰ Srov. Farní archiv Kladsko, sign. A 12 i, O 4 a; Státní archiv ve Vratislavi, Rep. 88, 239 a Rep. 88, 240.

ještě „ipsius [pontificatus]⁴⁴¹ a „eius [pontificatus]⁴⁴² po čemž již následuje příslušný číselný údaj (v obou případech „quarto“). Druhý způsob, kterým notář uvozoval dataci (doložen u dvou instrumentů),⁴⁴³ nezačíná prepozicí „sub“, nýbrž substantivem „annus“ v ablativu, tj. „Anno nativitatis eiusdem millesimo...“. Za mírnou odlišnost můžeme považovat přítomnost předložky „a“ u této formule v písemnosti T 12 b: „Anno a nativitatis...“. Z celkové produkce Materny byly dva instrumenty (O 4 a, T 12 b) zhotoveny v období pontifikátu papeže Jana XXIII.,⁴⁴⁴ tři (A 4 b, A 12 i, Rep. 88, 240) za Martina V.⁴⁴⁵ a jak bylo výše uvedeno, instrument Rep. 88, 239 údaj o období papežského úřadu postrádá. Místem vydání předmětných instrumentů je buď zimní refektář („...in refectorio hiemali“), jenž si můžeme doložit u dokumentů A 4 b a A 12 i, nebo v obytné (vyhřívané) místnosti ctihodného probošta pana Lukáše („...in stuba...domini Luce,...“) u instrumentu O 4 a, dále je jako místo uváděna světnice opatřená kamny („...in stuba seu estuario hiemali“, popřípadě „...in estuario hiemali“) v případě instrumentů T 12 b a Rep. 88, 240. Písemnost Rep. 88, 239 byla vydána ve větší zimní světnici probošta Mikuláše („in estuario maiori hiemalis...domini Nicolai“). Po dataci je v Maternových instrumentech vždy uvedena stručná svědečná formule. V závěru instrumentů bývá obecná datace v podobě „Acta sunt hec anno, indiccione, die, mense, hora, loco et pontificatu quibus supra.“ a podrobná svědečná formule. V případě instrumentu Rep. 88, 239 je v této obecně datovací formulí vynecháno „pontificatu“, což logicky souvisí s absencí tohoto údaje již v počáteční dataci. Celá tato formulka tedy u předmětného dokumentu končí „...hora et loco quibus supra.“ Zatímco pořadí roku, indikce, dne, měsíce a hodiny se nemění, instrument A 12 i má prohozené „pontificatu et loco“. Jediná Maternova písemnost, která obecnou datací postrádá, je A 4 b. Další formulí bývá od hlavního textu odsazená subskripce veřejného notáře, ad hoc začínající „Et ego Maternus, natus olim Martini, medici de Glacz Pragensis diocesis, publicus auctoritate imperiali notarius,...“. Pouze u listiny A 4 b je připojena ještě subskripce druhého notáře, Mikuláše Naso, jež je uvozena „Et ego Nicolaus dictus Naso, quondam Henrici de Haynow Wratislaviensis diocesis, publicus auctoritate imperiali notarius“.

Podíváme-li se na soubor analyzovaných dokumentů z hlediska vnější podoby, můžeme konstatovat, že každá z písemností – všechny jsou logicky

⁴⁴¹ Srov. Státní archiv ve Vratislavi, Rep. 88, 240.

⁴⁴² Srov. Farní archiv Kladsko, sign. O 4 a.

⁴⁴³ Srov. Farní archiv Kladsko, sign. A 4 b, T 12 b.

⁴⁴⁴ Papež Jan XXIII. (1410–1415).

⁴⁴⁵ Papež Martin V. (1417–1431).

ve formátu „charta transversa“ – se dochovala v natolik dobrém stavu, že studium jejich obsahové stránky nepředstavuje žádný významný problém. V souladu s dodržováním přísahy veřejných notářů v českých zemích, že nebudou své instrumenty psát na listy papíru,⁴⁶ byly všechny námi zkoumané notářské listiny vyhotoveny na pergamenu. Navzdory našemu vyjádření o stavu dochování je nutné zmínit různost poškození, respektive nepoškození psacích látek. Za společný „defekt“ všech našich notářských listin lze uvést pomačkání pergamenu, což nasvědčuje absenci zásahů restaurátorské dílny. Pouze u instrumentů uložených ve vratislavském archivu je zmačkání psací látky nejmenší, vyskytuje se zejména v dolní části, v oblasti spodního okraje. Dalším častým poškozením dokumentů jsou různé skvrny. Patrně největší se nachází u listiny T 12 b, jež je celkově značně skvrnitá, avšak jen zlomek z nich zasahuje do psaného textu. Barva těchto fleků je světle hnědá, s nádechem do rezava. Ona největší skvrna se nalézá v rozmezí od desátého řádku (počítáno shora) po dvacátý první řádek. I přes tuto vadu je písmo v uvedené lokalitě dobře čitelné. Šikmo orientovaná šmouha napříč textem je patrná též u písemnosti A 12 i, konkrétně od sedmnáctého řádku nad notářským znamením až po dvacátý první řádek. K natržení pergamenu došlo u instrumentu A 4 b. Krátkého vodorovného porušení si lze všimnout u pravého okraje, kousek pod polovinou psací látky. Při pohledu na písemnosti si u některých z nich můžeme všimnout po okrajích drobných dírek svisle pod sebou. Toto „tečkování“ sloužilo k zhotovení řádkování, tedy aby text byl veden rovně k pomyslné ose x. Nejvýrazněji se zmíněná písářova pomůcka objevuje u listiny Rep. 88, 239, ale patrná je též u A 4 b. Spíše nepatrně znatelná a hodně u okrajů je v případě instrumentu A 12 i.

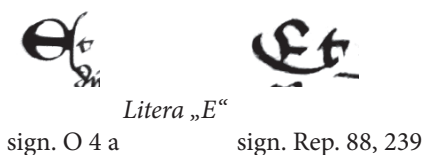
Z paleografického hlediska lze konstatovat, že užitým písmem je bastarda, jež je dobře čitelná. U všech dokumentů předpokládáme užití železito-duběnkového inkoustu pro jeho hnědočernou barvu.⁴⁷ Úskalí při čtení jednotlivých notářských počínů představuje zejména výše popsaný stav dochování psací látky, jež je v místech, kde byla exponována, respektive přehnuta, více či méně poškozena a důsledkem toho je v těchto místech zanesený text listin hůře viditelný, místy téměř setřený. Vzhledem ke krátkému časovému úseku, během nichž byly analyzované listiny zhotoveny, není možné vysledovat v rámci Maternova rukopisu nějaké zásadní změny. V duchu charakteru gotického písma se v jeho textech objevují precizně goticky lánané litery, respektive nahrazování oblouků hranou. Zářným příkladem výše uvedeného jsou například písmena „a“ či „o“. Trojúhelníkové horní smyčky u liter „b“,

⁴⁶ NUHLÍČEK, J. – HLAVÁČEK, I. – MARKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 85.

⁴⁷ O užití inkoustu v notářských instrumentech viz tamtéž, s. 87–88.

„d“, „l“, nebo „h“ nejsou funkční, avšak vlivem rychlého psaní mají tendenci se zaoblit a narušovat tak typické ostré hrany. Materna u svých instrumentů výrazně zdobí počáteční iniciálu „I“, jejíž výška je variabilní. Nejdelší je u písemnosti A 12 i, kde dosahuje výše 23 řádků. Naopak nejnižší iniciála náleží instrumentům O 4 a a T 12 b, u nichž se rovná výšce osmi řádků. Dokumenty uložené ve Vratislavi mají úvodní zdobenou literu „i“ shodně vysokou, a to na úroveň devíti řádek textu. U instrumentu A 4 b dosahuje délky 11 řádků. Za oblíbený prvek Maternova rukopisu, avšak není striktně dodržován ve všech případech, lze považovat dvě kratičká břevna protínající zpravidla svíslé dřívky majuskulních liter na počátku slov, například u písmen „I“ nebo „N“. Popsaný rys je ovšem možné spatřit i u litery „A“ (například A 4 b, 1. řádek). Instrument T 12 b upoutá hned na svém prvním řádku pozornost výskytem dvoubříškového „a“, jež je v kontrastu s pro bastardu charakteristickým jednobříškovým v okolních slovech. Za zmínku stojí také způsob vyhotovení tzv. sloních chobotů u liter „A“, popřípadě „N“. Srovnáme-li jejich podobu u písmen jako je „R“ či „p“, všimneme si, jak písař od svíslých dřívků vede svůj tah horizontálně a poté jej stáčí takřka vlnitě, obloukovitě dolů. Dalším Maternovým oblíbeným prvkem je ztvárnění litery „E“ v subskripci veřejného notáře. Hned u čtyř svých dokumentů (A 4 b, A 12 i, O 4 a, T 12 b) používá velmi zdobenou formu, jež je v protikladu s poměrně jednoduchou podobou u písemností Rep. 88, 239 a Rep. 88, 240.

Obr. 1. a 2.

V produktech Maternovy činnosti se vyskytují značky vlastního významu, například pro předpony „pro“, „per“ a „pre“. Samozřejmostí jsou kontrakční zkratky označené jak všeobecným zkracovacím znaménkem, tak i nadepsáním příslušné koncovky, například instru^{ta} pro termín „instrumenta“.

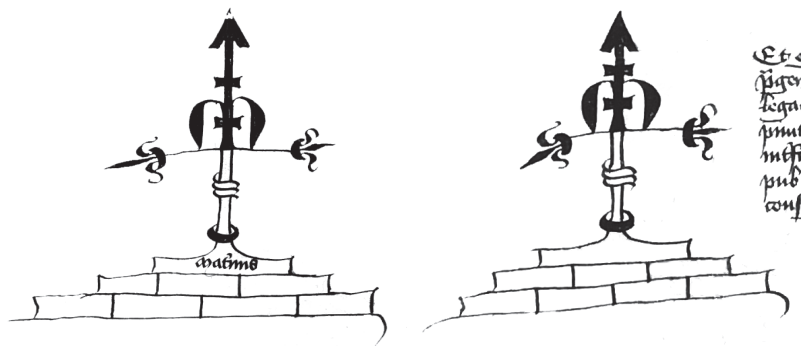
Maternovo „signum“,⁴⁸ neboli znamení veřejného notáře, které představuje důležitý ověřovací prostředek,⁴⁹ jež je postaven na stejnou úroveň jako

⁴⁸ Tamtéž, s. 88–89. K notářským znaméním více také např. BLÁHOVÁ, M.: *c. d.*, s. 28–29; HLAVÁČEK, I.: *Veřejný notariát*, s. 188.

⁴⁹ HLAVÁČEK, I.: *Veřejný notariát*, s. 188.

pečeť,⁵⁰ je umístěno vlevo od odsazeného oddílu subskripce v dolní části psací látky. Maternovo „signum“ představuje kříž vyrůstající z podstavce, jenž je umístěn na stupňovitém základu, kde první etáž se sestává ze čtyř „cihliček“ a druhá ze tří. V podstavci uvádí notář své jméno ve zkrácené podobě „Mat[er]nus“. Upozorníme však na absenci jeho jména v případě instrumentu Rep. 88, 239. Kříž je u své paty opatřen černým prstencem a ozdoben je rovněž v polovině dolní (bílý) části, tj. pod vodorovným břevnem. Břevno je jednoduché, složené pouze z jediného tahu. Ukončeno je na obou stranách černými útvary, které mohou připomínat heraldicky stylizovanou lilii, popřípadě florentskou lilii. Horní polovina kříže je černá, zakončená krovkí, pod níž je krátké, po stranách obloukovitě vykrojené a ke koncům se mírně rozšiřující břevno. Pod ním je zobrazeno kulaté, takřka uncíální písmeno „m“, jehož prostřední dílek má formu klasického kříže.

Obr. 3. a 4.

Notářské znamení Materna

sign. O 4 a

sign. Rep. 88, 239

Veřejný notář Materna vyhotovil 6. dubna 1412⁵¹ na základě žádosti Jindřicha (Henricha) Foytisdorfa z Grodkówa jménem kláštera řeholníků sv. Augustina na Vrchu Panny Marie v Kladsku notářský instrument,⁵² v němž inzeroval pět listin, z nichž tři byly vydány v Grodkóvě, jedna v Otmuchówě a u poslední, nejstarší, není místo vydání patrné. V jejím znění Hening, pán a dědic Starého Grodkówa, oznamuje, že prodal mlýn

⁵⁰ NUHLÍČEK, J. – HLAVÁČEK, I. – MARKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 88–89.

⁵¹ Regest v BRETHOLZ, B.: *c. d.*, č. 148, s. 28.

⁵² Farní archiv Kladsko, sign. T 12 b.

ve Starém Grodkówě u mostu přes cestu do Nisy spolu s přilehlými pozemky a vodní nádrží Fridrichovi, rychtářovi v Jędrzejówě za osmdesát pět hřiven grošů pražských, za což mu a jeho dědicům budou on a jeho dědicové každoročně na sv. Martina platit půl hřivny pražských grošů. K zlistinění tohoto dokumentu došlo 29. listopadu 1322. Vydavatelem dalších tří inzerovaných listin je vratislavský biskup Václav, jenž v otmuchówské listině vydané 2. července 1408 potvrzuje prodej ročního příjmu sedmi hřiven grošů pražských z majetků ve vsi Horní Nová Ves, které Otto Pokeler se souhlasem svoji manželky prodal Anežce Foytsdorfové za sto dvanáct hřiven grošů, se zachováním oboustranného předkupního práva v případě prodeje třetím osobám. Příjem se má odevzdávat ke dni sv. Michala. Zmíněný Otto Pokeler s manželkou požádal městskou radu v Grodkówě o vydání svědectví, k jehož zlistinění došlo 15. července 1408, o prodeji onoho ročního příjmu sedmi hřiven pražských grošů Anežce Foytsdorfové, která jim za něj už zaplatila. Výše zmíněný biskup Václav v další listině vydané v Grodkówě 16. dubna 1402 potvrzuje, že Stanislav Slavník ze Starého Grodkówa, Kunigunda, tamní bývalá rychtářka a její potomci předali čtvrtinu mlýna nad Steynbrockenmol ve Starém Grodkówě Mikulášovi z Tarnówa a Anežce Foytsdorfové za třicet hřiven pražských grošů. Anežky Foytsdorfové se týká i poslední inzerovaná listina vydaná biskupem Václavem v Grodkówě 20. září 1406. Ten ze svoji autority potvrzuje, že bratři Jan a Herman z Borsnicz⁵³ prodali roční příjem devíti hřiven pražských grošů ze vsi Kopice⁵⁴ a Pniewie⁵⁵ grodkówské měšťance Anežce Foytsdorfové a jejímu synovi Jindřichovi za devadesát hřiven grošů pražských, které jim už zaplatili. Polovina příjmu se má odevzdávat na sv. Valpurgu a druhá na sv. Michala. V případě neplacení mají kupující prostřednictvím grodkówského prokurátora právo na zástavu majetků v odpovídající hodnotě. Prodávající mají nárok tento příjem odkoupit zpět za původní cenu.

O tři roky později, 6. února 1415,⁵⁶ vydal notář Materna svědectví⁵⁷ o zajímavém pojednání mezi proboštem konventu řeholních kanovníků sv. Augustina v Kladsku a představiteli obce Dolní Štívnice. Lukáš, zmíněný probošt, si stěžoval, že rychtáři a starší uvedené obce neprávem vymáhají od poddaných konventu lesní poplatky, který má náležet konventu, a další dávku podle počtu koní. Představitelé obce prohlásili, že poplatek vybírali, neboť nevěděli, že

⁵³ Borsnicz, pravděpodobně jde o Porschnitz, vesnici v Německu (Sasku).

⁵⁴ Srov. Farní archiv Kladsko, sign. T 12 b, v textu listiny uvedeno jako „Koppicz“.

⁵⁵ Srov. Farní archiv Kladsko, sign. T 12 b, v textu listiny uvedeno jako „Koppindorf“.

⁵⁶ Regest v BRETHOLZ, B.: *c. d.*, č. 158, s. 30.

⁵⁷ Farní archiv Kladsko, sign. O 4 a.

náleží řeholním kanovníkům. Ve světle této informace se ho vzdali. K vydání notářského instrumentu došlo v přítomnosti kladského kapitána Bernarda ze Šnalenštejnu,⁵⁸ jakožto zvoleného arbitra.

Markéta Gartknecht, měšťanka z Barda, v testamentu odkázala všechny svůj majetek po své smrti nově postavenému kostelu Panny Marie v Bardu na zabezpečení lampy, ve dne v noci hořící na chóru nad ciboriem. Za vykonavatele svého testamentu určila bardovského probošta Mikuláše a jeho nástupce, kterým odkazuje roční plat 1 hřivnu grošů pražských. Zmíněný probošt i jeho nástupci jsou povinni Markétu během jejího života všemožně ochraňovat a zastávat před osobami a soudy jak církevními, tak i světskými. Po její smrti mají také zařídit vše potřebné v souladu se závětí. Kromě výše uvedeného testamentu se vzpomíná ještě Markétin majetkový podíl v obci Przyłęk, jenž byl určený na výstavbu tamějšího kostela. Markéta uložila svůj testament u notáře Materny, kterého rovněž požádala o vyhotovení příslušného instrumentu, k jehož vydání došlo 4. dubna 1417.⁵⁹

Další notářský instrument,⁶⁰ který vyhotovil Materna, tentokrát však spolu s veřejným notářem Mikulášem řečeným Naso, se opět týká probošta Lukáše, na jehož žádost byly v instrumentu z 29. září 1419⁶¹ inzerovány čtyři listiny. Dvě z inzerovaných listin byly shodně vydány v Kladsku 28. prosince 1409 českým králem Václavem. V první z nich potvrzuje augustiniánským kanovníkům v Kladsku statky, které koupili od různých šlechticů a měšťanů, v druhé jim stvrzuje svobodný statek u Kladska koupený od Markéty Mekwicz. Český král Karel IV. potvrdil na žádost pražského arcibiskupa Arnošta řeholním kanovníkům v Kladsku držbu vesnic Dolní Štívnice⁶² a Starkov⁶³ a opětovně přikázal rychtářům těchto vsí zachovávat poslušnost vůči jejich nové vrchnosti. Znění této listiny, jež byla vydána v Hradci Králové 29. srpna 1350,⁶⁴ je rovněž součástí onoho notářského instrumentu. Vydavatelem poslední inzerované listiny byl pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic.

⁵⁸ Šnalenštejn, Snellenstein či Snellinstein, polsky *Szczerba* je hrad, dnes zřícenina u Sobětic v Polsku v Dolnoslezském vojvodství.

⁵⁹ Státní archiv ve Vratislavi, Rep. 88, 239.

⁶⁰ Farní archiv Kladsko, sign. A 4 b.

⁶¹ Regest v BRETHOLZ, B.: *c. d.*, č. 167, s. 32. Dále VOLKMER, F. – HOHAUS, W.: *Geschichtsquellen II*, s. 104.

⁶² Srov. Farní archiv Kladsko, sign. A 4 b, v textu listiny uvedeno jako „inferioris Sweidlerdorph“.

⁶³ Srov. Farní archiv Kladsko, sign. A 4 b, v textu listiny uvedeno jako „Bertoldisdorph“.

⁶⁴ KRAFL, Pavel Otmar – BLECHOVÁ, Lenka (ed.) – SEDLÁČEK, Petr (coop.): *Diplomatarium monasterii Glacensis canonicorum regularium sancti Augustini ab anno 1350 usque ad annum 1381* (dále jen *Diplomatarium*). (Canonici regulares sancti Augustini; volumen 2) Brno 2018, č. 9, s. 44–46.

Jejím prostřednictvím 22. března 1352⁶⁵ klášteru augustiniánských kanovníků v Kladsku přiděluje v listině majetky, jež byly koupeny z příjmů pražského arcibiskupství. Jedná se o statky v Horní⁶⁶ a Dolní Štívnici, Starkově, Želazně,⁶⁷ prostor před hradem v Kladsku a Kostomlaty pod Řípem.⁶⁸ Po smrti arcibiskupa Arnošta mají řeholní kanovníci v Kladsku každoročně odvádět pět hřiven pražských grošů pro pražskou kapitolu za účelem připomínání jeho úmrtí.

Na sklonku roku 1419, 13. prosince,⁶⁹ sepsal ještě jeden instrument. V něm Lukáš, probošt kláštera augustiniánských kanovníků na Vrchu sv. Marie v Kladsku, převor Jindřich z Grodkówa, Mikuláš kožišník, Erhard, správce Konrád, Pavel, Zikmund, kostelník Jan, kněží Matouš, Jakub, Jan a Jakub, stejně jako i jáhni Jan a Matouš shromáždění v zimním refektáři tohoto kláštera⁷⁰ ustanovují bratry kanovníky, převora Jindřicha z Grodkówa a správce Konráda, za syndiky a prokurátory kláštera. Za členy delegace zplnomocněnců byli jmenováni Mikuláš Vogil, Blažej (Blasius) z Frankenštejna a mistr Kristián, advokát vřatislavské konzistoře. Zplnomocňující listinu ověřil veřejný notář Materna, syn lékaře Martina z Kladska. Za svědky byli povoláni Jan Molare, oltářník v Hradci Králové, a Bartoloměj Schrom, klerik vřatislavské diecéze.

V posledním známém notářském instrumentu z Maternovy produkce, k jehož vydání došlo na žádost Mikuláše, opata kláštera v Kamenci,⁷¹ 16. dubna 1421,⁷² Barbora, vdova po Tomášovi, fojtovi města Bardo, se svými syny Štefanem a Janem soudně žádali od kláštera Panny Marie v Kamenci roční plat 2 hřivny grošů polského čísla, který jim údajně náleží podle listiny kdysi uložené u nebohého opata Jana ze jmenovaného kláštera. Nyní se vzdávají nároku na uvedené 2 hřivny v prospěch Mikuláše Ekkirsdorfa, zmíněného

⁶⁵ Znění originálu v KRAFL, P. O. – BLECHOVÁ, L. (ed.) – SEDLÁČEK, P. (coop.): *Diplomatarium*, č. 17, s. 82–86. Dále též VOLKMER, F. – HOHAUS, W.: *Geschichtsquellen I*, s. 135–138.

⁶⁶ Srov. Farní archiv Kladsko, sign. A 4 b, v textu listiny uvedeno jako „superiori Sweylderdorff“.

⁶⁷ Srov. Farní archiv Kladsko, sign. A 4 b, v textu listiny uvedeno jako „Enhenrichsdorff“, ve VOLKMER, F. – HOHAUS, W.: *Geschichtsquellen I*, s. 137 uvedeno „Isenrichdorf“.

⁶⁸ O listině podrobněji KRAFL, P. O.: *Kapitoly*, s. 71.

⁶⁹ Farní archiv Kladsko, sign. A 12 i.

⁷⁰ K personálnímu složení konventu blíže KRAFL, Pavel: „Obiit frater...“ *Sonda do personálního složení východočeských konventů řeholních kanovníků sv. Augustina do husitské revoluce*. In: SEMOTANOVÁ, E. (red.): *Cestou dějin. K počtí prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., II., Práce Historického ústavu AV ČR, v. v. i., řada C Miscellanea, sv. 16/2. Praha 2007, s. 199–225. Týž: Kapitoly, s. 95–110.*

⁷¹ Jedná se o klášter v obci Kamieniec Żąbkowicki v Polsku v Dolnoslezském vojvodství.

⁷² Státní archiv ve Vřatislavi, Rep. 88, 241.

opata v klášteře v Kamenci, jeho konventu i jeho nástupců. Zároveň slibují, že uvedené 2 hřivny nikdy nebudou vymáhat ani jinak v té věci zasahovat.

RESUMÉ

PŘÍSPĚVEK K NOTÁŘSKÝM INSTRUMENTŮM VEŘEJNÉHO NOTÁŘE MATERNY

V příspěvku jsme se zaměřili na zmapování veškeré produkce notářských instrumentů veřejného notáře s císařskou autorizací, Materny, jenž byl synem lékaře Martina z Kladska. Tento klerik pražské diecéze patřil mezi šest notářů pocházejících z oblasti Kladska.⁷³ V období ohraničeném léty 1412 a 1421 zhotovil šest těchto specifických zástupců středověké diplomatiky.

Stať se Maternovým instrumentům věnuje jak z hlediska paleografického, tak diplomatického. V rámci diplomatického popisu jsme se neomezili pouze na vnější popis archiválií a jejich vnitřní obsah, ale analyzovali jsme též jednotlivé listinné formule, všímali si Maternova stylu a při komparaci napříč jeho produkcí zaznamenávali odchylky ve stereotypních částech instrumentů. Součástí studie je rovněž popis notářského znamení. Z hlediska budoucího výzkumu se nabízí obdobné porovnání s produkcí jiného notáře „imperiali auctoritate“ z téhož období a to jak z kladské provenience, tak i z jiného teritoriálního celku.

Klíčová slova: veřejný notář, Materna, syn lékaře z Kladska, notářské instrumenty, diplomatický rozbor, 15. století, evidence instrumentů, Kladsko, Vratislav

⁷³ KERSKEN, N.: *c. d.*, s. 179.

SUMMARY*A CONTRIBUTION TO THE NOTARIAL INSTRUMENTS OF MATERNA,
A NOTARY PUBLIC*

The paper maps out all the notarial instruments of Materna, an imperially authorized notary public and the son of the physician Martin of Kladsko. This cleric of the Prague diocese was one of the six notaries from the county of Kladsko. He wrote six of these specific texts of Medieval diplomacy between 1412 and 1421.

The paper studies Materna's instruments from the palaeographic and the diplomatic perspective. The diplomatic description includes both the external description of the archived material and its content and an analysis of the document formulas and Materna's style. The comparison of his entire production was focused on deviations in stereotypical parts of the instruments. The study also describes the notary's seal. Future research could compare the production of another notary – the “*imperialiauctoritate*” – from the same period and from Kladsko and another area.

Keywords: Notary public, Materna, Son of a physician of Kladsko, Notarial instruments, Diplomatic analysis, Fifteenth century, Instrument records, Kladsko, Wrocław

Mgr. Petr Sedláček
Historický ústav
Akademie věd České republiky
v. v. i., pobočka Brno
Veveří 97
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 361397@mail.muni.cz

VÝZNAMNÉ DNY V ŽIVOTĚ OBYVATEL A PŘÍZIVCŮ MINORITSKÉHO KONVENTU V ČESKÉM KRUMLOVĚ MEZI LETY 1726–1750¹

Markéta Králová

1 Úvod

Konvent českokrumlovských minoritů vyniká velmi dobře zachovalým archivním fondem *Minorité Český Krumlov*, který je uložen ve Státním oblastním archivu v Třeboni.² Jelikož se jedná o sdružený dvojklášter minoritů a klarisek se společným kostelem, prostřednictvím minoritských archiválií lze částečně poznat i život místních řeholnic.³ Nejvíce písemností minoritského fondu pochází z období působení kvardiána⁴ Hyacinta Sperla (1690–1754), jenž českokrumlovský konvent vedl mezi lety 1726 až 1750.⁵

¹ Studie je dílčím výstupem z dizertace autorky vzniklé na Ústavu hudební vědy Vídeňské univerzity: *Music culture of the Minorite Monastery in Český Krumlov between 1726–1750*. Wien 2019 (nepublikovaná dizertační práce). Dizertační práce se skládá ze dvou hlavních okruhů, a to ze slavností konajících se v konventu samotném, které mj. popisuje i tato studie, a z festivit slavených za účasti řeholníků mimo území kláštera. Dizertační projekt mohl být realizován díky DOC Stipendiu Rakouské akademie věd.

² Státní oblastní archiv Třeboň (dále jenom SOA Třeboň), fond Minorité Český Krumlov.

³ Zatím nejvíce pozornosti bylo tomuto dvojklášteru věnováno ve sborníku RYWIKOVÁ, Daniela (ed.): *Klášter minoritů a klarisek v Českém Krumlově: umění, zbožnost, architektura*. České Budějovice 2015. Hudební kultuře se zde věnují dva autoři, a to Stanislav Bohadlo, popisující život klášterních muzikantů, úroveň místní hudby i zdejší působení skladatele minority Bernarda Artophea a Martin Horyna, analyzující místní dochovanou hudební sbírku.

⁴ Kvardián je představeným františkánského konventu.

⁵ Osobou Hyacinta Sperla se více zabývá KAŠPÁRKOVÁ, Jarmila: *Hyacinthus Sperl, OFMConv*. In: BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – KAŠPÁRKOVÁ, Jarmila (ed.): *Historiam Scribere. Řádová historiografie v raném novověku*. Olomouc 2018, s. 646–648.

Hlavní pramen pro zkoumané období představuje pětidílná pamětní kniha⁶ *Liber magistralis*,⁷ vedená od roku 1678 až do roku zrušení kláštera v roce 1950, přičemž Hyacint Sperl je autorem záznamů na celkem 500 stranách v prvním, druhém a třetím dílu latinské knihy. Pamětní kniha, členěná po letech, měsících a významnějších dnech, podává zprávu o mimořádných událostech v životě kláštera i mimo klášterní zdi. Další zprávy o životě kláštera je možné najít v *Directoriu superioris Crumloviensis*⁸ z roku 1738. Direktorium stanovuje podobu liturgického roku a jeho hudebního doprovodu, definuje závazky řádu k patronátní rodině a určuje životní podmínky a povinnosti klášterních muzikantů. Rozpis liturgických slavností je členěn po jednotlivých měsících a dnech. Popis liturgických úkonů pro každý den týdne i jednotlivé měsíce je též obsažen ve stejně členěném *Rituale Ecclesiae Conventus Crumloviensis*.⁹ Tento dokument pochází až z roku 1755, je ale možno předpokládat, že ve vybraném období do roku 1750 platily tytéž předpisy.

2 Slavnostní dny obyvatel konventu¹⁰

Významné dny měly podobnou strukturu, která byla dána především liturgickými modlitbami. Jednotlivé svátky většinou začínaly prvními nešporami v předvečer slavnosti, v samotný den vyvrcholily slavnou mší s ná-

⁶ Více o funkci a obsahu pamětních knih v raně novověkých kláštřech přináší KUCHAROVÁ, Hedvika – BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – OPPELTOVÁ, Jana: *Historiografické a biografické prameny v prostředí českých, moravských a slezských řeholních domů raného novověku. K formám zpřístupňování rukopisů a metodám jejich formálního a obsahového popisu*. Folia Historica Bohemica 30/1, 2015, s. 206–210.

⁷ SOA Třeboň, fond Minoritě Český Krumlov, inv. č. 22/96, sign. K 2a, *Liber magistralis I–V* (dále jen LM s odpovídajícím číslem dílu a případným datem události).

⁸ SOA Třeboň, fond Minoritě Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris crumloviensis*.

⁹ SOA Třeboň, fond Minoritě Český Krumlov, inv. č. 102, sign. F 3 a, *Knihla ceremonií (Rituale Ecclesiae Conventus Crumloviensis)*.

¹⁰ Východiskem pro typologii vybraných klášterních slavností byl následující článek: OPPELTOVÁ, Jana: *Příspěvek k typologii barokních klášterních slavností na příkladu premonstrátské kánonie Klášterní Hradisko u Olomouce*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (ed.): *Slavnosti a zábavy na dvorech a v residenčních městech raného novověku*. České Budějovice 2000, s. 505–536. Život ve františkánském konventu a jeho vztahy s okolím v raném novověku též komplexně popisuje ELBEL, Martin: *Město a klášter: františkánský konvent v raně novověké Olomouci*. Praha 2017.

sledným kázáním a hostinou pro urozené hosty a byly zakončeny večerními druhými slavnými nešporami s hudbou.¹¹

Než se minorité zavázali k věčným slibům, musel každý z bratrů absolvovat roční noviciát, během kterého mohl konvent kdykoli opustit, pokud zjistil, že mu řádový život nevyhovuje.¹² Slavná „obláčka“, tedy přijetí rádového roucha, breviáře a nového jména, byla slavena s doprovodem svatého zpěvu („sacro canto“).¹³ Přijímání nového člena do konventu se vždy konalo na nějaký významný řádový den jako například na svátek svatého Františka, Porziunkule anebo Navštívení Panny Marie. Podobně jako u minoritů se ritus přijímání do řádu odehrával i u klarisek.¹⁴

Po roce noviciátu následoval obřad skládání věčných slibů, který byl konán v přítomnosti místního preláta, jezuitů či knížete ze Schwarzenbergu.¹⁵ Všichni bratři poté každý rok obnovovali své závazky na svátek Všech svatých minoritského řádu.¹⁶ Bratři též slavili své jmeniny, ke kterým dostávali

¹¹ Tématiku minoritských slavností a jejich hudebního doprovodu v brněnském konventu začínavě rozpracovává MAŇAS, Vladimír: *Lze chrám vzkřísit z mrtvých? Brněnský konvent minoritů v první polovině 18. století a jeho místo ve městě*. In: DANIEL, Ladislav – HRADIL, Filip (ed.): *Město v baroku. Baroko ve městě*. Olomouc 2012, s. 41–57. Porovnání hudební kultury krumlovského minoritského konventu s brněnským je možné najít ve výše jmenované dizertační práci autorky a bude zmíněno v jednom z dalších chystaných článků. K probádání františkánské hudební tematiky též význačně přispěl KAČIČ, Ladislav (ed.): *Plaude turba paupercula*. Bratislava 2005. Minoritům se ve zmíněném sborníku velmi fundovaně věnují Jiří Sehnal a Friedrich Wilhelm Riedel. Přední český muzikolog Jiří Sehnal je též autorem celé řady studií o hudební kultuře barokních klášterů. Za všechny jmenujme například SEHNAL, Jiří: *Hudba u františkánů české provincie v 17. a 18. století*. Časopis Moravského muzea, 78, 1993, s. 217–238; Týž: *Hudba v premonstrátském klášteře Hradisko u Olomouce v letech 1693–1739*. Časopis Moravského muzea, 76, 1991, č. 1–2, s. 185–225; Týž: *Hudba u řeholních kanovníků sv. Augustína na Moravě v 17. a 18. století. Část 1. – Olomouc*. Hudební věda, 52, 2015, č. 3–4, s. 245–272; Týž: *Hudba u řeholních kanovníků sv. Augustína na Moravě v 17. a 18. století. Část II. – Šternberk*. Hudební věda 54, 2017, č. 4, s. 377–440. Důkladně byl zpracován též hudební provoz klatovské jezuitské koleje – ASCHENBRENNER, Vít: *Hudebně-liturgický provoz jezuitské koleje v Klatovech v 18. století*. Plzeň 2011. Ze zemí habsburské monarchie si mimořádnou pozornost zaslouží práce FREEMAN, Robert: *The Practice of Music at Melk Abbey. Based upon the Document 1681–1826*. Wien 1989.

¹² Přijetí do noviciátu viz LM II, s. 497, 15. 4. 1742; LM II, s. 614, 8. 12. 1746. Opuštění noviciátu LM II, s. 514, 4. 10. 1743.

¹³ LM III, s. 15, 2. 7. 1748.

¹⁴ LM II, s. 536, 7. 10. 1744.

¹⁵ Minoritské profese: LM II, s. 641, 8. 12. 1747; LM III, s. 66, 2. 7. 1749, profese klarisek: LM II, s. 376, 13. 1. 1739; LM II, s. 482, 29. 10. 1742; LM III, s. 16, 29. 7. 1748.

¹⁶ LM II, s. 484, 29. 11. 1742.

pivo a víno a byla sloužena mše na jejich úmysly.¹⁷ Zpívaná mše byla též slavena na narozeniny a svátek abatyše klarisek a konventního vikáře.¹⁸ Velmi podrobný popis se zachoval k oslavě 50. výročí věčných slibů.¹⁹ Jelikož se konvent skládal jak z bratrů laických, tak bratří v kněžské službě, důvodem ke slavnosti bylo i vysvěcení nového kněze. Tento svátek byl obzvlášť populární u široké veřejnosti, protože novokněz obvykle udílel speciální požehnaní a sloužil slavné nešpory.²⁰

Neméně slavné rity byly konány v případě smrti některého z řeholníků,²¹ kdy všechny zvony vyzváněly až do dne jeho pohřbu a po celou dobu bylo také recitováno officium za zemřelého. V samotný pohřební den bratři začali v šest hodin ráno s kanonickými hodinkami, na které sestry navázaly officiem za zemřelého. U hlavního oltáře bylo poté slouženo celé officium se třemi nokturny a zpívaným rekviem, pak byl zemřelý bratr položen do krypty v presbytáři. Podobně tomu bylo při pohřbu sester, kdy mohli minorité vstoupit do jinak klauzurované křížové chodby klarisek. Zde zazpívali responsorium *Libera me*, na které sestry odpověděly žalmem *Miserere*. Zemřelá byla poté v procesii přenesena šesti až osmi kněžími do krypty v ženské části konventu, kde bratři zazpívali *Salve regina* s odpovídajícím veršem a kolektou.²² Za všechny zemřelé bratry a sestry bylo slouženo na den Všech věrných zemřelých matutinum, zpívaná konventní mše a rekviem s následným procesím po konventu.²³

K výročním slavnostem patřil svátek posvěcení kostela, který byl v Krumlově připomínán první neděli po svatém Havlu.²⁴ Slavná mše i druhé nešpory byly proto slouženy jezuiti, významní hosté byli pozváni k slavnostní hos-

¹⁷ SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris Crumloviensis*, § 22, s. 11.

¹⁸ SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris crumloviensis*, § 5, s. 3.

¹⁹ Tamtéž, s. 19–24.

²⁰ LM I, s. 637, 13.6.1738, LM II, s. 376, 1.1.1739, LM II, s. 407, 29.6.1740, s. 455, 24.2.1742, LM II, s. 497, 15.4.1742, s. 563, 20.6.1745, LM II, s. 585, 6.1.1746, LM II, s. 639, 4.10.1747, LM III, s. 10, 23.4.1748, LM III, s. 58, 25.3.1749.

²¹ SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris crumloviensis*, § 15, s. 7.

²² SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris crumloviensis*, § 14, s. 6.

²³ SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 102, sign. F 3 a, *Knihla ceremonií (Rituale Ecclesiae Conventus Crumloviensis)*, 2. November, s. 21–22.

²⁴ SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris Crumloviensis*, Notata specialiora per menses, October, § 3, s. 72.

tině.²⁵ Velkolepá slavnost se konala i v případě posvěcení křížové cesty²⁶ či pozlacení oltáře svatého Jana Nepomuckého, který patřil k ochráncům města Český Krumlov i rodu Schwarzenbergů. Oltář byl zřízen v roce 1740 jako výraz vděčnosti knížecího soukromého lékaře a jeho ženy²⁷, přičemž již o osm let dříve byl městem nesen v okázalém průvodu světcův ostatek.²⁸

Vedle bratří a sester v konventu žili též klášterní muzikanti, kteří doprovázeli zdejší liturgii. Ačkoli českokrumlovští minorité nevladli žádnou speciální fundaci na zajištění klášterní hudby, dle dochovaných seznamů z roku 1744 a 1747²⁹ si vydržovali 16 muzikantů, kteří ovládali jak gregoriánský chorál, tak moderní figurální³⁰ hudbu. Konkrétně se jednalo o dva až tři diskanty (sopranisty), dva alty, dva tenory a basistu, pět hráčů na strunné nástroje, hráče na violon, tři až pět trumpetistů a hornistů, tři varhaníky a od roku 1747 i hobojistu. Regenschorim a hlavním varhaníkem byl vždy minorita. Leckterí hoši přitom ovládali hru na více nástrojů či hru a zpěv zároveň. Jelikož se jména některých chlapců objevují v obou seznamech, je patrné, že zůstávali v konventu po delší dobu. O původu či věku muzikantů není nic známo, jelikož ale zpívali i sopránové a altové party, nastupovali do klášterní služby určitě ještě před pubertou. O přijetí chlapce do služby rozhodoval výhradně kvardián,³¹ nikoli regenschori, jak bývalo běžné jinde.³² Muzikanti trávili v konventu celý rok s výjimkou jednoho měsíce, přičemž na prázdniny odjížděli střídavě buď na celé září do svátku svatého Františka, nebo poté na říjen do svátku Všech Svatých.³³ Hudebníci žili dohromady s klášterními studenty v nejvyšším patře pod střechou konventu³⁴ a jedli v přístěnku vedle klášterního kuželníku za kostelem.³⁵ Jejich podrobně stanovený jídelníček se lišil v závislosti na slavených svátcích či postních dnech. Šest muzikantů do-

²⁵ LM III, s. 27, 13. 10. 1748; LM III, s. 76, 12. 10. 1749.

²⁶ LM II, s. 403, 25. 3. 1740.

²⁷ LM II, s. 416, 25. 11. 1740.

²⁸ LM I, s. 175, 19. 3. 1732.

²⁹ LM II, s. 540 a 639.

³⁰ Figurální hudbou se označuje duchovní skladba pocházející z 17. a 18. století s doprovodem nástrojů.

³¹ SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris Crumloviensis*, § 13, s. 4.

³² Srov. SEHNAL, Jiří: *Die Musikpraxis bei den Brünnner Minoriten im 18. Jahrhundert*. In: KAČIC, Ladislav (ed.): *Plaude turba pauperula*. Bratislava 2005, s. 79.

³³ SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris Crumloviensis*, *Notata specialiora per menses*, September, § 1, s. 69.

³⁴ LM II, s. 384.

³⁵ LM II, s. 16.

stávalo své vlastní porce, zbylých deset se živilo ze zbytků po bratrech.³⁶ Není jasné, zda muzikanti získávali všeobecné základní vzdělání přímo v klášteře, dochované vysvědčení ale ukazuje, že po absolvování vzdělání u minoritů mohli nastoupit na gymnázium.³⁷ Dva chlapečtí muzikanti se později rozhodli pro život v minoritském řádu (dle Sperla byl jeden z nich dříve skvělým houslistou a hráčem na strunné nástroje).³⁸

3 Terciáři, fraternity a jejich slavnosti

U sdruženého konventu minoritů a klarisek existoval také třetí františkánský řád a dvě laické konfraternity dělené podle jazykové příslušnosti na českou a německou. Terciáři podstupovali roční noviciát stejně jako řeholníci, například v roce 1750 byly přijaty do noviciátu dvě ženy pocházející z Rakouska a jižních Čech, které již dříve pomáhaly sestřám se správou majetku. Při obřadu na sobě měly hábit kajícníků a přijaly nové jméno.³⁹

Členové české fraternity svatého Františka a německého bratrstva Pěti ran Páně se vždy scházeli první neděli v měsíci, aby vykonali společné procesí.⁴⁰ Slavnostní den začal hned ráno po první mši výstavem Nejsvětější svátosti, který trval až do zahájení průvodu. Procesí vyšlo z kostela ke hřbitovní kapli svaté Anny, kde byly zpívány loretánské litanie a františkánský hymnus *Corda pia*. Za zpěvu hymnu členové konfraternity přešli opět skrz křížovou chodbu do kostela, kde se zastavili u oltáře Pěti ran Kristových a zazpívali minoritský hymnus *Jesu Christe crucifixe*. Poté se obrátili k hlavnímu oltáři a přednesli hymnus o svatém Františku *Decus morum*, načež dostali eucharistické požehnání a adorovali Nejsvětější svátost. Bratrstvo nezahrnovalo jen společenství živých, ale i členy zesnulé, za které bylo vždy den po slavnostní neděli slouženo rekviem a officium za zemřelé.

Na svátek svatého Františka organizovala fraternita Pěti ran Krista zvláštní průvod do blízkého mariánského poutního místa Kájov, kde byla sloužena

³⁶ SOA Třeboň, fond Minoritě Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris Crumloviensis*, § 13, s. 4–6.

³⁷ SOA Třeboň, fond Minoritě Český Krumlov, inv. č. 290, sign. I 2, *Vysvědčení pro studenty působící v klášterním alumnátě, kteří působí jako hudebníci*.

³⁸ LM III, s. 68, 2. 8. 1749; LM III, s. 15, 2.7.1748.

³⁹ LM III, s. 88, 18. 1. 1750.

⁴⁰ LM II, s. 63.

zpívána mše se závěrečným chvalozpěvem *Te Deum*.⁴¹ Po mši bylo proneseno kázání a následovaly slavné nešpory zakončené pěti *Otčenáši*, *Zdrávas Maria* a *Sláva Otcí*. Hlavní shromáždění všech členů bratrstva se konalo v kapli svatého Wolfganga na svátek svatého Ondřeje Apoštola, kdy se volilo nové vedení v osobě rektora a představených (*officiales*), kteří formálně reprezentovali konfraternitu. Nově jmenovaný rektor recitoval německé litanie ke svatému Františkovi a slavil slavné nešpory s eucharistickým požehnáním. Členové se navíc scházeli každý třetí měsíc v kapli svatého Wolfganga, aby diskutovali aktuální záležitosti a zjednali nápravu problémů.⁴² Fraturnity se též účastnily všech významných svátků klarisek a minoritů, přičemž jejich oficiálně zde zaujímali privilegované postavení.

4 Pohřební slavnosti

Konvent představoval i významné městské pohřebiště, kde našly svůj věčný odpočinek nejrůznější vrstvy obyvatel. Věřící si mohli vybrat z různých druhů pohřební liturgie, jakou byla zpívána mše, slavnostní rekviem či votivní mše o andělech. Průběh pohřbů minoritů a klarisek byl již popsán výše, terciáři bývali pohřbíváni v řeholním hábitu,⁴³ členové fraturnity odcházeli na věčný odpočinek za přítomnosti všech členů bratrstva a byli uloženi v kryptě u oltáře Pěti Ran Kristových.⁴⁴ Na různých místech konventu byli pohřbíváni i běžní měšťané (výslovně jsou zmíněny především rodiny Schwarzenberských úředníků), a to v kostele u oltáře Panny Marie Bolestné a Kristových Ran, u oltáře svatého Antonína Paduánského, u posledního zastavení křížové cesty v křížové chodbě a na venkovním hřbitově. Pohřeb začínal procesím vedeným od klášterní brány k hřbitovní kapli svaté Anny, které bylo doprovázeno zpěvem *Libera me, Domine*. Poté následovalo slavnostní rekviem, někdy doplněné o votivní mši se *Salve regina* v podání klášterních muzikantů.⁴⁵ Některé zemřelé vyprovázel ke klášterní bráně českokrumlovský prelát, za branou převzal vedení pohřbu kvardián. Cena obřadu se odvíjela od vybraného místa v konventu a typu liturgie a pohybovala se mezi 120 a sedmi zlatými. Nejdražší variantu představoval pohřeb u oltáře Panny

⁴¹ SOA Třeboň, fond Minoritů Český Krumlov, inv. č. 102, sign. F 3 a, *Knihla ceremonií (Rituale Ecclesiae Conventus Crumloviensis)*, 4. October, s. 19.

⁴² LM II, s. 63.

⁴³ LM I, s. 168, 1728.

⁴⁴ LM III, s. 5, 8. 2. 1748; LM III, s. 59, 15. 5. 1749; LM III, s. 81, 11. 12. 1749.

⁴⁵ LM II, s. 598, 12. 5. 1746; LM III, s. 81, 11. 12. 1749.

Marie Bolestné s votivní mší a rekviem, nejlevnější možnost obřad v křížové chodbě bez hudby. Mnozí nechávali sloužit zádušní mše za spásu své duše i po pohřbu, například schwarzenberský účetní inspektor si před svou smrtí zajistil smlouvu na každoročních 60 mší⁴⁶, místní hospodská na 15 mší po dobu jednoho roku.⁴⁷ Zdaleka nejvýznamnějším fundátorem zádušních mší byl knížecí rod Eggenbergů, který na tento účel zanechal 6000 zlatých.⁴⁸

Kvůli pohřbům docházelo i ke sporům mezi prelátem a minority, jak se stalo v případě skonu klášterního diskantisty, který zemřel na půdě klarišek. Smrt byla oznámena prelátovi, který chtěl chlapce pohřbít a získat obnos za provedený obřad. Tělo však nakonec spočinulo v klášterní půdě, což Sperl lakonicky okomentoval slovy: „Cum ergo non fuerit Pastor viva ovicula, cum ergo lanam petat mortua.“⁴⁹

5 Hosté v konventu a slavnosti spojené s vnějšími událostmi

Nejvýznamnější pouto minoritů s okolím představoval vztah k fundátorům kláštera, v tomto případě od roku 1719 ke knížatům ze Schwarzenbergu. Bratři své patrony podporovali speciálními modlitbami při příležitosti knížecích jmenin, narozenin či sňatků.⁵⁰ Například za knížete Josefa Adama (1722–1782) se minorité modlili již od jeho dětství: první zmínku o čtených mších před Nejsvětější svátostí a děkovném *Te Deum* za princovo uzdravení nacházíme již v roce 1728,⁵¹ o devět let později byly za stejným účelem slouženy třikrát týdně mše a loretánské litanie s hymnem *Pod ochranou Tvou se utíkáme*. K tomu ještě bratři několikrát denně přidávali speciální chorální kolektu za nemocné a zpívané responsorium *Si quaeris miracula* k minoritskému divotvůrci svatému Antonínovi Paduánskému.⁵² Na poděkování za uzdravení byla opět sloužena děková liturgie s *Te Deum* za doprovodu dvou chórů muzikantů.⁵³ O dva roky později bratři zorganizovali prosebné

⁴⁶ LM I, s. 173, červenec 1730.

⁴⁷ LM II, s. 427, 6. 7. 1741.

⁴⁸ LM II, s. 356, 1. 6. 1738.

⁴⁹ „Kdo není pastýřem živých ovcí, nemůže mít rouno z mrtvých.“ LM I, s. 166, 17. 9. 1728.

⁵⁰ SOA Třeboň, fond Minorité Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris Crumloviensis*, § 4, s. 2 a LM II, s. 433, 22. 8. 1741.

⁵¹ LM I, s. 162, 13. 1. 1728.

⁵² Tamtéž, s. 196, 18. 3. 1737.

⁵³ Tamtéž, s. 196, 9. 4. 1737.

a poté děkvné procesí do mariánského poutního kostela v Kájově.⁵⁴ V případě smrti fundátora bylo slouženo slavné rekviem a votivní mše, proneseno speciální kázání a postaveno smuteční *Castrum doloris*.⁵⁵ Stálou vzpomínku minoritě zachovávali i na předchozího patrona Jana Kristiána z Eggenbergu, přičemž v jeho úmrtní den každoročně zpívali slavnostní rekviem, mariánskou antifonu *Salve regina* a responsorium *Libera me*.⁵⁶

Knížecí pár též konvent pravidelně navštěvoval. Pokud Josef Adam dlel v Krumlově, což se stávalo od roku 1743 pravidelně jednou za měsíc, navštěvoval v 11 hodin slavnou mši u minoritů. Poté ještě zůstával na kázání a případně na slavnostní hostinu. Celý knížecí pobyt v konventu byl provázen hudbou: u vstupu byl vítán fanfárami a bubnováním, při mši slyšel pestrou liturgickou hudbu, sváteční oběd doprovázeli místní muzikanti.⁵⁷ Na výslovné přání Josefa Adama též bratři sloužili mše na zámku každý čtvrtek, neděli a svátek.⁵⁸ Minoritě také slavili speciální mše na jmeniny krumlovského preláta, starosty, správce panství (*capitaneus oeconomicus*) a klášterního lékaře.⁵⁹

Ačkoli zdaleka nejvíce je v pamětní knize zmiňován vztah krumlovských minoritů ke svým šlechtickým patronům, speciální mše byly slouženy i v případě smrti a následné volby papeže⁶⁰ a narození či úmrtí člena vládnoucí habsburské dynastie.⁶¹ Císařským záměrem se bratři snažili napomoci především v čase válek, kdy konali veřejné modlitby se 40 hodinovým výstavem Nejsvětější svátosti obětovaným za mír a vítězství habsburských vojsk.⁶² Klarisky navíc přidávaly chorální mši v půl jedenácté.⁶³ Zvláštní modlitby byly též organizovány v roce 1748 při ohrožení země devastující invazí kobylek.⁶⁴ Po každé mši byla přidána kolekta proti pohromám, litanie ke všem svatým a požehnaní. Zpěv *Deus refugium nostrum et virtus* se prováděl ve smuteč-

⁵⁴ LM II, s. 377, 18. 2. 1739.

⁵⁵ LM I, s. 176, 12. 6. 1732.

⁵⁶ LM III, s. 44, 13. 2. 1748 a LM III, s. 82, 13. 2. 1749.

⁵⁷ SOA Třeboň, fond Minoritě Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris Crumloviensis*, § 3, s. 2.

⁵⁸ LM II, s. 563.

⁵⁹ SOA Třeboň, fond Minoritě Český Krumlov, inv. č. 97, sign. E 1b 3, *Directorium superioris Crumloviensis*, § 5 a 6, s. 3.

⁶⁰ LM II, s. 402, 6. 2. 1740.

⁶¹ Tamtéž, s. 553, 7.3.1745 a SOA Třeboň, fond Minoritě Český Krumlov, inv. č. 237, sign. F 2 c, *Bohoslužby konané při příležitosti úmrtí, svátku nebo jiném jubileu člena panovnické rodiny*.

⁶² LM II, s. 480, 4. 10. 1742; LM II, s. 518, 16.–18. 2. 1744; LM II, s. 544, 11.–13. 12. 1744.

⁶³ LM II, s. 395, 6. 10. 1739.

⁶⁴ LM III, s. 39, 9. 11. 1748.

ním⁶⁵ čtvrtém či šestém modu, poté následovaly obvyklé prosby a kolekta za císařovnu *Ne despicias, Domine*. V poledne byly navíc recitovány litanie k Nejsvětějšímu Jménu Ježíš se závěrečným Otčenášem a kolekta se žalmem *Miserere mei, Deus*, který byl zpíván ve smutečním modu. Smuteční hudba též doprovázela sváteční mše po dva týdny, přičemž stejně jako v postním období byly trumpety nahrazeny hlubšími, ponuře znějícími lesními rohy.

Jak vyplývá z uvedených faktů, všechny významné dny spojovala pestrost liturgických obřadů, přičemž značná pozornost byla věnována hudbě, na jejíž zajištění bratři neváhali vynaložit nemalé úsilí a prostředky. I díky tomu bylo do kláštera přitahováno velké množství lidí všech sociálních skupin, ať už za účelem společné modlitby, zábavy při hostině či spočinutí pro věčný odpočinek. To vše se podařilo díky vynikajícím organizačním schopnostem představeného Hyacinta Sperla, který o své době navíc zanechal mimořádně hodnotné svědectví na stránkách *Direktoria* a klášterní pamětní knihy.

RESUMÉ

VÝZNAMNÉ DNY V ŽIVOTĚ OBYVATEL A PŘÍZIVCŮ MINORITSKÉHO KONVENTU V ČESKÉM KRUMLOVĚ MEZI LETY 1726–1750

Konvent českokrumlovských minoritů vyniká velmi dobře zachovalým archivním fondem *Minorité Český Krumlov*, který je uložen v Státním oblastním archivu v Třeboni. Jelikož se jedná o sdružený dvojkláster minoritů a klarisek se společným kostelem, prostřednictvím minoritských archiválií lze částečně poznat i život místních řeholnic. Nejvíce písemností minoritského fondu pochází z období působení kvardiána Hyacinta Sperla (1690–1754), jenž českokrumlovský konvent vedl mezi lety 1726 až 1750. Hlavní pramen pro zkoumané období představuje pětidílná konventní kronika *Liber magistralis*, další zprávy o životě kláštera je možné najít v dokumentu *Directoriu superioris Crumloviensis* z roku 1738 a *Rituale Ecclesiae Conventus Crumloviensis*. V konventu slavili své významné dny jak bratři a sestry, tak i členové třetího řádu a české a německé fraternity. S minority udržoval blízký vztah i fundátor konventu kníže Josef Adam ze Schwarzenbergu, který konvent pravidelně navštěvoval. Klášter též představoval významné pohřební místo s pestrou nabídkou liturgie. Minorité proto poskytovali bydlení

⁶⁵ Jako smuteční byl čtvrtý a šestý modus označen samotným Sperlem.

a stravu 16 chlapeckým muzikantům, kteří hráli při liturgii a svátečních obědech. Díky pestré nabídce liturgie a kvalitní hudbě se minoritům podařilo do konventu přitáhnout velké množství lidí všech sociálních vrstev.

Klíčová slova: minorité, Český Krumlov, 18. století, hudba, liturgie

SUMMARY

*THE IMPORTANT DAYS OF THE INHABITANTS AND SUPPORTERS
OF THE ČESKÝ KRUMLOV MINORITE MONASTERY
BETWEEN 1726 AND 1750*

The monastery of the Český Krumlov Minorites boasts an outstandingly well-preserved archive fund – *Minorité Český Krumlov*, which is stored in the State Regional Archive in Třeboň. As the monastery was a joint double convent for both the Minorites and Poor Clares, the Minorite archives also tell of the life of local nuns. Most of the Minorite collection documents are from the times of Superior Hyacinth Sperl (1690–1754), who was in charge of the Český Krumlov monastery from 1726 until 1750. The main source of information about this time above is the five-volume monastery chronicle *Liber magistralis*. Additional data about life in the monastery were drawn from the 1738 document *Directoriu superioris Crumloviensis* and *Rituale Ecclesiae Conventus Crumloviensis*. Important days were celebrated in the monastery by brothers and sisters, as well as by members of the Third Order and the Czech and German fraternity. The Minorites were on very good terms with the patron of the monastery, Prince Joseph Adam of Schwarzenberg, who often came for a visit. The monastery was also significant burial ground with a broad range of liturgy. The Minorites therefore provided housing and food for sixteen boy musicians-boys who accompanied liturgies and celebration meals. With the wide range of liturgies and excellent music production, the Minorites attracted throngs of people from across society to the monastery.

Keywords: the Minorites, Český Krumlov, Eighteenth century, Music, Liturgy

Dr. phil. Markéta Králová
Oddělení pro soupis a studium rukopisů
Masarykův ústav a archiv AV ČR
Gabčíkova 2362/10
182 00 Praha 8
Česká republika
e-mail: kralova@mua.cas.cz

PRŮMYSLOVÁ OBLAST NORIMBERK A VÝROBA TUŽEK, FIRMA SCHWAN-STABILO¹

Jana Geršlová

1 Úvod

Řekne se „obyčejná tužka“. Je to zcela všední předmět každodenně používaný, všichni ji umíme držet v ruce a psát s ní, je natolik důvěrná ve své podstatě, že ji jako předmět už moc konkrétně nevnímáme. Její cesta je zdánlivě zcela neviditelná. Všechny děti již od svého dětství vědí, co je tužka. Ale odkud se tužka vzala? A jak se vůbec vyrábí? Dosavadní literatura se shoduje v tom, že počátky její výroby nejsou vůbec popsány, byť je jasné, že byla součástí činnosti řemesel, ovšem na druhou stranu (a zcela pochopitelně) tak samozřejmá denní potřeba, že se konkrétní údaje nedochovaly. Přesto stojí za výrobou tužky dlouhý a kreativní proces její výroby – a všichni se shodují v tom, že bez tužky by se nezrodily technické objevy, nevznikla by umělecká díla – výčet všeho může být dlouhý. Nejenže je pro nás obyčejná tužka něčím naprosto běžným, ona má dokonce tu obyčejnost včleněnou i do svého názvu. Přesto byly doby, kdy byla tužka předmětem vzácnějším než šperky, byla předmětem diplomatických sporů i snem vynálezců.

A tužky měly řadu svých „kolébek“. Jednou z nich byl Norimberk a jeho okolí. I přes velmi problematické začátky, dané politickými rozhodnutími, se firmy na výrobu tužek staly významnými hráči na tomto trhu – a dodnes čtyři z nich (Faber-Castell, Staedtler, Schwan-Stabilo a Lyra) patří ke světové špičce. Jako případovou studii uvádíme firmu Schwan-Stabilo, „nejmladší“ z nich, která prošla zajímavými podnikatelskými peripetiemi. Na rozdíl od ostatních tato firma neměla řemeslnou tradici a od počátku vyráběla tužky již pomocí strojů. A technický „náskok“ před ostatními ji dodávaly inovace, které provázely celý vývoj – až do současnosti.

¹ Studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci projektu NAKI II *Hardtmuth: od uhlí k tužkařskému impériu* (DG18P02OVV003), který v letech 2018–2022 realizují Národní technické muzeum, Národní zemědělské muzeum a Národní památkový ústav.

2 Počátky grafitových tužek

Přibližme si jenom v malé zkratce střípky, které uvádí literatura ke vzniku tužky.² Jednou z prvních zmínek je zpráva z roku 1562 o nové možnosti psacího náčiní, roku 1565 je pak uváděn spis Konrada Gesnera „De omni zrum fossilium genere“, kde takový nástroj popisuje. Šlo o „olůvka“, někdy se odborníci nemohou shodnout, zda šlo opravdu o olovo, či jiný prvek (někdy je uváděn i antimon). Vznik tužky byl ovlivněn nálezem přírodního grafitu (tuhy) nedaleko města Borrowdale v Anglii v roce 1564 – podle legendy, když bouře vyvrátila dub a pastýři našli černou hmotu prorostlou mezi kořeny. Objevený materiál byl nazván „plumbago“ – olověná ruda (název grafit mu dal teprve roku 1779 švédský chemik K. W. Scheele – z řeckého výrazu pro psaní).³ Místní pastýři využili tuhy ke značení svých stád. Tuha však velmi špinila. Proto byla rozřezávána na čtvercové destičky a ovazována provázkem nebo zapouzdraena dřevem. První ručně vyráběné tužky ve tvaru, jak je známe dnes, byly „Crayons d' Angleterre“ právě z této tuhy. Důl v Borrowdale byl na celém světě jediným místem, kde se grafit těžil. Jeho cena rapidně stoupla, zvláště poté, co se ukázaly jeho další možnosti: grafit využívala třeba armáda pro odlévání dělových koulí. V roce 1752 schválila dolní sněmovna britského parlamentu zákon nadepsaný „An Act for the More Effectual Securing Mines of Black Lead from Theft and Robbery“ (Zákon pro efektivnější zabezpečení dolů černého olova před krádeží a loupeží), který mimo jiné trestal krádež grafitu otročskými pracemi nebo transportem do kolonií.

V jiných státech Evropy se podařilo nalézt ložiska grafitu a v plné míře se projevila výroba tužky. Vzhledem k surovinám se vývoj ubíral k úsporné výrobě tužky. Začal se používat jemný práškový, či mletý grafit a ten byl míchán s různými pojidly jako kliš, vizín, traganť a jinými, tak aby bylo možno vyrobit tuhu, nebo byl také pálen se sírou nebo s antimonem. Pálení grafitu s antimonem byl nejlacinější způsob výroby tuhy, ale ta byla horší jakosti a hlavně byla křehčí než původní tyčinky tuhy borrowadalské. Tento způsob výroby se však udržel až do konce 18. století.

Angličané (a zjevně ani Němci) nehodlali poskytnout cenný grafit Francouzům, svým vojenským protivníkům. Francie, v čele s Napoleonem, dych-

² PETROSKI, Henry: *Der Bleistift. Die Geschichte eines Gebrauchsgegenstands*. Basel – Boston – Berlin 1995, s. 31–43.

³ Hmotu si spojili s olovem, které mělo podobné vlastnosti, a tak vzniklo i jméno plumbago. Dodnes některé jazyky mají název pro tuhu vycházející z názvu pro olovo, ačkoli tuha nikdy olovo neobsahovala (např. německé „der Bleistift“).

tila po grafitu a výsledkem byl objev Nicolas-Jacquese Contého (1755–1805).⁴ Conté (patent z roku 1795) přišel na to, jak vyrobit tuhu i z nekvalitního grafitu, a ukončil tak dlouhý monopol borrowdaleských dolů. Jeho metoda spočívala v jemném namletí méně kvalitního grafitu. Prášek pak smíchal s rovněž velmi jemným jílem, směs vypálil ve vysokých teplotách a před uložením do dřevěného pouzdra ještě ztuhlou černou hmotu potáhl voskem. Firma *Société Conté* existuje dodnes.

Tužka se objevila na mnoha místech zároveň. Jedním z kandidátů na post vynálezce tužky je také Joseph Hardtmuth (1758–1816)⁵, rakouský architekt, stavitel a podnikatel, který asi v roce 1790 (pět let před Contéem) objevil podobnou metodu, jak za použití jílu připravit kvalitní umělou tuhu a vpravit ji do dřevěného pouzdra. Jeho metoda ale získala patent později, až roku 1802. Každopádně to byla výroba velmi úspěšná, tzv. „vídeňská metoda“ Hardtmuthova předčila anglické zboží nejen proto, že byly pevnější a nelámaly se, ale hlavně – byly výrazně levnější (tucet tužek stálo tolik, co jedna anglická). Dodnes se však vedou spory o prvenství těchto vynálezů, přičemž oba vynálezci zřejmě pracovali nezávisle na sobě.

Podobné metody výroby tužky byly nezávisle objeveny i za Atlantikem. V Americe se první tužky vyráběly ale nejspíše až po vyhlášení nezávislosti (1776). Už v roce 1729 ale Benjamin Franklin coby tříadvacetiletý mladík prodával tužky. Slavná je také tužka George Washingtona, kterou si dělal poznámky při průzkumu Ohia. První v Americe vyrobenou tužkou měla být tužka od Williama Munroea (1778–1861) z Concordu. Podle jiných zpráv ji (na tomtéž místě) vynalezl filozof Henry David Thoreau (1817–1862).⁶

Vraťme se však do města Norimberk a jeho okolí.

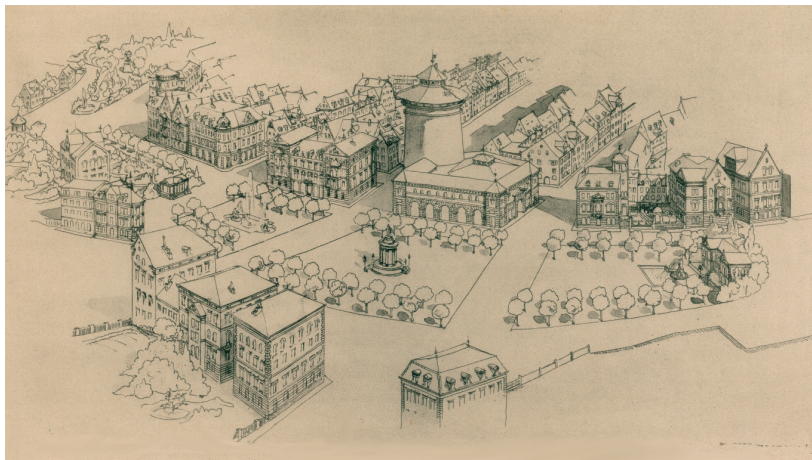
⁴ Nicolas-Jacquese Conté byl francouzský důstojník, malíř a jeden z průkopníků balónového létání, ale především vynálezce tužky. In: <https://www.idnes.cz/technet/technika/neobycejna-historie-obycejne-tuzky> [cit. 28. 6. 2020].

⁵ Zakladatel později známé firmy Koh-i-noor-Hardtmuth České Budějovice. Blíže např. JETSCHGO, Johannes: *Skoda, Gablonz, Budweiser & Co. Neuer Glanzaufalten Marken. Kapitola Hardtmuth – „Koh-i-noor“ – der Bleistiftzwischen Biedermeier und kaltem Krieg*. Wien – Köln – Weimar 2001, s. 155–169; též MENTSCHL, Josef: *Österreichische Wirtschaftspioniere*. Kapitola Bleistifte aus Wien. Wien 1959, s. 15–19; MENTSCHL, Josef – OTRUBA, Gustav: *Österreichische Industrielle und Bankiers*, kapitola *Joseph Hardtmuth*. Wien 1965, s. 47–50.

⁶ PETROSKI, H.: c. d., s. 97–107; též in: <https://www.idnes.cz/technet/technika/neobycejna-historie-obycejne-tuzky> [cit. 27. 6. 2020].

3 Norimberk a počátky výroby tužek

Obr. 1:

Norimberk kolem roku 1879.

Součást publikace Lothar von Faber: *Die Zukunft Nürnbergs. Seinen Mitbürgern gewidmet*. Nürnberg 1879. Rukopis, uloženo v archivu firmy Faber-Castell, Stein.⁷

Pokud se podíváme na vývoj posledních sto padesáti let historie jednoho z důležitých měst Bavorska, Norimberk, zjistíme nebyvalou přeměnu z řemeslné výroby k výrobě průmyslové. Nacházelo se tady centrum množství průmyslových odvětví – od strojírenství a elektrotechniky, výroby hraček či kol, papírenského či polygrafického průmyslu, výroby perníku či obchodu s chmelem – a v neposlední řadě i výroby tužek.⁸ Ve zkratce řečeno – od řemesla přes industrializaci po globalizaci, která především v posledních letech znamenala změnu struktury průmyslu a „průmyslové kultury“. Důsledkem byl nejen rozmach, ale i bolestivé změny ve formě zániku některých tradičních průmyslových odvětví či firem spojených s tímto regionem.

Výroba tužek je zde historicky spojena a propojena s vývojem města i regionu – byť tužka není ani norimberský „objev“ a ani se zde nenacházejí suroviny potřebné k jejich výrobě. Dodejme ještě, že v hluboké historii počátků

⁷ Archiv firmy Faber-Castell je veřejnosti nepřístupnou institucí a materiály jsou vyhledávány pracovníci velmi ochotně, avšak podklady nemají systém signatur, jak bývá zvykem.

⁸ ENDRES, Rudolf – FLEISCHMANN, Martina: *Nürnberg's Weg in die Moderne. Wirtschaft, Politik und Gesellschaft*. Nürnberg 1996, s. 35 an.

výroby tužek byly norimberské tužky – ve srovnání se zahraniční konkurencí – velmi špatné kvality. Přesto se stal Norimberk a okolí velmi zvláštním fenoménem, stal se světově uznávaným centrem tužkárenského průmyslu, dokonce i výroby tužkárenských strojů – a tato situace platí dodnes. Pokud se podíváme zpět, k začátkům, přicházeli do Norimberku řemeslníci, kteří založili řemeslnou tradici prvních výrobců tužek – neustálými pokusy se v letech po třicetileté válce začali objevovat první výrobci tužek – toto řemeslo se oddělilo od truhlářského řemesla.

Obr. 2:

Pravděpodobně nejstarší dochovaná grafitová tužka na světě. Byla nalezena během restaurování starého domu – zřejmě ji tam zapomněli tesaři v 17. století. Firma Faber-Castell nález koupila a dnes je uložen pod č. 14751 v archivu Faber-Castell, Stein.

V mnoha případech se jednalo o novátory, řemeslníky s ambicí začít dělat a vyrábět něco úplně nového. Na počátku období, kdy se začaly objevovat v regionu první stroje, zde začal působit Lothar Faber, který jako první v Německu začal používat průmyslové výrobní postupy při výrobě tužek. A byl to také on, který „odemkl“ dveře pro vývoz norimberských tužek na světové trhy, především do Spojených států. Jeho podnikatelský úspěch byl inspirací pro celý segment výroby tužek, poptávka po tužkách z Norimberku rostla. Nejen firma rodinného podnikání Faberů Faber-Castell (založená roku 1761, dnes v deváté generaci, patří k největším výrobcům psacích náčiní a tužek na světě), ale i další firmy vznikaly z řemeslné tradice a s jednou výjimkou jsou dodnes vedeny jako rodinné firmy: firma Schwan-Stabilo (založená roku 1855, dnes vedená v páté generaci, vsadila na inovace), firma Staedtler (založená roku 1835, ovšem jsou doloženy rukodělné řemeslné dílny olověných psacích potřeb, které provozovala rodina, již v 17. století) a firma Lyra

(založená roku 1806, nejstarší ze všech firem, která ovšem po 202 letech své existence jako rodinného podniku ztratila svou samostatnost a stala se dceřinou společností italské firmy F.I.L.A. (Fabbrica Italiana Lapised Affini S.p.A).

Řada odborných a vědeckých studií se snaží přijít na kloub otázce, proč zrovna Norimberk a region kolem něj koncentroval do sebe výrobu tužek, a dodnes si zachoval svůj význam – a zcela jinak než ostatní odvětví prosperuje. Jedním z aspektů může být zcela jistě podnikatelský a inovativní potenciál, který všechny již uvedené firmy v dlouhé časové řadě svého vývoje vykazovaly. A všechny bez výjimky se v průběhu času vyprofilovaly – každá nabízela kromě tužky jako psacího nástroje také i další produkty, typické pouze a jenom pro tu danou firmu.

V norimberském regionu byly po dlouhá desetiletí rozvíjeny i technicky zcela nové oblasti využití výrobků, spolu s novými odbytovými a marketingovými strategiemi – nejen pro výrobky k psaní a kreslení. Všechny tyto uvedené firmy dokázaly vymýšlet inovace pro využití tak obyčejného předmětu, jakým je tužka, jehož odbyt a spotřeba pomalu klesaly. Pokles poptávky po tomto tradičním výrobku byl „vybalancován“ novinkami – např. speciálním inkoustem k označení důležitých pasáží v textu či využití u projektorů. Dále byly např. vylepšeny technické vlastnosti základní suroviny pro výrobu tužek – grafitu, využití dalšího segmentu na trhu – speciálních tuší pro plotry, nebo konečně i proniknutí do kosmetického průmyslu.

Jedním z průkopníků výroby tužky byl tesař Friedrich Staedtler z Norimberku. Jeho dopis z roku 1662 dokonce ukazuje, že je nejstarším písemně doloženým výrobcem tužek na světě. Před 350 lety byl poprvé uveden v knihách města Norimberk jako „Bleiweißstiftmacher“, tedy výrobce olůvka v násadě, předchůdce tužky. Měl tak tehdy svoje vlastní pracovní označení a svoje vlastní řemeslo. Ne každý tesař směl jednoduše obalit dřevem grafitové tabulky. Řemeslníci v Norimberku byli podrobena přísným kontrolám „Norimberské rady“. Aby bylo možné se těmto přísným požadavkům vyhnout, usadili se někteří výrobci tužek za městskými hradbami. Norimberští řemeslníci poněkud pohrdavě označovali tyto výrobce jako tzv. „Stümpfer“. Jejich tužky byly levnější a byly podstatně horší kvality. Často se ale stávalo, že pera měla na přední a zadní straně černou tečku, ale uvnitř žádná tuha nebyla. I takovéto tužky pak byly nabízeny na norimberském trhu – a nedělaly dobrou reklamu poctivým řemeslníkům.

Obr. 3:

Obrázek prodejce tužek na norimberském trhu kolem roku 1808.

In: Jubilaeumspekt 1911.

Podle informací z městské rady bylo kolem roku 1731 oficiálně přihlášeno k povolání výrobce tužek dvanáct usazených řemeslníků – mezi nimi byla mimo jiné jména Baumann, Jenig, Jäger a nebo Staedtler.⁹

Výroba tužek v Norimberku však příliš inovativní v té době nebyla. Norimberská řemeslná výroba tužek zpočátku zůstávala „ve starých kolejích“, objevy ani Contého, ani Hardtmutha z konce 18. století do Norimberku nedorazily. Norimberští výrobci tužek zaostávali díky nedostatku informací ve svých výrobních metodách. Avšak nejen to: část „viny“ za tento stav spočíval ve velmi přísném systému řemeslnických předpisů. Výroba tužek patřila k těm nejvíce sešněrovaným, tovaryši nesměli jít na zkušenou mimo město a jeho okolí. Dokonce ani učni a ani mistři nesměli opustit město bez povolení městských radních.¹⁰ Na jedné straně to zajistilo tu skutečnost, že

⁹ RASCH, Manfred (vyd.): *Adel als Unternehmer im bürgerlichen Zeitalter*. Münster 2006, s. 195–197.

¹⁰ Tato zvláštní instituce v Norimberku se jmenovala „Rugsamt“ (někde se také uvádí „Rugamt“) a představovala obdobu dnešní obchodní inspekce. Byl to obávaný úřad, kterému se ve městě odpovídala všechna řemesla i manufaktury, byla to „pravá ruka“ městské rady. Jeho pomocí bylo možno ve městě regulovat přidělování či odnímání řemeslnických koncesí, počet obchodů nebo i stav učňů. Nabídka „zvenčí“, tedy dodavatelů či řemeslníků odjinud vlastně nepřicházela v úvahu – zabránila tak nežádoucí konkurenci. Uvádí se zásada „Fiat justitia et pereat mundus!“ – svět mohl zaniknout, ale hlavně že platilo právo. Je jasné, že podle tohoto

domnělé „nejlepší“ výrobní techniky neopustily městské hradby, na druhé straně se ovšem do císařského města nedostaly žádné technické inovace z jiných regionů. To se změnilo až v roce 1785, kdy „Rugsamt“ uvolnil obchodní předpisy. Řemeslníci ve městě mohli nyní zaměstnávat nejen domácí pracovníky, ale i ženy a nekvalifikované pracovníky. Ostatně skupina výrobců tužek za hranicemi města („Stümpfer“) to dělala již dlouho předtím a díky tomu získávali velkou výhodu v zajištění výroby pracovními silami.¹¹ K broušení grafitu bylo nyní povoleno využívání vodní energie a postupně se z řemeslné výroby stávala výroba průmyslová – byť ve svých nesmělých začátcích.

Jako jeden z konkrétních příkladů můžeme uvést vývoj prvních tří generací později úspěšné firmy Faber-Castell: roku 1758 se v městě Stein u Norimberku usadil truhlář Caspar (některé zdroje uvádějí „Kaspar“) Faber (1730–1784), který začal od roku 1761 vyrábět dřevěné tužky, které prodával na norimberském trhu.¹² Usadil se v nedalekém městečku Stein na řece Rednitz, kde firma sídlí dodnes. I přes nepřilíši lukrativní obchodování a podnikatelské výsledky se jeho syn Anton Wilhelm (1758–1818), jehož iniciály (A. W. Faber) firma dodnes používá, rozhodl pokračovat v práci svého otce. Získal roku 1783 od svého švagra pozemek, na kterém postavil malou dílnu pro výrobu tužek.¹³ Ani on však ještě ani nezbohatl, ani se neproslavil, stejně tak se nevedlo lépe ani jeho synovi – Georg Leonhard (1788–1839) vedl firmu v těžkých dobách první čtvrtiny 19. století (po francouzské revoluci, napoleonských válkách s jejich kontinentální blokadou zdražila cena grafitu, k tomu lze připočítat i francouzskou a anglickou konkurenci, kde byla – na rozdíl od Německa – zavedena ve firmách daleko větší mecha-

úřadu byla některá odvětví zcela „uzavřená“ pro vnější svět a mohla exkluzivně sloužit pouze městu Norimberk. Tento úřad byl zrušen teprve roku 1809. Blíže: ZAHND, Martin – ENDRES, Rudolf: *Nürnberg und Bern. Zwei Reichsstädte und ihre Landgebiete*. Erlangen-Nürnberg 1990, s. 52 an.

¹¹ Uvádí se, že tato skupina výrobců měla i „početní převahu“ – těsně před uvolněním podmínek pracovaly ve městě Norimberku již pouze tři dílny obsazené mistrem tužkařským, zatímco „Stümpferů“ bylo 16. I přes velmi přísné zákazy se práce jen jejich zbožím na norimberský trh dostávalo. Tamtéž.

¹² Ostatně byl ostatními výrobci tužek z města také hanlivě označen jako „Stümpfer“. Kupoval tehdy velmi nekvalitní grafit na trhu, sám pak vyráběl dřevěný plášť svých tužek. Nebyl to nijak lukrativní obchod – tužky nosil v proutěném koší a prodával je na trhu. Kdo však v té době něco znamenal, kupoval si anglické tužky, které byly vyhlášené právě kvalitou používaného grafitu do tuhy. Blíže FENN, Regine: *Vom Bildungs besessenen Schreiner zum adeligen Bleistiftfabrikanten. Der Zusammenschluss der Familien Faber und Castell war nicht nur von Glück und Wohl Allen begleitet*. In: WOHLHÜTER, Karl Jörg – HOGL, Kurt (ed.): *Tradition verpflichtet. Große Familien in Bayern*. Regensburg 1999, s. 46.

¹³ V místní matrice byl již tehdy uváděn jako „Bleistiftfabrikant“, tedy továrník vyrábějící tužky. Tamtéž, s. 196.

ce apod.). Georg Leonhard Faber se se svou ženou utěšovali, že kdyby bylo nejhůř a jeho firma zkrachovala, mohou ještě vždy odejít třeba do zemědělství. To se však nestalo. Úspěch se dostavil teprve až ve čtvrté generaci, a to v osobě syna Lothara (1817–1896), který pocházel z 15 dětí – pouze Lothar a jeho čtyři sourozenci se však dožili dospělého věku.

A právě Lothar Faber se stal vzorem pro ostatní výrobce tužek – díky svým pobytům v Londýně a poté v Paříži se seznámil s pokrokovými technikami výroby i s mezinárodními marketingovými strategiemi. A prosadil, že se „narodila“ první značková tužka na světě. Pochopil totiž, že nikoliv v Norimberku, ale tam, „ve velké světové obchodnické metropoli“, lze získat přehled o celém obchodnickém světě.¹⁴

Vraťme se však do Norimberku, který byl centrem hlavních evropských obchodních cest.

4 Od zaostalého řemesla k tužkařskému průmyslu světového jména

K vlastní změně a přechodu k průmyslové výrobě došlo v první polovině 19. století. 15. září 1806 se stalo město součástí Bavorského království,¹⁵ které převzalo velké dluhy Norimberku a začlenilo ho do celobavorského státního dluhu – díky tomu nastala konsolidace hospodaření města a byla možná i podpora hospodářství. Zrušení neomezených pravomocí městské rady právě v oblasti do té doby striktně držené řemeslné výroby tužek ve městě i mimo ně přineslo stejné podmínky podnikání i obchodování všem.

Za zmínku stojí i jedna – možná nedůležitá – událost: bavorská vláda měla od svých prvních zasedání velký úkol – podpořit bavorský průmysl. Jednou z akcí, kterou iniciovalo roku 1869 založené Bavorské muzeum obchodu a živností v Norimberku, byla Bavorská zemská výstava, která se poprvé konala v Norimberku roku 1882. Myšlenka světových výstav (první se konala roku 1851 v Londýně) jako mírový soubor techniky a průmyslu měla pomoci podpořit domácí výrobce. Pokračování výstavy bylo roku 1896 a potom roku 1906. Výstavy navštívilo postupně několik stovek tisíc návštěvníků, ale i zástupců firem – a přinesly nejen přehled o výkonech a výrobcích, ale také vystavovatelům řadu zakázek.¹⁶

¹⁴ NITZKE-DÜRR, Juliane: *Lothar Freiherr von Faber*. Berlin 1999, s. 27.

¹⁵ Ke sjednocení Německa došlo až v roce 1871.

¹⁶ ENDRES, Rudolf – FLEISCHMANN, Martina: *Nürnbergers Weg in die Moderne. Wirtschaft, Politik und Gesellschaft*. Nürnberg 1996, s. 86.

Pomalu se začaly i v Norimberku u některých výrobců dosud řemeslně vyrábějících tužky objevovat první stroje. K broušení grafitu bylo nyní povoleno využívání vodní energie a postupně se z řemeslné výroby stávala výroba průmyslová – byť ve svých nesmělých začátcích. Parní stroje zcela změnily způsob výroby. Nutno ještě zmínit, že v Norimberku se po připojení k Bavorsku velmi usilovně budovaly silnice i železniční tratě – první německá parní železnice byla ostatně spuštěna mezi městy Norimberk a Fürth roku 1835.¹⁷ Doba tehdy hospodářsky příznivá nebyla, jedním z východisek bylo i zlepšení dopravních cest, aby se mohlo zboží rychleji přesouvat. Norimberk byl významné obchodní centrum a Fürth se svou řemeslnou výrobou na tom měl obzvláště velký zájem: „Proto přišli s nápadem postavit železnici mezi Dunajem a Mohanem, tedy mezi hlavními dopravními tepnami Bavorska.“¹⁸

Situace v oblasti výroby tužek byla v Norimberku velmi nepřehledná – na jedné straně tvrdá pravidla a ochrana trhu, na druhé straně i snaha samotných výrobců, aby bylo na první pohled jasné, že vyrábí kvalitní výrobky a trh to akceptuje. Tak se např. již roku 1837 objevily tužky Lothara Fabera, které byly označeny firemní značkou „A. W. Faber“, od roku 1840 dokonce stříbrnou nebo zlatou značkou – ovšem i tyto „značkové výrobky“ se neubráníly vzniku bezpočtu imitací.

Je jasné, že i do Norimberku došly zprávy o francouzské i rakouské konkurenci – a bylo na norimberských podnikatelích, aby jejich náskok i svou vlastní technickou zaostalost „dohnali“. Byl to úkol na mnoho let – jak se k tomu např. vyjádřil majitel firmy Faber – Lothar Faber¹⁹, který byl velmi uznávanou osobností nejen v Norimberku, ale i v Bavorsku. O situaci norim-

¹⁷ První trať nebyla z dnešního pohledu dlouhá, měla jenom šest kilometrů. Železnice Norimberk-Fürth se záhy ukázala jako ekonomicky velmi úspěšná. Akcionáři dostali hned po prvním roce vyplacenou dividendu 24 procent, právě to odstartovalo německou železniční revoluci. Na pražcích a kolejnicích se nešetřilo a za pár let se postavily stovky kilometrů. Do dvaceti let byly v německém prostoru (pozdějším Německu) všechny důležité tratě hotové.

¹⁸ NIGRIN, Tomáš – TOMEŠ, Zdeněk – SDEIDENGLANTZ, Daniel – MLSNA, Petr a kol.: *Železniční reforma v Německu*. Praha 2017, s. 11.

¹⁹ Lothar Faber byl roku 1862 povýšen do šlechtického stavu – napříště se mohl titulovat „Freiherr von Faber“, tedy „svobodný pán von Faber“ (od roku 1881 mohli jeho titul zdědit i jeho potomci). Také obdržel práva čestného občana města Norimberku i Steinu. Roku 1863 byl jmenován „dědičným říšským radou koruny bavorské“. Byl to sice opravdový vrchol jeho kariéry, ovšem po čtyřech letech Lothar von Faber požádal krále Maximiliána II. o „propuštění“ z této čestné funkce. Důvodem byla jeho častá nepřítomnost ve firmě z důvodu „říšských povinností“ v Mnichově. Každopádně se angažoval ve veřejném životě v mnoha oblastech. Blíže HILSENBECK, Renate: *Lebensformen adeliger Unternehmer. Lothar von Faber und Alexander Graf von Faber-Castell*. In: RASCH, Manfred (ed.): *Adel als Unternehmer im bürgerlichen Zeitalter*. Münster 2006, s. 202.

berských továrníků řekl roku 1873 právě při návštěvě zasedání rady města: „je a bude velmi těžké znovu získat důvěru, která byla už jednou ztracena, a respekt, který byl promarněn. Porážky, které byly zaviněny jednotlivými bezohlednými firmami, se dotkly také těch, kteří pracovali zodpovědně a pilně. Byla zpochybněna reputace celého průmyslu“.²⁰ A byl to také Lothar Faber, který na jaře roku 1874 podal u říšského sněmu v Berlíně petici, aby byly jeho výrobky chráněny proti levnějším napodobeninám jeho zboží. Tato petice se stala základem pro zákon o ochranných známkách, který byl vydán roku 1874 a vstoupil v platnost 1. května 1875.²¹ Napodobeniny a podvodné „tužky“ těchto „černých ovcí“ hrozily definitivně zlikvidovat pověst tohoto tradičního řemesla.

Na konci 19. století bylo v celém Bavorsku 26 továren na tužky. Dokonce 23 z nich sídlilo v Norimberku a okolí. Kromě asi deseti tisíců zaměstnanců v továrnách na výrobu tužek vytvořilo toto odvětví také pracovní místa pro mnoho zaměstnanců v dodavatelských továrnách. Situace se změnila pomalu i v přesvědčení trhu o kvalitě norimberských tužek. Vzhledem k mnoha pobočkám norimberských tužkáren ve světě a dodržování kvality svých výrobků jako základu pro podnikání se názor trhu změnil – kromě toho řada obchodníků pochopila, že tužka se může stát výborným exportním artiklem. Nutno však podotknout, že ty největší a nejúspěšnější firmy se však snažily tento mezičlánek odstranit a samy si budovaly síť svých vlastních nejprve obchodních cestujících a poté i poboček v nejvýznamnějších metropolích světa.

Díky postupné industrializaci a zapojení nejmodernější techniky se např. kolem roku 1906 projevil úbytek zaměstnanců ve prospěch zvýšeného počtu vyrobených tužek. Projevovaly se tak důsledky zavádění hromadné výroby. Navíc – čtyři velké továrny na tužky v malém regionu okolí Norimberku byl důležitý moment nejen konkurence těchto firem navzájem, ale i vůči zahraniční konkurenci, především vůči českobudějovické firmě Hardtmuth.

5 Případová studie – firma Schwan-Stabilo

Historie firmy na výrobu psacích potřeb z regionu Norimberku, firmy Schwan-Stabilo Norimberk, sahá (pouze) do poloviny 19. století: roku 1855

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tento zákon zpočátku chránil pouze obrazové ochranné známky. Obrazové ochranné známky byly registrovány u příslušného místního soudu od roku 1875. V roce 1894 byl schválen zákon o popisu zboží, oficiálně: Zákon o ochraně popisu zboží, aby se napravily nedostatky prvního zákona, které byly zjištěny v praxi.

založili Georg Großberger a Hermann Kurz²² v Norimberku továrnu na výrobu tužek Großberger & Kurz.²³ Zvláštností továrny bylo, že zatímco ostatní výrobci pracovali ještě ručně, zakladatelé tu již nainstalovali první stroje. Firma disponovala tehdy moderní technikou – mlýn na grafit, pily, dva žlábkovací stroje apod., takže ty nejdůležitější práce, které ostatní dělali ručně, zde již byly podpořeny stroji.²⁴ Zakladatelé si byli vědomi „ducha doby“ i místa, kde podnikali: Norimberk byl místem rozrůstajícího se obchodu a poptávka po tužkách postupně rostla.

Großberger & Kurz si stanovili jako nepodkročitelnou mez své výroby kvalitu svých výrobků – a brzy o tom své zákazníky přesvědčovali.²⁵ Kromě toho podnikali dlouhé cesty za zákazníky – nechtěli být odkázáni na zprostředkovatele prodeje, kteří si ponechali část zisku, ale hlavně nebyli vždy spolehliví. Investice do techniky rostly – již roku 1857 koupili podnikatelé další mlýny na grafit a dvě nové pily. Obrat stoupl z 30 tisíc zlatých v prvním roce podnikání na 45 tisíc zlatých za rok 1858. Tak si mohli roku 1859 splnit svůj sen – do továrny byl instalován parní stroj, který následovaly další stroje k výrobě – firma se tak dostala na špičku inovací ze všech výrobců tužek v Norimberku. Obchody šly dobře, firma se stávala továrnou, kolem roku 1863 zaměstnávala kolem stovky zaměstnanců. Z dokumentů ale vyplývá, že i přes velmi dobrý zvuk firmy Großberger & Kurz se začaly kupit problémy finančního rázu. Vyřešit je měla půjčka přes sto tisíc zlatých, o kterou podnikatelé požádali bavorskou vládu. Vysvětlení bylo nasnadě – investice byly příliš vysoké a firma i přes svou úspěšnou výrobu nebyla schopna dostát závazkům – a konec byl neodvratný. Firma se dostala do insolvence.²⁶ Kupcem se stal Gustav Adam Schwanhäußer (1840–1908). Psal se rok 1865.

²² Hermann Christian Kurz měl asi 30 let, byl synem lékaře z Kolína nad Rýnem a pracoval v obchodě s drogistickým zbožím a barvami. Georg Großberger byl o něco starší, ale další údaje k němu prozatím chybí. Zřejmě však měl dostatek znalostí z oblasti chemie či zpracování dřeva. HEMPE, Mechthild: *Eine Unternehmensgeschichte im Zeichen des Schwans*. Heroldsberg 2005, s. 5; www.stabilo.com.

²³ K historii firmy čerpáno především z BAUERNFEIND, Martina: *150 Jahre Schwanhäusser in Nürnberg: Der Grundbesitz der Familie im Stadtteil Gärtenhinter der Veste und Umgebung*. Nürnberg 2005; HEMPE, M.: *c. d.*

²⁴ DOSTERT, Elisabeth – PIPER, Nicolaus (ed.): *Dynastien und Newcomer. Porträts deutscher Familienunternehmen*. Heidelberg – München 2006, s. 221.

²⁵ V jedné z nejstarších knih objednávek se objevila zakázka renomovaného mnichovského obchodníka Maxe Bullingera z října 1855: objednal deset veletuctů (jeden veletucet znamenal 144 tužek) tužek z cedrového dřeva a několik tuctů tužek kapesních. HEMPE, M.: *c. d.*, s. 8.

²⁶ V žádosti o úvěr uváděli podnikatelé hodnotu firmy 70 tisíc zlatých, zatížena dluhy byla 18 tisíci zlatými – a nový majitel ji koupil za 32 tisíc zlatých. Byla to výhodná koupě – kromě budov, strojů a zásob zboží získal již dobře zavedené jméno Großberger & Kurz. Tamtéž, s. 10.

Nový majitel – a představitel první generace podnikatelské dynastie rodiny Schwanhäuserů – byl tehdy pětadvacetiletý obchodní příručí, který mohl firmu koupit s finančním přispěním svého otce, obchodníka a hostinského z města Schweinfurt. Jeho syn zdědil otcovo obchodnické umění – a dokázal získat v Norimberku i další úvěry. Když se podíváme na širokou škálu výrobků firmy z poloviny 60. let, jsme překvapeni. Tužka byla tehdy jedinou psací potřebou všedního dne – pro všechny kategorie obyvatelstva – od techniků a inženýrů přes různé řemeslníky až po zaměstnance v kancelářích. Poptávka tak rostla, bylo třeba dodávat i do tehdy již rozšířeného obchodu se zahraničím, výrobu však bylo třeba optimalizovat tak, aby se firma prosadila a ve stále sílící konkurenci.

Roku 1875 došlo ke změně názvu firmy na Schwan Bleistiftfabrik. Firma Schwan se snažila přinášet na trh nové výrobky – tak tomu bylo už v roce 1875, kdy se objevily černé, modré a červené kopírovací tužky. Svůj objev nechal Schwanhäuser patentovat a slavil s ním úspěch – jeho kopírovací tužky byly oproti konkurenčním podstatně pevnější a uspořily především v kancelářích mnoho práce. Firma tak nenechala konkurenci na pochybách, že cesta firmy i do budoucna povede přes inovace.

Obr. 4:

Logo firmy Schwan Beistiftfabrik.

In: *Deutsches Markenlexikon*. Köln 2007, s. 993.

Logo firmy pochází již z roku 1875 – název Schwan = česky labuť – byla první část jména majitele firmy a od tohoto roku se labuť stala také i logem a ochrannou značkou firmy a je dodnes na jejich výrobcích.²⁷

²⁷ Tento symbol labutě má evokovat čistotu a krásu – má ale ještě jeden význam: Schwanhäuserovi byla protestantská rodina – a labuť byla znakem Luthera – zdobila věže evangelicko-luterských kostelů. Znak labutě zdobí výrobky firmy dodnes. CZARTOWSKI, Tory: *Die 500 bekanntesten Marken der Welt. Ein populäres Lexikon von Adidas bis Zippo*. München 2006, kapitola *Die Markemit dem Marker – Stabilo*, s. 343–344; *Deutsches Markenlexikon*. Köln 2007, s. 993 an.

Kromě nového loga firma poměrně záhy vsadila také na reklamu – a také na export svých výrobků do zahraničí. Roku 1884 vznikla první zahraniční pobočka firmy ve Vídni, odkud zásobovala široký trh Rakousko-Uherska – a narážela tak na přímou konkurenci firmy Hardtmuth. Na konci 80. let 19. století dodávala tato norimberská firma (díky svým obchodním zástupcům) zboží do Itálie, na severu do Stockholmu, Helsinek a Malmö, také do Moskvy, Petrohradu, Oděsy a až do Baku u Kaspického moře. Stranou nezůstal ani Orient – všechna větší města na východním břehu Středozemního moře. To vše ovšem nestačilo – na konci 80. let se projevila naplno krize celého odvětví výroby tužek, mimo jiné i díky vstupu amerických firem na evropský trh včetně prudkého zdražení cedrového dřeva dováženého z Floridy.²⁸ Situaci pomohl ve firmě řešit syn Eduard Schwanhäuser (1871–1932), když roku 1893 nastoupil po studiu ekonomie, a jeho bratr August Schwanhäuser (1872–1965), poté, co dokončil svá chemicko-technická studia. Cíl byl opět dán – nevyrabět levné a nekvalitní tužky, ale dát zákazníkům garanci kvality. Spolu s tím šli cestou výzkumu a speciálních tužek, např. pro kartografy a vojáky (tzv. „Krokierstift“ pro skicování terénu), díky vzdělání mladšího syna Augusta byly dřívější pokusy nyní postaveny na vědecký základ – to se týkalo např. stupňů tvrdosti tužek, které se nyní připravovaly v laboratořích. Oba bratři měli velkou zásluhu na vzestupu obratu zboží – roku 1897 jim otec udělil prokuru.²⁹ Firma seč stále více v reklamě svého zboží odchylovala od předešlého označení dodatku názvu firmy „dříve Großberger & Kurz“. Roku 1900 byla firma přejmenována na „Schwan-Bleistift-Fabrik“, tedy továrna na tužky Schwan. Přelom století a začátek toho nového přineslo úspěch v podnikání nejen průmyslu výroby tužek, ale i firmě. O tom svědčí katalog nabízeného zboží, nabízející v secesně laděném stylu na více než sto stranách výrobky firmy – tužky již tehdy nebyly pouze spotřebním zbožím – byly několikrát leštěny, zdobeny, nabízeny v kovových, dřevěných nebo jinak zdobených pouzdech. Výroba tužek stoupala, díky industrializaci a specializovaným pracovním postupům se zvýšila produktivita práce a snižovala se postupně pracovní doba.

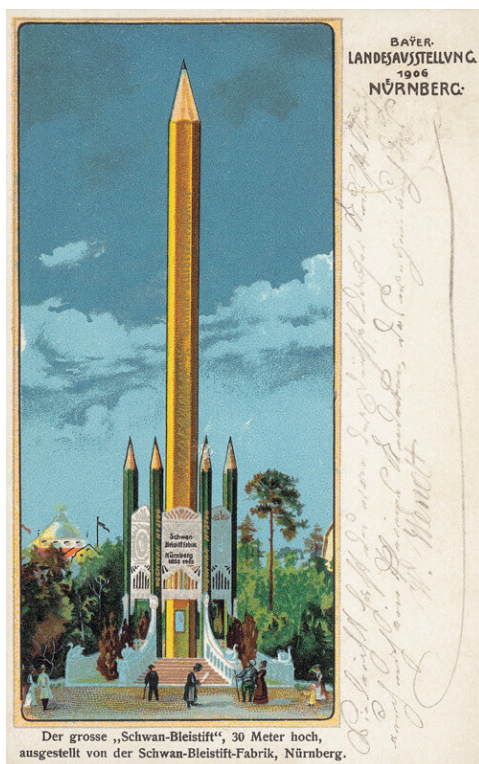
Roku 1906 se konala v Norimberku třetí Bavorská zemská výstava – pro tyto účely připravila firma 30 metrů vysokou tužku jako reklamu pro své výrobky – a vzbudila tam mimořádný ohlas.³⁰

²⁸ HEMPE, M.: *c. d.*, s. 13.

²⁹ Prokurou se rozumí zvláštní plná moc, kterou podnikatel zmocňuje fyzickou osobu (prokuristu) ke všem právním úkonům, k nimž dochází při provozu firmy.

³⁰ Firma již dříve ve svých katalozích anoncovala, že se stala držitelem medailí z průmyslových a technických výstav v Moskvě (1872), Vídni (1873), Kyotu (1875), Filadelfii (1876) nebo Melbourne (1880). Při první Bavorské zemské výstavě roku 1882 obdržel podnikatel Gustav

Obr. 5:

Obrázek největší tužky na světě, kterým se firma Schwan prezentovala na Bavorské zemské výstavě.

Roku 1908 došlo k výměně ve vedení firmy – firmu převzali po smrti otce synové Eduard a August Schwanhäußerovi. Do výroby se postupně dostávaly nové produkty – především pro kosmetický průmysl. Poptávka přišla ze Spojených států – kolem přelomu století se do popředí dostal make-up, kterou propagovaly značky, jako např. Helena Rubinstein a další.³¹ I když firma již

Adam Schwanhäuser jako jediný vystavovatel ze svého odvětví zlatou medaili, roku 1896 byl členem poroty. Tyto všechny úspěchy ale zastínila tato třicetimetrová tužka – hovořilo se o téměř „americkém“ dojmu. Na druhou stranu – tato konstrukce stála firmu obrovskou sumu peněz. Hlavní myšlenkou ale bylo odlišit se svou reklamou od ostatních konkurentů – z tohoto pohledu to byla velmi dobrá investice do budoucna. HEMPE, M.: c. d., s. 15.

³¹ Blíže GERŠLOVÁ, Jana: *Podnikatelka nebo Popelka? Příběhy úspěšných podnikatelek v toku času*. Praha 2020.

vyráběla ve spolupráci s kožními lékaři tužky pro chirurgické účely – tužku pro lékaře na popisování kůže např. při chirurgických zákrocích, kosmetické tužky byla zapeklitá úloha pro experimenty: musela být dostatečně pevná, zároveň měkká k používání, s výraznou a držící barvou, navíc musely odpovídat hygienickým požadavkům a být bez škodlivých látek. Nutno říct, že nástup kosmetiky nastal ale až po válce.

Obr. 6:

Reklama doprovázela nabídku firmy Schwan i do USA – charakter těchto plakatů odpovídal době počátku století.

Uloženo Unternehmensarchiv Schwan-Stabilo Heroldsberg.

Období těsně před první světovou válkou bylo pro firmu velmi úspěšné, zvýšila se prudce poptávka po tužkách značky Schwan, firma investovala nejen do modernizace svých provozů, ale také do reklamy – etikety firmy odpovídaly secesnímu duchu počátku 20. století. Další úspěšný vývoj přerušila 1. světová válka. V období po válce se sice ekonomická situace stabilizovala, nicméně bylo třeba přijít s něčím, co ostatní firmy na výrobu tužek neměly. Roku 1925 použila firma Schwan poprvé značkového označení tužky jako „Stabilo“ – bylo to pro barevné tužky s tenkou tuhou, objev Augusta Schwanhäuſera. Šlo o velmi tenké, ale přitom velmi pevné tuhy – firma toho využila také v reklamách. Na jedné z nich uvádí firma Schwan slogan: „Stabilo – tužka, která se nikdy nezlomí“. Tato reklama však vyvolala důrazné protesty

u ostatních výrobců tužek na půdě Spolku továrníků výrobců tužek, došlo nakonec ke kompromisu – firma směla mít reklamu ve znění „Stabilo – tužka, která se neláme“. Tato tužka se stala „klasikou“ ve firmě, ocenili ji architekti či umělci – a v sortimentu firmy je dodnes.

Roku 1927 vstoupila firma poprvé do průmyslu kosmetiky, a to svou první tužkou na obočí, mimochodem první na světě. Byl to výsledek bezpočtu testů v laboratořích, prvním zákazníkem se stala americká firma Max Factor a „Schwan Eyebrow Pencil“ byl vyroben podle představ amerických žen.³² Rok 1929 přinesl jednu událost, která zprvu vypadala jako velká nepříjemnost, ukázala se však jako přednost: při jedné várce tužek, které byly vkládány do lakovacího tunelu, se tužky obarvily pouze na plochách svého šestihranu, hrany zůstaly bílé – byla to spodní, základní barva. Ještě toho roku si firma Schwan tento vzhled svých tužek nechala patentovat – tužky s profilovacími barevnými pruhy se staly poznávacím znamením značky.

Velká hospodářská krize znamenala nejen propuštění části zaměstnanců, ale také vstup další, třetí generace rodiny – synů Eduarda a Augusta: nejstarší syn Augusta Erich (1902–2000) a nejstarší syn Eduarda Gustav (1898–1979) Schwanhäuserovi neakceptovali návrh svých otců k fúzi a tím konci firmy, ale začali s opatřeními, která v konečné fázi přinesla úspěch. Omezili nabízený sortiment firmy na tři segmenty: STABILO, Othello a nově SWANO – tužky a pastelky pro děti. Mimochodem – další synové obou bratrů vstoupili do firmy později, především Herbert Schwanhäuser, mladší bratr Gustava.

Obr. 7:

Značka Othello i nové tuhy „Cellomin“ v sobě měly nově vytvořené tuhy, které byly odolné proto vlhkosti, což především při exportu do zemí s teplým a vlhkým podnebím bylo velkou výhodou oproti konkurenci.

Uloženo Unternehmensarchiv Schwan-Stabilo Heroldsberg.

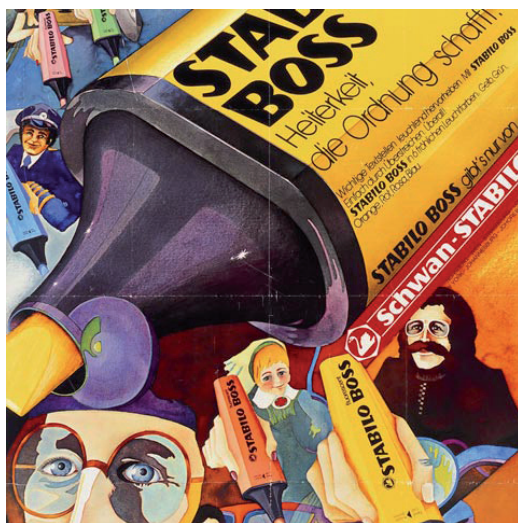
³² O této zakázce se moc nevědělo, firma se ostatně výrobou pro kosmetický průmysl zabývala již před válkou. BAUERFEIND, M.: c. d., s. 64.

Rok 1935 přinesl další průlom do vývoje firmy – firma Maggi si objednala 300 tisíc tužek s reklamním potiskem – a zrodilo se reklamní oddělení firmy.

Za 2. světové války firma ztratila své veškeré zahraniční trhy a na konci války byly zničeny veškeré výrobní továrny. Firma ale začala postupně vyrábět, stále více i pro kosmetické účely. Hitem roku 1946 se stal výrobek „Lirola“, což byl balíček jakoby se sirkami, ale hlavičky sirek byly potaženy hmotou jako rtěnka.

Počátkem 50. let vstoupila do firmy čtvrtá generace rodiny – jako první nejstarší syn Gustava Schwanhäusera Günter Schwanhäuser (1928–2014), později do firmy vstoupil i syn Herberta Schwanhäusera Horst Schwanhäuser (1931–2002). V 50. letech se do sortimentu firmy dostávaly také výrobky pro výtvarníky, od počátku 50. let se začaly vyrábět propisovací tužky, později se název Stabilo objevil u grafitových tužek (1956), psacích prostředků s vláknitou tuhou (1961) a kvalitních inkoustových per (1977). Nejznámějším výrobkem se však stal roku 1971 představený zvýrazňovač se svítícími barvami Stabilo Boss – zaujal nejen svými vlastnostmi a opravdu výrazným účinkem neonových barev, ale také svým designem, který byl nápadný, vhodný do ruky – dodnes se jeho forma nezměnila. Autorem tohoto zvýrazňovače byl Günter Schwanhäuser.

Obr. 8:

Použití neonových barev a slogan „tužka ke čtení“.

Uloženo Unternehmensarchiv Schwan-Stabilo Heroldsberg.

Dodnes bylo prodáno několik milionů kusů těchto výrobků řady Stabilo Boss (a mnoho dalších výrobců tuto klasickou formu originálu více či méně napodobilo). Reklamním sloganem zůstalo označení „tužka ke čtení“ a tento výrobek patří dodnes k nejprodávanějším od firmy Schwan-Stabilo. Dalším prodejním slágrem se stal Stabilo Point 88, kvalitní inkoustové pero s velmi tenkou stopou, které je téměř v každé kanceláři nebo domácnosti a přes 30 let patří ke „stálícím“ prodeje.

Roku 1976 došlo ve firmě Schwan k rozhodnutí, že dosavadní název firmy – „Schwan-Bleistift-Fabrik“, tedy „Schwan – továrna na tužky“, neodpovídá současnému charakteru výroby ani moderní době. Firma se změnila na „Schwan-STABILO Schwanhäußer GmbH & Co. KG“. V sedmdesátých letech byla firma úspěšná jak v odbytu svých psacích potřeb, tak i v inovacích pro kosmetický průmysl (roku 1992 pak došlo k oddělení tohoto zaměření výroby a k založení dceřiné společnosti Schwan-STABILO Cosmetics, kromě tužek na obočí firma dále vyráběla oční linky, konturovací tužky a tužky na rty). Firma Schwan-Stabilo začala postupně budovat také zahraniční pobočky firmy – jedna z nich byla roku 2001 otevřena i v České republice, kam se o rok později přesunula celá výroba dřevěných tužek. V polovině devadesátých let se firma rozhodla změnit místo svého podnikání a přestěhovala se z Norimberku do 20 km vzdáleného města Heroldsberg, kde vznikla kromě nového sídla firmy i nová továrna na výrobky pro kosmetický průmysl. Na konci 20. století se firma v oblasti psacích potřeb zaměřila na mladé lidi, tomu odpovídala i reklama výrobků.³³

6 Závěr

Historie průmyslového regionu Norimberku a vývoj jednoho z profilujících odvětví – výroby tužek – je zajímavým tématem hospodářských dějin a dějin podnikání. Je prozatím nepřilíš zpracované téma – možná i proto, že „tužka“ je předmět tak obyčejný, že právě pro tu „obyčejnost“ nebylo dostatečně a konkrétně mapováno, kdy, kdo a jaký objev udělal. Je také zvláštní i to, že v regionu Norimberku a okolí dodnes sídlí čtyři velké firmy, světově uznávané a mající vedoucí pozici v tomto odvětví – Faber-Castell, Stadler, Lyra i firma Schwan-Stabilo, které jsme se věnovali v tomto příspěvku. Byly to historicky – a vlastně i dnes – konkurující firmy českobudějovické firmě Hardtmuth.

³³ Informace k vývoji firmy po 2. světové válce byly podstatně kratší – přesáhly by zadání stati. Blíže také www.stabilo.com.

Norimberské firmy již dnes nemají dřívější míru růstu výroby, odbytu apod. V současné době mají výrobci tužek tendenci zaměřovat se na moderní design, vyvíjet inovativní produkty, vyrábět mimo jiné i způsobem šetrným k životnímu prostředí a stále se zaměřovat na kvalitu svých výrobků – díky tomu se ostatně odlišují od masově vyráběného zboží z východu.

RESUMÉ

PRŮMYSLOVÁ OBLAST NORIMBERK A VÝROBA TUŽEK, FIRMA SCHWAN-STABILO

Článek je věnován historii výroby tužek – a to v několika rovinách: nejprve se zabývá otázkou vzniku grafitových tužek, ovlivněném nálezem přírodního grafitu (tuhy) nedaleko města Borrowdale v Anglii v roce 1564, poté objevy umělého grafitu Nicolas-Jacques Contého (patentováno 1795) a Josepha Hardmutha (patentováno 1804 – tzv. vídeňská metoda), které umožnily daleko větší rozšíření výroby tužek díky své podstatně nižší ceně než u grafitu „pravého“. Další rovinou je přiblížení města Norimberku a jeho okolí ve vztahu k historickým kořenům výroby tužek – tato přirozená obchodní křižovatka měla velký vliv na rozvoj nejprve řemeslné a poté i průmyslové výroby tužek. Dodnes patří čtyři tamní firmy ke světové špičce – Faber-Castell, Staedtler, Schwan-Stabilo a Lyra. V poslední rovině přináší článek jako případovou studii stručnou historii firmy „Schwan-Stabilo“, s akcentem především na druhou polovinu 19. století a první polovinu století 20. Tato firma je sice nejmladší firmou ze čtyř uvedených, prošla ale vývojem plným inovací a zůstala jako rodinná firma úspěšná dodnes.

Klíčová slova: konkurence, hospodářské dějiny 20. století, výroba tužek, firma Schwan-Stabilo

SUMMARY

*THE NUREMBERG INDUSTRIAL AREA AND PENCIL PRODUCTION,
SCHWAN-STABILO COMPANY*

The article discusses the history of pencil-making on several levels. Firstly it deals with the development of graphite pencils, influenced by the discovery of natural graphite near Borrowdale in England in 1564. Secondly, it addresses the discoveries of artificial graphite by Nicolas-Jacques Conté (patented in 1795) and Joseph Hardtmuth (patented 1804 – the Viennese method), after which pencil production grew extensively as it was much cheaper compared to the “true” graphite. Thirdly, the paper describes Nuremberg and its surroundings in relation to the historical roots of pencil production – this natural junction of trade had a great influence on the development of craft and later industrial pencil production. Four of the local companies – Faber-Castell, Staedtler, Schwan-Stabilo, and Lyra have remained world leaders in the industry. Lastly, the paper presents a case study of the brief history of Schwan-Stabilo, placing an emphasis on the second half of the nineteenth century and the first half of the twentieth century. In spite of being the youngest of the four companies mentioned above, Schwan-Stabilo has seen multiple innovations and continues to thrive as a family business.

Keywords: Competition, Economic history of the twentieth century, Pencil manufacture, Schwan-Stabilo

Prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc.
Katedra aplikované ekonomie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 12
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.gerslova@upol.cz

ČESKOSLOVANSKÁ BESEDA SVATOPLUK ČECH V CURYCHU BĚHEM PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY¹

Ivan Puš

1 Úvod

Český a slovenský exil, respektive československý exil, představuje od devadesátých let 20. století jedno z významných výzkumných témat historiografie. Zásadní obrat v české (a slovenské) historiografii po roce 1989 přispěl k novým interpretacím vzniku československého státu a nedílnou součástí těchto narativů byl právě také exil.² Neodmyslitelnou bázi pro současné bádání v oblasti migrace a exilu vytvořila specializovaná univerzitní pracoviště, mimo jiné Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie FF UP.³

¹ Studie vznikla v rámci projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci Redakce, strategie a ohlas exilových časopisů 'La Nation Tchèque' a 'Československá samostatnost' (IGA_FF_2017_027), díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2017 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

² Přehled trendů historiografie a proměny od pozitivního obrazu prvního odboje a Československé republiky, přes negativní pohled oficiálních publikací protektorátu, období padesátých až osmdesátých let, v nichž byly dějiny výrazně deformovány a konstruovány, až po období devadesátých let 20. století, jež mělo objektivizovat výsledky výzkumu, viz RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Praha 2018, s. 11–23.

³ Centrum bylo založeno roku 1993. Švýcarským Čechům se z pracovníků Centra věnoval zejména Arnošt Skoupý, viz SKOUPÝ, Arnošt: *Vznik sítě českých krajaných spolků ve Švýcarsku (1901–1914)*. Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku, 31, 1998, č. 3, s. 35–36; Týž: *K činnosti českých krajaných spolků ve Švýcarsku v letech jejich počátků*. Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku, 31, 1998, č. 4, s. 35–36; Týž: *České krajané spolky ve Švýcarsku za I. světové války (část 1–2)*. Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku, 31, 1998, č. 5, s. 37–38 a 32, 1999, č. 3, s. 33–35. Z aktuálních výzkumných úkolů Centra lze jmenovat projekty věnované československému exilu v Austrálii, viz především MILLER, Jaroslav: *Zapadlí vlastenci. Český exil v Západní Austrálii (1948–1989)*. Praha 2014; MILLER, Jaroslav – BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Český exil v Austrálii (1948–1989)*. Praha 2016. Kromě historiků působících na Univerzitě Palackého se i další autoři věnovali problematice exilu a migrace, částečně též pro období starších dějin. V první řadě šlo o Jiřího Kořalku, Otakara Odložilíka a Josefa Polišenského. Z autorů mladší generace, kteří se specializují na dějiny USA a Latinské Ameriky, uvedme Jiřího Hutečku, Lukáše Perutku a Marka Vluhu.

V 19. a 20. století proudily desítky tisíc obyvatel původem z českých zemí a Horních Uher, pozdějšího Slovenska, do Vídně a jiných rakouských, případně německých měst.⁴ Mnoho jedinců migrovalo i do vzdálenějších zemí západní Evropy, nejčastěji do Švýcarska, Francie, Velké Británie. Řada z nich se vydala východním směrem a usadila se zejména v oblasti Volyně, dříve na území Ruska, dnes Ukrajiny.⁵ Z mimoevropských zemí se novým domovem česky a slovensky mluvících osob staly Spojené státy americké, Argentina, Brazílie a další státy Latinské Ameriky.⁶ V letech 1850–1890 se tak z habsburské monarchie vystěhovalo kolem 170 000 Čechů.⁷ Významnou destinací pro mnoho obyvatel pozdějšího Československa se stala také Austrálie a Kanada, a to zejména po roce 1948 a 1968.⁸

V cizích zemích, kam tito jedinci cestovali především z existenčních nebo politických důvodů a kde se natrvalo usazovali, byla zakládána různá sdružení kulturního, případně hospodářského a později též politického charakteru. Tato sdružení a spolky během první světové války sehrály klíčovou roli v prvním československém odboji a Masarykově zahraniční akci.

Činnost T. G. Masaryka a příběh domácího odboje publikačně dokumentovali bezprostředně po vzniku československého státu samotní aktéři a ti tak položili základy historiografie daného tématu. Jsou jimi především Benešovy, Habrmanovy, Masarykovy a Sychravovy memoáry a studie vydávané v době první republiky, včetně samotné Masarykovy *Světové revoluce*.⁹ V dalších

⁴ Přehledově k této problematice viz GAWRECKÁ, Marie: *Středoevropské migrace v 19. století a jejich národnostní a kulturní aspekty*. Opava 2014.

⁵ DUBOVICKÝ, Ivan: *Lpění na životě – exil a vystěhovalectví 1848–1918*. In: ALBRIGHT, Madeleine Korbel et al.: *Vzkazy domů. Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989)*. Praha 2012, s. 19–27.

⁶ Mimo jiné BARTEČEK, Ivo (ed.): *Češi a Slováci v Latinské Americe*. Olomouc 2008; Týž: *Exil jako předmět výzkumu a životní zkušenosti – Otakar Odložilík*. In: HRUBÁ, Michaela (ed.): *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku. Ústí nad Labem 2001*, s. 44–50; HÁJKOVÁ, Dagmar: „*Naše česká věc*“ *Češi v Americe za první světové války* (dále jen „*Naše česká věc*“). Praha 2011; JIRÁNEK, Jiří – BARTEČEK, Ivo: *Češi a Slováci v Chile ve 20. století*, „*Naše česká věc*“, s. 9; NEKOLA, Martin: *České Chicago*. Praha 2017; Týž: *Osobnosti poúnorového exilu. 1948*. Praha 2018.

⁷ HÁJKOVÁ, D.: *Naše česká věc*, s. 9; KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: *T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)*. Praha 2015.

⁸ KREISINGER, Pavel: *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*. Praha 2018; MILLER, J.: c. d.; MILLER, J. – BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: c. d. Praha 2016.

⁹ Mimo jiné BENEŠ, Edvard: *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. 1–4. díl. Praha 1927–1934; HABRMAN, Gustav: *Mé vzpomínky z války. Črty a obrázky o událostech a zápasech za svobodu a samostatnost*. Praha 1928; MASARYK, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha 1925; SYCHRAVA, Lev: *Česko-*

obdobích se proměňoval přístup k hodnocení tohoto období, jež lze chápat nejen jako významnou součást politických, ale také vojenských dějin a dějin diplomacie.

Podobně kriticky jako na první Československou republiku pohlížela literatura protektorátu a padesátých let na její genezi.¹⁰ Určité uvolnění v šedesátých letech vystřídala záhy znovu nastolená ideologická historiografie.¹¹ V devadesátých letech byly zpřetrhané vazby částečně obnoveny, zejména pak prostřednictvím Masarykova ústavu a spojením Masarykova ústavu s Archivem AV ČR.¹²

Až do nedávné doby absentovaly studie, které by vycházely z pramenů vzniklých činností bezpečnostního aparátu monarchie. Jednou ze zásadních studií posledních let, jíž byl v tomto ohledu položen základ pro budoucí výzkum, je kniha *T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci*,¹³ v níž autoři analyzovali především počáteční léta války a začátek československého zahraničního odboje.

Významným krajanským spolkem ve Švýcarsku byla *Československá beseda Svatopluk Čech*, založená v Curychu roku 1910. Jeho členy byli zpočátku zejména drobní řemeslníci. Ačkoliv byl jen jedním z celé řady kulturních spolků, dosáhl brzy nadregionálního politického významu.

Hlavním cílem této studie je navázání na předchozí výzkum českého exilu ve Švýcarsku,¹⁴ konkrétně zejména zmapování činnosti Československé Besedy Svatopluk Čech. Kládl jsem si za úkol zjistit, jak byla činnost spolku kontrolována, sledována a vyhodnocena rakousko-uherskými úřady nejen v prvních letech války, ale také v roce 1917 a 1918, které osoby tvořily členskou základnu a nakolik bylo vedení spolku pevné.

K zodpovězení těchto otázek jsem využil především prameny z fondu Evidenční kanceláře, jež je uložen ve Válečném archivu Rakouského státního archivu ve Vídni¹⁵ a dokumenty z fondu Redakce „Československé sa-

slovenské revoluční hnutí na evropském západě. Třetí přednáška cyklu Československá revoluce. Proslavena 19. března 1923. Praha 1923.

¹⁰ Pro zevrubný přehled a analýzu literatury viz KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 9–26.

¹¹ Na konci šedesátých let publikoval podnětné studie Karel Pichlík. Symbolem „normalizované“ historiografie se stal Václav Král. KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 21–22; VONDRŮVÁ Jitka: „Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živlů“. *Úvahy Václava Krále nad stavem československé historiografie z léta 1969*. *Soudobé dějiny*, 14, č. 4, 2007, s. 880–911.

¹² Stručně k historii ústavu viz <https://www.mua.cas.cz/cs/ustav-83> [cit. 5. 6. 2020]

¹³ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *T. G. c. d.*

¹⁴ Slovinci žijící ve Švýcarsku nebyli do výzkumu zahrnuti.

¹⁵ Cenzura i úřad vojenského atašé spadaly pod Evidenční kancelář generálního štábu – vojenskou rozvědku Rakouska-Uherska. V době první světové války byl vojenským atašé v Bernu

mostatnosti“ a „La Nation Tchèque“ 1914–1918 z Vojenského historického archivu v Praze. Ačkoliv by bylo možno v této studii zohlednit další zdroje, mimo jiné zmiňovanou memoárovou literaturu, byly tyto prameny využity jen okrajově a hlavní pozornost byla zaměřena na činnost spolku prizmatem výše zmíněných institucí a dokumentů.

T. G. Masaryk, Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik, Jan Kyjovský, Lev Sychrava, Miroslav Plesinger-Božinov a další významní muži pozdější československé politiky a diplomacie působící během války převážně na starém kontinentě, patřili k neodmyslitelným organizátorům „zahraničního odboje“, stejně jako Vojta Beneš a Emanuel Voska,¹⁶ kteří pobývali ve Spojených státech amerických. Kapacitně a z finančních důvodů by ovšem sami jmenovaní nedokázali realizovat rozsáhlé aktivity politického, diplomatického a technického rázu, jež nakonec vedly ke vzniku samostatného československého státu.

Pro efektivní politickou propagaci a získání potřebných financí bylo nutné spojit se s krajanskými spolky v USA, Velké Británii, Francii, Rusku, a zpočátku především se spolky ve Švýcarsku. Díky nim se vytvářely nové sociální sítě a byla budována kurýrní služba. Československá Beseda Svatopluk Čech byla založena v Curychu roku 1910 a brzy získala významné postavení mezi spolky předválečné a válečné éry.¹⁷ Vypuknutí první světové války probudilo u mnoha Čechů a Slováků žijících v zahraničí zájem o jejich původní domovinu. Vrcholní funkcionáři curyšské Besedy udržovali kontakt s rodící se Národní radou československou v Paříži a s českými zeměmi, podíleli se na financování Masarykovy akce,¹⁸ pracovali jako kurýři¹⁹ a získávali informace o dění jak ve Švýcarsku, tak v českých zemích.

William (Wilhelm) von Einem. KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 188–220. K vojenskému atašé W. von Einem viz tamtéž, s. 196–201.

¹⁶ K Emanuelu Voskovi viz především HÁJKOVÁ, D.: „*Naše česká věc*“; Táž: *Emanuel Voska. Špiónská legenda první světové války*. Praha 2014.

¹⁷ Roku 1901 vznikl Slovan Ženeva a o deset let později *Domov Basel*. <https://besedasvatopluk-cech.webnode.cz/> [cit. 2. 6. 2020]

¹⁸ Kromě přímých finančních darů také prostřednictvím koupí La Nation Tchèque, Československé samostatnosti a koupí národních kolků. KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 98, 105. Podněcování obyvatelstva k finanční účasti na národně zaměřené akci byla známá již z předválečné doby, viz HLAVAČKA, Milan: *Der Nationalstempel. Die Selbstfinanzierung der Nation am Rande der Gesetzlichkeit*. In: HLAVAČKA, Milan – POKORNÁ, Magdalena – PAVLÍČEK, Tomáš: *Collective and individual patronage and the culture of public donation in civil society in the 19th and 20th centuries in Central Europe*. Prague 2010, s. 248–258.

¹⁹ Nejznámější událostí se značně negativním dopadem na hnutí se stala tzv. knoflíková aféra, viz KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 159–162.

Členskou základnu spolku tvořili jedinci orientovaní převážně sociálně demokraticky,²⁰ a to byl také jeden z důvodů, proč byli švýcarskou policií a rakousko-uherskými úřady ve zvýšené míře sledováni. Jednou z výrazných osobností, jež přispěly k podpůrné činnosti odboje ve Švýcarsku, byl Jan Kyjovský, pozdější konzulární úředník pracující pro Československou republiku ve Spojených státech amerických.²¹

V roce 1915 stál na počátku známé „knoflíkové aféry“. Po vypuknutí války se v zahraničních spolicích Čechů (a Slováků) rozproudily akce solidarity s obyvateli českých zemí a později též se zahraničními účastníky odboje. Často šlo o finanční dary²² – a jak se ukázalo v následujících letech – široká síť spolků v Severní Americe a Evropě byla jedním z nejdůležitějších pilířů zahraničního odboje. Během léta trvajících válečného stavu se přitom migranti první a druhé generace dostávali do nepříznivé pozice, neboť kromě finančně často tíživé situace se potýkali i s politickými těžkostmi. Ať už se sami identifikovali, nebo byli úřady identifikováni se zemí svého původu, byli považováni za ne zcela důvěryhodné osoby. Pokud pocházeli přímo z nepřátelské země, byli rozhodnutím vlády daného státu ve většině případů zadrženi a umístěni do internačních táborů.²³ Za nespolehlivé a potenciálně nebezpečné byly považovány také osoby žijící v periferních oblastech monarchie.²⁴ Nejen tedy Češi v Předlitavsku.

Poté, co se v únoru 1915 rozhodl T. G. Masaryk zůstat v zahraničí, pokračoval v navazování kontaktů ve Švýcarsku,²⁵ odkud odjel v září 1915, ve Francii a Velké Británii. Propagace Čechů a Čechoslováků byla nevyhnutelně spjata s kritikou Rakouska-Uherska. Snaha šířit pozitivní obraz českého národa a Čechoslováků ve státech západní Evropy byla zákonitě spjata s projevy antipatie vůči habsburské monarchii. Z pohledu tehdejšího právního řádu Rakouska se jednalo de facto o ilegální činnost. Podle Trestního zákoníku z roku 1852 se do odboje zapojené osoby dopouštěly především velezrady, anebo účasti na velezradě, a to podle § 58, odstavec c a § 59, odstavec b. Kromě toho mohly být vyšetřované osoby obviněny z urážky císařského ma-

²⁰ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 103–104; Viz též SYCHRAVA, Lev: *c. d.*, s. 19.

²¹ KUDĚLA, Jiří: *Jan Kyjovský. Trojnásobný emigrant*. In: ALBRIGHT, Madeleine Korbel et al.: *Vzkazy domů. Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989)*. Praha 2012, s. 62–71; <http://www.vuapraha.cz/soldier/18895731> [cit. 09. 6. 2020]

²² HÁJKOVÁ, D.: „*Naše česká věc*“, s. 31–39; Např. Besedě Slovan v Ženevě se podařilo během války shromáždit 5140 franků, viz SYCHRAVA, Lev: *c. d.*, s. 20.

²³ Tyto existenční potíže se týkaly především Čechů a Slováků žijících ve Velké Británii. HÁJKOVÁ, D.: „*Naše česká věc*“, s. 48–52.

²⁴ RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Praha 2018, s. 72–78.

²⁵ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 245.

jestátu a panovníckého domu podle §§ 63 a 64.²⁶ Nejznámějším případem se v tomto smyslu stal proces s Karlem Kramářem, Aloisem Rašínem, Vincencem Červinkou a Josefem Zamazalem. Vydáváním periodik Československá samostatnost a La Nation Tchèque s příslušným obsahem rovněž naplňovali výše uvedené paragrafy.

2 Krajanské spolky ve Švýcarsku

Během první světové války využívali Švýcarsko politici, političtí aktivisté a bezpečnostní složky centrálních mocností i Dohody k důvěrným jednáním, sběru informací a k plánování dalšího postupu. České spolky měly centrálu v Curychu, Ženeva však představovala také významné místo aktivit angažovaných Čechů (a Slováků).

Spolek Beseda Slovan byl nejstarším krajanským spolkem ve Švýcarsku, založen už roku 1901. Během války usiloval o přemístění centra aktivit právě do Ženevy. Motivem mohlo být snadnější spojení s Francií, ve srovnání se vzdálenějším a německojazyčným Curychem. A proto zde vzniklo určité napětí mezi ním a curyšskou Československou besedou.²⁷

Diskreditace Rakouska-Uherska na mezinárodní scéně, nevyhnutelná a nakonec i cílená,²⁸ byla řízena od roku 1916 Národní radou československou v Paříži. Ústředním orgánem emigrace byly již zmíněné časopisy La Nation Tchèque a Československá samostatnost.²⁹

Už 3. ledna 1915 deklarovali zástupci českých spolků ve Švýcarsku na společném zasedání v Bernu protirakouský postoj a podporu českému národu. T. G. Masaryk pak 24. ledna 1915 pronesl na půdě curyšské Besedy svůj první projev ve Švýcarsku.³⁰ Bezpečnostní aparát Rakouska-Uherska se

²⁶ Strafgesetzbuch 1852. In: <https://www.sbg.ac.at/ssk/bgbl/Strafgesetzbuch%201852-wiki.pdf> [cit. 2. 6. 2020]. Některé osoby mohly být souzeny podle Vojenského trestního zákoníku, viz PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Politicum a martyrium v nejdělsím trestním procesu první světové války. Stylizace a strategie během procesu s Karlem Kramářem*. In: BÍLEK, Jan – VELEK, Luboš (edd.): *Karel Kramář (1860–1937): Život a dílo*. Praha 2009, s. 344–366, zde s. 347.

²⁷ Informaci o rozepři mezi spolky uvedl agent Duro. ÖStAWien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 31, Militärrattaché Bern, Tschechen, kart. 31, zpráva vojenskému atašé č. 1823 z 23. 10. 1917.

²⁸ Masarykovu řeč proslovenou k Husovu výročí v Ženevě 6. 7. 1915 lze považovat za jasně formulované stanovisko předcházející *Prohlášení Českého komitétu zahraničního*. Prohlášení bylo otištěno v Československé samostatnosti 23. 11. 1915. K tomu též KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 199–200.

²⁹ Tamtéž, s. 118–131.

³⁰ Tamtéž, s. 104.

snažil tyto i jiné pokusy o diskreditaci státu a narušení jeho hranic a integrity eliminovat, nebyl však vždy úspěšný. V monarchii i v zahraničí – v nepřátelských státech i ve státech neutrálních – se bránil vůči aktivitám směřujícím k oslabení monarchie, k podkopání mocenských pozic Rakouska-Uherska, a to jak prostřednictvím diplomatického zastoupení, tak prostřednictvím vojenského zpravodajství. Rakousko-uherské úřady nesledovaly během války pouze exponované osobnosti „odboje“, ale rovněž běžné civilní osoby z řad Čechů a Slováků žijících v zahraničí a osoby, jimž bylo umožněno cestovat v době války mimo území Rakouska-Uherska.³¹ Korespondence se zahraničím byla pečlivě evidována a kontrolována, stejně jako ostatní písemnosti přicházející na území monarchie, nebo korespondence a balíčky odesílané do zahraničí, včetně beletrie a periodického tisku. Redakce Československé samostatnosti uvedla v patrně nepublikovaném textu z roku 1916: „Celý rok sledovala Vídeň celou naši činnost se vztekem a zuřivostí nevýslovnou. Poslala na nás špehouny v největším možném počtu, vyházela celé milliony (!) aby p(a)ralysovala naši akci, nutila české listy aby přinášely proti nám prohlášení a invektivy, hrozila nám a pokoušela se nás znemožnit v neutrálním tisku, štvála proti nám vlády švýcarskou a americkou, pokoušela se dostat své agenty i do prostředí ve státech Čtyřdohody – vše marně.“³²

V Bernu, Curychu a Lausanne, ve městech ležících podél severní hranice Švýcarska, existovalo několik významných českých spolků, jejichž členové během první světové války podporovali české, respektive československé národní hnutí v zahraničí i v českých zemích. Rakousko-uherské úřady proto cílevědomě monitorovaly činnost těchto spolků a podávaly zprávy o jejich aktivitách do Vídně.

Pokud se jednalo o sledované osoby, které byly v písemném styku se členy rodiny či s přáteli žijícími v českých zemích, obraceli se zaměstnanci úřadovny Feldkirch na policejní ředitelství v Praze s žádostí o spolupráci. Pro plnění úkolů ve Švýcarsku využíval Feldkirch spolupráce s pobočkami poštovní cenzury (*Postüberwachungsstellen*).³³ Jednotlivé složky bezpečnostního aparátu

³¹ Podezřelé osoby pak byly vedeny v kartotékách a úředníci Evidenční kanceláře také vytvářeli seznamy těchto osob s informacemi o jejich činnosti, viz např. Österreichisches Staatsarchiv Wien (= ÖStAWien), Kriegsarchiv (= KA), fond Armeeoberkommando (= AOK)-Evidenzbüro, kart. 3801. Spionageverdächtige, 1917, Lichtbilder. Namensindiges A-Z. V uvedeném seznamu se objevil mimo jiné Lev Sychrava.

³² Vojenský historický archiv (= VHA), fond Redakce „Československé samostatnosti“ a „La Nation Tchèque“ 1914–1918, kart. 1, inv. č. 1, 1916, Po roce práce, strojopis, s. 7.

³³ 29. 5. 1918 tak např. žádali pracovníci ve Feldkirchu své kolegy z poštovní cenzury o kontrolu přijímané i odesílané korespondence pěti soukromých osob v Ženevě a korespondenci tamní Besedy Slovan. Mezi jmenovanými byl uveden také Adalbert Vojtišek, předseda ženevské Besedy Slovan, který důmyslně korespondoval prostřednictvím svých známých v Berlíně a ad-

aktivně vstupovaly do života občanských organizací, a to formou kontroly korespondence a jiných písemností, zjišťováním a sledováním členů spolků, ale i získáváním placených konfidentů. Rakousko-uherské úřady se snažily svým působením narušit aktivity těchto sdružení. Sledované osoby z řad švýcarských Čechů byly v kontaktu zejména s Miroslavem Plesingerem-Božinovem, oficiálním zástupcem Národní rady československé.³⁴

Rakouská policie měla již před první světovou válkou dobře zavedený systém kriminalistického vyšetřování, jemuž nechyběla evidence trestaných a potenciálně nebezpečných osob. Obecná snaha policie zachytit co nejspolehlivější identifikační údaje vyšetřovaných či hledaných byla korunována vznikem daktyloskopie na přelomu 19. a 20. století a jejím zavedením do praxe.³⁵ Tuto techniku používala policie i jiné bezpečnostní složky, včetně Evidenční kanceláře, zastřešující instituce zpravodajské služby, a to během práce s osobami podezřelými z protistátní činnosti.³⁶

V členech krajaných sdružení však nelze spatřovat bez rozdílu nadšené podporovatele československé ideje. Podobně jako v případě krajanů ve Spojených státech³⁷ lišili se také švýcarští Češi (a Slováci) navzájem sociálním původem a postavením, vzděláním, věkem, a v neposlední řadě politickým smýšlením. Část krajanů tak zůstala loajální vůči monarchii, ať už tito jedinci uváděli německý, nebo český, případně jiný jazyk jako svou obcovací řeč.³⁸

resátí odepisovali Vojtiškovi stejně tak přes kontakty v Berlíně. Korespondenci v dokumentu jmenovaných osob a spolku začali censoři sledovat na základě informace „spolehlivého českého důvěrníka v Ženevě“. ÖStA Wien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe, zpráva č. 2360.

³⁴ M. Plesinger-Božinov byl významným spolupracovníkem Masaryka v Ženevě.

³⁵ Kvalita vyšetřování však byla rozdílná při porovnání poměrů ve větších městech a na venkově. Bylo to dáno jednak personálním složením, na venkově působilo četnictvo specializované na jiný typ práce, a jednak technickým vybavením vyšetřovatelů. KONRÁD, Ota – KUČERA, Rudolf: *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Praha 2018, s. 47–59.

³⁶ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 191–193.

³⁷ HÁJKOVÁ, D.: „*Naše česká věc*“, s. 5–10.

³⁸ V lednu 1918 tak např. učinil výpověď Antonín Calta, jenž se vrátil z ruského zajetí a informoval státní orgány o protidynastické a monarchii nepřátelské činnosti.

3 Československá Beseda Svatopluk Čech během války

Začátek války přispěl k mobilizaci členů Československé besedy, v jejímž čele stál od vzniku Vincenc Chudoba,³⁹ výrazný podíl na vedení však měl také Jan Kyjovský.⁴⁰ Chudobova pozice byla stabilní až do roku 1916, kdy se Lev Sychrava, šéfredaktor Československé samostatnosti, působící v Paříži od února 1916, poté, co byl ze Švýcarska vypovězen,⁴¹ rozhodl vedení Besedy ujmout. Se Sychravovým záměrem vyjádřil Chudoba nesouhlas a na vedoucí místo se snažil dosadit J. Kyjovského, který byl se Sychravou v kontaktu již od února 1915.⁴² Korespondence mezi Kyjovským a Sychravou se týkala výroby, distribuce a prodeje Československé samostatnosti, jež si mezi švýcarskými Čechy získala oblibu.⁴³ Kromě toho se vzájemně informovali o pohybu a pobytu dalších klíčových osob, mj. M. Plesingera-Božinova, nebo také o společenských poměrech v českých zemích.

Nakonec byl 20. 1. 1917 jmenován předsedou spolku jistý Vorel,⁴⁴ který však byl, podle mínění úřadovny ve Feldkirchu, pouze „bílým koněm“⁴⁵ Chudoby. Následkem této změny ve vedení bylo rozštěpení spolku na dvě křídla, k němuž došlo ve druhé polovině roku 1917, a vliv na dění ve spolku tak měl částečně Kyjovský a částečně Chudoba.⁴⁶ Podobné rozepře znepokojovaly Národní radu československou a v tajném oběžníku funkcionáře vyzvala, aby usilovali o jednotu.⁴⁷

Před vznikem Československé besedy v roce 1910 působil v Curychu také sociálně demokratický spolek Svornost,⁴⁸ ten se však kvůli vnitřním rozpo-

³⁹ V. Chudoba patřil k zakládajícím členům Československé besedy. Narodil se roku 1883 u Německého Brodu (dnes Havlíčkova Brodu). ÖStAWien, KA Wien, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3797, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe 1916/1917.

⁴⁰ KUDĚLA, J.: *c. d.*, s. 62–71.

⁴¹ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 201; SYCHRAVA, L.: *c. d.*, s. 24.

⁴² VHA, fond Redakce „Československé samostatnosti“ a „La Nation Tchéque“ 1914–1918. Korespondence Kyjovský – L. Sychrava, rok 1915–1916, kart. 2, inv. č. 215–233.

⁴³ VHA, fond Redakce „Československé samostatnosti“ a „La Nation Tchéque“ 1914–1918. Korespondence Kyjovský – L. Sychrava, rok 1915–1916, kart. 2., inv. č. 224, dopis z 3. 10. 1915.

⁴⁴ V textech se také objevuje varianta Voral.

⁴⁵ Strohmänn.

⁴⁶ Podle zjištění agenta Dura.

⁴⁷ ÖStAWien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 31, Tschechen, Abwehrstelle in Zürich, č. 1648, zpráva vojenskému atašé v Bernu z 26. 9. 1917.

⁴⁸ ÖStAWien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, ZensurstelleFeldkirch: Tschechische Gruppe, dopis Zensurstelle Feldkirch vojenskému atašé v Bernu ze 17. 2. 1917.

rům rozpadl. Je pravděpodobné, že část členů Svornosti vstoupila později do Besedy.

Již v prvních měsících války byla Československá Beseda považována za instituci silné protirakouské propagandy. Její členové šířili protirakouské časopisy a brožury a pořádali sbírky pro internované Čechy a české legionáře ve Francii a v Rusku. Vedení spolku pak bylo ve spojení s Národní radou československou od jejího vzniku v květnu 1916.⁴⁹ Členové Besedy se scházeli jednou měsíčně v prvním patře Hotelu Bären na třídě Limmatquai, nebo také v Café Helvetia, rovněž na Limmatquai.

S vypuknutím války se riziko, jež členové Československé Besedy podle kritérií c. k. úřadů představovali, značně zvýšilo. Vojenský atašé Wilhelm von Einem uvedl ve své souhrnné zprávě, pravděpodobně z ledna nebo února 1917, že sledovaní jedinci se dříve zabývali nejčastěji „pašováním dopisů a novin, společně nadávali a vyhrožovali – vedli tak říkaje politiku u piva [Bierbankpolitikbetrieben].“

„Dnes nabrala činnost Čechů, podporovaných cílenou a se štědrými materiálními prostředky pracující propagandou Dohody, vysoce politický charakter.“ Zmíněná propaganda Dohody „jde ruku v ruce s českými velezrádci Masarykem,⁵⁰ Benešem, Sychravou (Česká národní rada).“⁵¹ Zatímco Ženevu považoval vojenský atašé za politické centrum, Curych označil jako „socialisticko-anarchistické centrum“.⁵²

Von Einem přitom vycházel ze sociálně-morálního milieu českých (a slovenských) krajanů. Členskou základnu tvořili především drobní řemeslníci a živnostníci, jak bylo uvedeno výše, často sociálně demokraticky orientovaní.

Šíří svých aktivit představovala curyšská Beseda za války jeden z nejvýznamnějších spolků. Silnou pozici však měla též zmíněná Beseda Slovan v Ženevě. Její činnost řídil mimo jiné Lev Sychrava a státoprávní pokrokář

⁴⁹ K dalším nebezpečným organizacím z pohledu ozbrojených složek Rakouska-Uherska patřily následující: Československá beseda Slovan v Ženevě, Sokola Vzdělávací spolek v Curychu, Český domov a Mandolínový klub v Basileji, Pokrok v Lausanne, Komenský v St. Gallenu, Československý vzdělávací spolek v Schaffhausenu a „několik spolků v Bernu.“ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, Tschechen 1915/1918, kart. 31. Tschechische Vereine in der Schweiz 1917/1918, zpráva č. 2363.

⁵⁰ Podtrženo v originálním dokumentu.

⁵¹ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, Tschechen, kart. 31, III. souhrnná zpráva vojenského atašé v Bernu o Česích ve Švýcarsku a zemích Dohody z 22. 7. 1918, s. 1.

⁵² Tamtéž, s. 2. O činnosti Čsl. besedy Svatopluk Čech také KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 249–250.

Vítězslav Štěpánek.⁵³ K získání informací o dění ve spolku a o jeho členech byli nasazeni konfidenti.

Část zpráv analyzujících činnost spolku Československé Besedy podal agent či konfident s krycím jménem Austriacus.⁵⁴ Zpravodajcům se podařilo získat ke spolupráci také Marii Mouchovou,⁵⁵ která byla členkou spolku spolu s dalšími čtyřmi svými příbuznými, patrně sourozenci.⁵⁶ K hojně vytěžovaným konfidentům patřila také osoba s krycím jménem Duro.

Systém získávání, školení a vytěžování konfidentů měla Evidenční kancelář propracovaný již na začátku války. V brožurě nazvané *Instrukce pro poučení a zaškolení konfidentů*,⁵⁷ kterou vydala Evidenční kancelář prostřednictvím tiskárny ministerstva války, byly analyzovány motivy potenciálního konfidenta ke spolupráci (ziskuchtivost, prohřešek, pomsta, zatrpkllost nebo patriotismus),⁵⁸ rizika spolupráce plynoucí z naivity, nebo příliš velké horlivosti dané osoby (většinou v honbě za ziskem). Vojské osoby vyžadovaly ve srovnání s civilními odlišný způsob zaškolení. Důstojníci si měli osvojit civilní způsob vystupování, neboť na veřejnosti byli obvykle nápadní svým oblečením, držením těla a chováním.⁵⁹ Zvlášť na pozoru se měli mít zaměstnanci Evidenční kanceláře před možnými „agenty provokatéry“ a dvojími agenty.⁶⁰ Budoucí spolupracovníci měli být poučeni, jak získávat konkrétní zdroje (tajné dokumenty, korespondenci a další spisy, knihy apod.) a jak provádět špionážní činnost (získávání konfidentů, pozorování vojenských objektů a jednotek, jak provádět rekognoskaci terénu). Důležitou součástí zaškolení představovalo samozřejmě také vyhodnocení získaných informací a jejich zápis.

Počet osob, které informovaly vojenského atašé von Einem v Bernu o protistátní činnosti obyvatel monarchie, byl značný a stejně tak početná a rozsáhlá byla hlášení. Jeden z důvěrníků Obranné skupiny Jih informoval

⁵³ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 105, 249–250.

⁵⁴ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe, zpráva č. 3264 z 21. 11. 1916 zasláná vojenskému atašé v Bernu 3. 2. 1917.

⁵⁵ Její jméno uvádí také E. Kubů a J. Šouša, viz KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 201.

⁵⁶ Viz příloženou tabulku podle ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, Tschechen, kart. 31. Údaje byly přeloženy z němčiny, a to se zachováním obsahové i stylistické autentičnosti.

⁵⁷ *Instruktion für die Unterweisung und Schulung der Konfidenten*. Wien 1914. Dostupné online <http://wk1.staatsarchiv.at/nachrichtendienst/instruktion-fuer-die-unterweisung-und-schulung-der-konfidenten/#/?a=artefactgroup529> [cit. 9. 6. 2020]

⁵⁸ Tamtéž, s. 1.

⁵⁹ Tamtéž, s. 4.

⁶⁰ Tamtéž, s. 2.

rozvědka v lednu 1916 o tom, že k útěku osob z českých zemí jsou využívány pasy, které vydává několik podplacených úředníků Státní tiskárny v Praze.⁶¹ Špatná znalost či spíše neznalost češtiny představovala zpočátku pro úředníky překážku v získávání informací o neloajálních skupinách Čechů.⁶²

Ve zprávě generálnímu konzulovi v Bernu ze 4. února 1916 se navíc von Einem stavěl skepticky k potenciálu vytěžení curyšských Čechů. Hodnotil je jako příliš uzavřenou komunitu.⁶³ Přesto však iniciativa zapojených úředníků a agentů přinesla v příštích měsících ovoce. Detailní informace o personálním složení a fungování spolku se rakousko-uherským úřadům podařilo získat v roce 1917.

K 16. únoru 1917 evidovali úředníci 76 členů spolku.⁶⁴ Jejich socioprofesionální skladbu hodnotili samozřejmě velmi příkře: „nejčastěji řemeslníci, zločinecká lůza; vzdělané živly jen zřídka.“⁶⁵ Členskou základnu tvořili především krejčí a obuvníci.⁶⁶ „Vzdělaným živlem“ měli patrně na mysli mimo jiné Lva Sychravu s právním vzděláním. Nízké společenské postavení a malá pravděpodobnost finančního vzestupu byla právě častou motivací k migraci – buď do jiného regionu domovské země, nebo do zahraničí.

Se samotnou zprávou z února 1917 se váže pozoruhodná interní debata. Úřad vojenského atašé v Bernu poznamenal, že je třeba zprávu formulovat tak, aby se nadřizené orgány v monarchii nedomnívaly, že zásluhu na poznatcích o Československé besedě má pouze úřadovna Feldkirch, ale že za výsledky stojí spolupráce příslušných úřadů v Bernu a Curychu atd., kdy speciálně posledně jmenovaný, tedy Curych [vojenský atašé v Curychu], se snažil zjistit členy spolku 'Svatopluk Čech' a zaslat řadu zpráv, které tvoří základ přehledu sepsaného a vypracovaného úřadovnou ve Feldkirchu.⁶⁷

⁶¹ Důvěrník rozvědky získal tuto informaci podle úředního hlášení na základě rozhovoru dvou osob, jež vyslechl v kavárně Steindl v Curychu. Tento způsob získávání pasů měl iniciovat Masaryk. ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 31, Tschechen, zpráva č. 2353/16.

O průchodnosti hranic a kurýrních cestách viz KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 149–165.

⁶² ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 31, Tschechen, zpráva z 1. 2. 1916.

⁶³ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 31, Tschechen, zpráva č. 247 z 4. 2. 1916. Viz též KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 201.

⁶⁴ Viz příloženou tabulku s informacemi, které tehdejší úřady získaly. ÖStA Wien, KA Wien, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe, dopis Zensurstelle Feldkirch vojenskému atašé v Bernu z 16. 2. 1917.

⁶⁵ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe, dopis Zensurstelle Feldkirch vojenskému atašé v Bernu z 17. 2. 1917.

⁶⁶ Tamtéž, zpráva č. 3264 z 21. 11. 1916 zasláná vojenskému atašé v Bernu 3. 2. 1917.

⁶⁷ Tamtéž, dopis z Curychu vojenskému atašé v Bernu z 1. 3. 1917.

Vedle zpráv agentů a konfidentů získával vojenský atašé v Bernu údaje také tím způsobem, že nechal své podřízené v průběhu války vypracovávat resumé ze švýcarského periodického tisku a poté, od prosince roku 1917, podrobné týdenní zprávy o obsahu těchto periodik.⁶⁸

4 Závěr

Brzy po vypuknutí první světové války byly české krajanské spolky ve Švýcarsku mobilizovány aktivitami čelných představitelů „zahraničního odboje“, spolupracovníky Masaryka. Především v prvních dvou válečných letech byly nepostradatelné pro Masarykovu činnost, a to nejen zprostředkováním kontaktů, zajištěním zázemí pro kongresy a sjezdy, ale v neposlední řadě také poskytnutím finančních prostředků. K nejvýznamnějším spolkům patřila Československá Beseda Svatopluk Čech. Členové spolku udržovali kontakt s českými zeměmi, pracovali jako kurýři a podporovali zahraniční odboj finančně.

Následkem diferenciacie názorů vznikly ve spolku během války dva názorové proudy, které však neměly zásadní vliv na jeho soudržnost. Bezpečnostní aparát monarchie bedlivě sledoval činnost členů Československé Besedy. Jednalo se především o vojenského atašé v Bernu, v Curychu a cenzurní stanici Feldkirch.

Za pomoci konfidentů, kteří byli běžně zpravodajsky využíváni, se však nepodařilo nabourat strukturu spolku a ovlivnit tak zásadně jeho aktivitu.⁶⁹

⁶⁸ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 32, Tschechen.

⁶⁹ Spolek dnes funguje s názvem Beseda Svatopluk Čech Zürich. Sdružuje krajany a vyvíjí převážně kulturní aktivity směrem k oslavám založení Československa, organizuje výstavy, koncerty apod., dostupné online <https://besedasvatoplukcech.webnode.cz/> [cit. 9. 1. 2020]

RESUMÉ

ČESKOSLOVANSKÁ BESEDA SVATOPLUK ČECH V CURYCHU BĚHEM PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

V předkládané studii je pojednáno o spolku Československá Beseda Svatopluk Čech v Curychu, a to v souvislosti s tzv. Masarykovou zahraniční akcí, tedy aktivitami T. G. Masaryka a jeho spolupracovníků, kteří během první světové války usilovali o propagaci českých zemí, o jejich autonomii a v posledním válečném roce o deklaraci samostatného československého státu.

Spolek Svatopluk Čech patřil k významným krajanským spolkům, které vytvářely ve Švýcarsku zázemí pro odbojovou činnost. Podílely se také na ilegálních aktivitách vůči Rakousku-Uhersku. Vedení spolku i jeho řadoví členové proto byli bedlivě sledováni úřady spadajícími pod generální štáb c. k. armády. Evidenční kanceláři (zastřešující instituce zpravodajské služby) se nepodařilo ve spolupráci s vojenským atašé nabourat fungování spolku, ale podařilo se získat cenné informace o jeho aktivitách a personálním složení. Na konci války však bez ohledu na činnost policie vojenské rozvědky se ocitlo Rakousko-Uhersko na straně poražených.

Poválečná doba přinesla jen zdánlivý klid. Narovnání vztahů mezi státy a obyvateli nových států vykazovalo mnoho kompromisů a později se objevilo mnoho trhlin.

Klíčová slova: československý exil, T. G. Masaryk, Československá Beseda, Curych, první světová válka

SUMMARY

THE CZECHOSLOVAK BESEDA CLUB SVATOPLUK ČECH IN ZURICH DURING THE FIRST WORLD WAR

The study deals with the compatriot club called Czechoslovak Beseda Svatopluk Čech in Zurich in connection with the so-called Masaryk Campaign Abroad, during which TG Masaryk and his team promoted the Czech Lands in WWI with the view to establishing their autonomy and, in the final year of the War, declaring an independent Czechoslovak State.

The Svatopluk Čech Club was one of the eminent compatriot clubs which supported the resistance movement in Switzerland. They also participated in illegal activities against Austria-Hungary. The club management and its members were consequently monitored by authorities reporting to the general staff of the imperial army. While the registry office (an umbrella intelligence agency) in cooperation with the military attaché failed to infiltrate the club, it managed to procure valuable information about its activities and personnel. Despite its military intelligence, however, the Austro-Hungarian Empire lost in the war.

The post-war period seemed to bring calm. The process of smoothing out the relationships between the countries and the inhabitants of the new countries was, however, marked by much compromise, with a great deal of fissures subsequently emerging.

Keywords: Czechoslovak exile, TG Masaryk, Czechoslovak Beseda, Zurich, First World War

Mgr. Ivan Puš, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
779 00 Olomouc
Česká republika
ivan.pus@upol.cz

MANŽELSKÝ ŽIVOT PŘÍSLUŠNÍKŮ ČESKOSLOVENSKÉHO ČETNICTVA

Ivana Kolářová – Ondřej Kolář

Problematika meziválečného československého bezpečnostního aparátu se v posledních dvou dekáдах těší značné badatelské pozornosti. Mimo případových, regionálně-historických a biografických studií dnes již existují též práce, nahlízející na téma z pohledu sociálních dějin a dějin mentalit.¹ Jednou z otázek, kterých si dosavadní bádání zatím všimlo jen okrajově, je manželský život příslušníků četnictva.

Téma přirozeně nelze uchopit statisticky. Osobní spisy příslušníků četnictva se dochovaly nekompletně a rozsah údajů o jednotlivcích se výrazně liší.² Nemůžeme tedy bezpečně říci, kolik četníků bylo ženatých či svobodných, případně v jakém věku uzavírali sňatek. I tam, kde osobní spisy dokládají uzavření sňatku, zpravidla chybějí bližší údaje o osobě manželky. Více detailů nám poskytuje agenda týkající se kázeňské problematiky a personálních záležitostí jako převelování, povyšování, superarbitrací atd. Situace četnickovy rodiny zde často figuruje jako argument pro podporu předmětné žádosti, resp. stížnosti.³ Jen vzácně se objevují rovněž egodokumenty,⁴ dílčí informace přinášejí také publikované biografie významných osobností četnického sboru.⁵ Jako doplňkový zdroj můžeme využít dobový tisk, který však zpravidla

¹ KOLÁŘOVÁ, Ivana – KOLÁŘ, Ondřej: *Sociální postavení příslušníků československého četnictva* (dále jen *Sociální postavení.*). Český časopis historický, 113, 2015, č. 1, s. 76–96; KOLÁŘOVÁ, Ivana – KOLÁŘ, Ondřej – LOKAJ, Martin: *Důstojnický sbor československého četnictva – socio-historická sonda*. Moderní dějiny: časopis pro dějiny 19. a 20. století, 25, 2017, č. 2, s. 39–62; KONRÁD, Ota – KUČERA, Rudolf: *Cesty z apokalypsy: fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Praha 2018.

² KOLÁŘOVÁ, I. – KOLÁŘ, O.: *Sociální postavení*, s. 76–78.

³ KOLÁŘ, Ondřej: *Problematika četnictva v interpelacích Národního shromáždění 1918–1925*. Historica Olomucensia, 42, 2012, s. 115–123.

⁴ Viz zejména FARA, František: *Četnické vzpomínky*. Praha 2002; ŠROL, Václav: *Četnické humoresky z Borovan*. České Budějovice 2002; VALOUŠEK, František: *Vzpomínky na Bosnu*. Brno 1999. Za svěbytnou formu egodokumentů můžeme považovat také beletristické texty z pera bývalých četníků či zasvěcených znalců prostředí. Sem patří román Karla Picky *Vzpoupa* z roku 1938, či humoristická, leč na reáliích postavená povídka Bohumila Mladého *Soumrak četnictva* z roku 1921. Srov. KOLÁŘ, Ondřej: „*Soumrak četnictva*“ – literární pramen k historii bezpečnostní služby v meziválečném Československu. Historica Olomucensia, 46, 2014, s. 169–178.

⁵ Viz zejména GALAŠ, Radek: *Generál Josef Ježek – Seznamte se, prosím...* In: GALAŠ, R. (ed.): *Almanach příspěvků III. konference policejních historiků*. Praha 2008, s. 297–320;

informoval – častosenzaceptivě a nepřesně – pouze o sňatcích četnických důstojníků nebo o skutečných i domnělých excesech v manželském životě četníků.

Navzdory torzovitosti a omezené vypovídací hodnotě pramenné základny lze analýzou zdrojů přispět k zodpovězení několika opomíjených, leč poměrně podstatných otázek: Jak mohl výběr partnerky pozitivně či negativně ovlivnit četnickou kariéru? Do jaké míry se realita manželského života četníků shodovala s ideálem, jaký stanovovaly předpisy a společenské normy? Jak vedení sboru a veřejnost reagovaly na případné odchylky od „normálu“?

Úvodem zdůrazněme, že možnost uzavření sňatku byla u četnictva značně omezena. Četník se směl oženit pouze se souhlasem nadřízené instance. V případě mužstva mělo rozhodující slovo zemské velitelství, obvykle vycházející z doporučení okresního velitele a velitele oddělení.⁶ U důstojníků rozhodoval generální velitel četnictva. Pokud o ženitbu usiloval sám generální velitel – což se v meziválečné éře stalo pouze jednou – musel mít souhlas ministerstva vnitra. Podmínkou bylo odsloužení nejméně čtyř let v řadách četnictva, stejně jako morální bezúhonnost nevěsty a její rodiny. Četnické stanice v místě bydliště nevěsty z popudu zemských velitelství prověřovaly pověst ženiny rodiny, majetkové poměry i politické smýšlení nejbližších příbuzných.⁷ Důraz byl kladen na to, aby se četník sňatkem s nemajetnou ženou nedostal do dluhů a nestal se tak potenciálně vydíratelným či korumpovatelným. V případě důstojníků se z tohoto důvodu skládala tzv. satební záloha.

Zemský nebo generální velitel měl pravomoc udělit výjimku ze stanovených pravidel. K tomu docházelo poměrně zřídka. Jedním z hlavních důvodů bývalo těhotenství četnickovy partnerky. Případné narození nemanželského dítěte by totiž ohrozilo reputaci sboru.

Kupříkladu v březnu 1932 se četnické správní orgány zabývaly žádostí strážmistra Emanuela Karla Fechtera z Plané u Mariánských Lázní o povolení k uzavření sňatku s Terezií Radovou z Týna nad Vltavou. Při posuzování žádosti byl vyhotoven podrobný rozbor rodinných i majetkových poměrů

KLEČÁČKÝ, Martin: *Generálmajor Václav Řezáč – četnickým důstojníkem z monarchie do republiky*. In: GALAŠ, R. (ed.): *Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků*. Praha 2012, s. 255–308; KOLÁŘOVÁ, I. – KOLÁŘ, O.: *Generál četnictva Karel Vyčítal* (dále jen *Generál*). Praha 2018.

⁶ Četnické oddělení obvykle sestávalo ze 2–5 okresních velitelství, jejichž hranice odpovídaly politickým okresům.

⁷ ERHART, Josef – PINKAS, Oldřich: *Sbírka četnických předpisů*. Kroměříž 1923; srov. KLEČÁČKÝ, Martin: *Převzetí rakouského četnictva československým státem 1918–1919*. Praha 2011 (nepublikovaná rigorózní práce).

Radové. Velitel Četnického oddělení Cheb, major Karel Borský,⁸ ve svém hlášení vyslovil obavu, že „přihlížeje k skrovnému majetku a čtené rodině snoubenčiny rodičů (Radová pocházela ze sedmi sourozenců, pozn. aut.) – usuzuje, že nevěsta ani teď ani později valného věna neobdrží a žadatel by mohl snadno zabřednouti do dluhů“. Fechter navíc dosud nesplnil podmínku odsloužení čtyř let.

Situaci ovšem zkomplikovalo otěhotnění Radové. Okresní velitel v Plané u Mariánských Lázní se vyjádřil, že „narozením očekávaného dítěte v nemanželském stavu, byla by nevěsta strážm. Fechterova vystavena pomluvě, což by bylo dobré pověsti četnictva na úkor“. Borský oponoval: „Případné narození nemanželského dítěte, nemůže u rozumných občanů poškodit dobré jméno četnictva“. Fechteru podpořil nejen okresní velitel, ale také velitel jeho stanice vrchní strážmistr Vít, jenž poukázal na vcelku uspokojivé majetkové poměry žadatele, který disponoval určitou našetřenou hotovostí, a na bezúhonnost nevěstiny rodiny. Těmito argumenty Vít pomohl rozptýlit obavy z hrozícího Fechterova zadlužení a patrně tím přispěl k tomu, že Zemské četnické velitelství v Praze nakonec žádosti vyhovělo.⁹

Za extrémní lze označit případ strážmistra Františka Murcka z četnické stanice v Bernarticích, který v roce 1924 žádal o povolení vzít si Františku Malošíkovou. Ta byla sama trestně bezúhonná, složitější to však bylo s její rodinou. Zatímco bratr Eduard byl ruským legionářem a policejním detektivem, tedy státně spolehlivou osobou,¹⁰ matka a dva bratři byli opakovaně trestáni, jeden z bratrů dokonce pro loupežnou vraždu. Matka absolvovala 32 soudních stíhání. Kauzu projednávala až prezidentská kancelář, verdikt bohužel neznáme.¹¹ Nezvykle vyrocený byl také případ strážmistra Emanuela Matýska, jehož původní žádost v roce 1919 zemské velitelství v Opavě zamítlo s tím, že nevěsta Helena Kupková měla v minulosti poměr a nemanželské dítě (jež v útlém věku zemřelo) s německým státním příslušníkem. Žadatel však prosbu opakoval a pohrozil odchodem do civilu, nebude-li se

⁸ Karel František Borský (původním jménem Kobr) se narodil 12. ledna 1893 v Příbrami. Ruský legionář, účastník protinacistického odboje, po druhé světové válce sloužil v hodnosti podplukovníka v Karlových Varech. KOLÁŘ, Ondřej: *Státní pořádkové služby na Chebsku v době první Československé republiky*. Praha 2016; МАККЕ, Josef: *Očistná akce v SNB v obvodu Oblastního velitelství SNB Karlovy Vary*. In: GALAŠ, R. (ed.): *Almanach příspěvků VIII. konference policejních historiků*. Praha 2013. (vydáno pouze elektronicky).

⁹ Národní archiv Praha (dále NA Praha), fond Zemské četnické velitelství Praha (dále ZČV), kart. 123, sign. 1412 dův./32.

¹⁰ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Eduard Malošík – osobní karta legionáře; KOLÁŘOVÁ, Ivana: *Bezpečnostně-politické poměry a působení pořádkových složek na Hlučínsku ve 20. letech 20. století*. Slezský sborník, 113, 2015, č. 1, s. 89–103.

¹¹ NA Praha, fond Generální velitel četnictva (dále GVČ), kart. 13, sign. 61 dův./1924.

moci s Kupkovou oženit. Po projednání s ministerstvem vnitra zemský velitel v Opavě nakonec se sňatkem souhlasil, ovšem s tím, že Matýsek bude přeložen na Moravu, kde „nemravná“ minulost Kupkové nebude známa. K přeložení po svatbě skutečně došlo, ale nakonec jen v rámci slezského zemského velitelství, konkrétně do Mikulovic na Jesenicku.¹² Benevolentní rozhodnutí si lze vysvětlit poválečným nedostatkem kvalifikovaného česky hovořícího mužstva a snahou udržet Matýska ve službě.¹³

Obecně ovšem můžeme říci, že navzdory řadě administrativních překážek četnická správa v zásadě vítala a podporovala uzavírání sňatků. Staromládenecký život byl sám o sobě dobovými konvencemi vnímán jako cosi nepřirozeného a podezřelého. Ačkoliv volnočasové aktivity svobodných četníků reguloval kasárenský předpis a řada dalších omezení, v reálu zejména na menších a odlehlejších stanicích mezi svobodným mužstvem nezřídká docházelo k uvolnění morálky. Laxní či benevolentní přístup velitele stanice a absence přímé kontroly ze strany vyšších instancí nezřídká vedly k celé řadě poklesků od ústrojové nekázně po alkoholismus.¹⁴ Na uvedené poklesky upozorňovaly jak zprávy z inspekčních cest důstojníků, tak příležitostně také udání ze strany civilních obyvatel.

Často se vyskytovalo obvinění z nadměrných návštěv hostinců. Byť ne vždy se dotčeným četníkům podařilo dokázat, že by se zde věnovali konzumaci alkoholu, hazardním hrám či jiným nepřístojnostem, již pouhé podezření mohlo na veřejnost negativně působit. Nařčení se nezřídká hájili tím, že v odlehlých lokalitách hostince představovaly jedinou možnost stravování.¹⁵ Jeden z četníků v západních Čechách roku 1919 argumentoval, že musí navštěvovat výčepy, „aby poznal zvyky a mravy zdejšího lidu“.¹⁶ Nadřizení přirozeně vítali, pokud se četník stravoval buďto v kasárnách (tam, kde to okolnosti umožňovaly), nebo v případech ženatých mužů v domácnosti. Manželství a péče o rodinu celkově platily jednak jako záruka spořádaného života, jednak jako pomyslný regulátor četnickova života mimo službu. Zároveň se očekávalo, že žena četníkovi poskytne potřebné zázemí.

Aby se předešlo možným střetům zájmů, nebylo vhodné, aby četník sloužil v místě původu manželky. V době krátce po státním převratu roku 1918

¹² NA Praha, fond Ministerstvo vnitra – stará registratura (dále MV), kart. 479, sign. 18/94/2.

¹³ K praxi vůči německým četníkům srov. KLEČÁČKÝ, M.: *Převzetí*; Galaš, Radek: *Československé četnictvo (1918–1929)*. Praha 2019, s. 44–47, 55–56.

¹⁴ NA Praha, fond ZČV, kart. 382, sign. 6053/29.

¹⁵ PĽOSOVÁ, Jaroslava: *Četník*. In: *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno 2006, s. 299–318.

¹⁶ NA Praha, fond GVČ, kart. 49, sign. 3664/19.

však nastalo jisté uvolnění morálky a někteří četníci se po návratu z front Velké války samovolně vydali do míst, odkud pocházeli oni nebo jejich ženy. Zmiňovaným nesystematickým přesunům nahrávaly také nepokoje v pohraničí, odkud byli vypovídáni četníci české národnosti. Naopak četníky německého původu, kteří vstoupili do služeb provincií Deutschböhmen a Sudetenland,¹⁷ pak tamní německá velitelství převelovala dle potřeby, tedy často v rozporu s dosavadní praxí. Specifická situace panovala na Těšínsku, kam od podzimu 1919 československá správa zařazovala četníky domovscky příslušné do uvedeného regionu, aby se zúčastnili zamýšleného plebiscitního hlasování o budoucí státní příslušnosti Těšínska k ČSR či Polsku.¹⁸

Vlivem uvedených okolností se v prvních meziválečných letech množství četníků ocitlo na místech, kde měli rodinné vazby. Když se administrativa sboru po stabilizaci poměrů od konce roku 1920 snažila věc napravit, narazilo to na určité protesty. V listopadu 1921 poslanci německé křesťansko-sociální strany interpelovali ministra vnitra kvůli nápadně častému služebnímu překládání četníků ve Slezsku, které dotčeným gážistům znemožňovalo vytvořit si v místě zařazení trvalejší zázemí.¹⁹ Četnická správa reagovala prohlášením, že nadále nelze akceptovat, „aby v pohraničí byli zařazeni četníci gážisté příslušící tam domovem nebo rozvětveným příbuzenstvem, kde jejich manželky provozují obchod“.²⁰ Uplatňování této zásady pokračovalo po zbytek sledovaného období.

Sociální a profesní prostředí, z něhož pocházely ženy četníků, můžeme z pramenů rekonstruovat jen částečně. Především mezi reprezentanty vyšších stupňů četnické hierarchie nacházíme příklady sňatků napříč „četnickými“ či „vojenskými“ rodinami. Rakousko-uherský zemský četnický velitel v Praze a později první generální velitel československého četnictva Václav Řezáč provdal jednu z dcer za svého podřízeného Bedřicha Löwa.²¹ Další z generálových dcer si údajně měla brát Josefa Šustru, v té době velitele četnictva na Benešovsku.²² (Jednalo se o exponovanou funkci, jelikož do Šustrova ob-

¹⁷ Tyto územní útvary vytvořily vlastní četnická velitelství. Srov. HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.): *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918–1920*. Praha 2002; KOLÁŘOVÁ, I. – KOLÁŘ, O.: *Generál*, s. 18–22.

¹⁸ Srov. SZELOG, Krzysztof: *Plebiscit a otázka sebeurčení těšínského obyvatelstva 1918–1920*. In: *Těšínsko: vlastivědný časopis okresů Frýdek-Místek a Karviná*, 44, 2001, č. 1, s. 6–17; VALENTA, Jaroslav: *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*. Ostrava 1961.

¹⁹ Srov. KOLÁŘ, O.: *Problematika interpelací*.

²⁰ NA Praha, fond Presidium ministerstva vnitra (dále PMV), sign. 18/2/93.

²¹ NA Praha, fond GVČ, kart. 29, sign. 509 dův./29; kart. 30, sign. 628 dův./1930.

²² Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), protokol R, inv. č. 2798.

vodu spadal zámek Konopiště coby sídlo následníka trůnu).²³ Taktéž pozdější podplukovník Adolf Bauer, jenž sehrál důležitou roli v česko-polském sporu o Těšínsko po první světové válce, se přiženil do rodiny maršála Stephana Mayerhoffera von Vedropolje. Konexe manželčiny rodiny pak Bauer mohl zúročit coby velitel oddělení v Moravské Ostravě, jelikož Mayerhofferové byli spřízněni s několika šlechtickými a podnikatelskými rody v okolí Bauerova působiště.²⁴

Jiný příklad spřízněnosti mezi rodinami vyšších důstojníků představuje případ Čeňka Skrbka. Ten před pádem monarchie sloužil na území dnešního Chorvatska, stejně jako Fridolín Stuchlík, jenž se stal Skrbkovým švagrem.²⁵ Když se Stuchlík po vzniku republiky stal jedním z vrcholných představitelů četnictva ve Slezsku a na severní Moravě, Srbek – snad pod patronátem vlivného švagra – nastoupil na exponovanou pozici okresního velitele v Hlučíně, tedy na nově připojeném pohraničním území.²⁶ Existenci obdobných vazeb lze předpokládat i na nižších stupních služební hierarchie, kde ji však prameny obvykle neumožňují prokázat. S ohledem na relativně časté změny služebního zařazení četnického mužstva navíc sňatek s příbuznou velitele stanice či okresního velitele obvykle neznamenal dlouhodobou výhodu.

Rodinné konexe, jež mohly před rokem 1918 představovat benefit, po vzniku republiky nežádoucí vyvolávaly kontroverzi. Spřízněnost s představiteli šlechty či s exponenty rakousko-uherského režimu v nových podmínkách nebyla žádoucí. Relativně silná personální a organizační kontinuita v řadách četnictva (v porovnání např. s armádou, kde vedoucí pozice nově obsadili legionáři)²⁷ však stále ponechávala prostor pro využití existujících vazeb. Dokladem budiž intervence již penzionovaného generála Řezáče ve prospěch zetě podplukovníka Bedřicha Löwa. Ten měl být koncem 20. let v důsledku zdravotních problémů poslán do výslužby, Řezáč však žádal o Löwovo ponechání ve službě alespoň do dubna následujícího roku, čímž by dotyčnému vznikl nárok na vyšší penzi.

Žadatel „poukazoval na velmi dobrou kvalifikaci svého zetě, dále na tu okolnost, že týž ztratil své zdraví v činné službě u četnictva“. Řezáč projevil

²³ Rozhovor autorů s panem Josefem Šustrem mladším, 9. 3. 2013.

²⁴ KOLÁŘ, Ondřej a kol.: *Litultovice 1317–2017*. Litultovice 2017.

²⁵ BARTĚKOVÁ, Ivana – KOLÁŘ, Ondřej: *Fridolín Stuchlík – hrabýřský rodák a podplukovník četnictva*. Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy, 39, 2013, č. 1, s. 21–23.

²⁶ PLAČEK, Vilém: *Prajáci 2, aneb, Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*. Háj ve Slezsku 2007.

²⁷ SROV. KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha 2008; ZÜCKERT, Martin: *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität: die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. München 2006.

přání sejít se v uvedené záležitosti s ministrem vnitra, oproti tomu generální velitel sboru Karel Vyčítal doporučil věc řešit s ministerským radou dr. Sobotkou. Po konzultaci s účetním důstojníkem vyšlo najevo, že k postupu do vyšší platové třídy Löwovi postačí setrvat ve službě do února 1930. S uvedeným řešením nakonec souhlasilo i ministerstvo vnitra.²⁸ Löwovy zdravotní komplikace patrně nebyly nikterak zanedbatelné, jelikož jmenovaný již 30. srpna 1930, krátce po svém penzionování, zemřel.²⁹

Ačkoliv postrádáme statistické údaje, lze předpokládat, že počet sňatků mezi „četnickými“ rodinami v meziválečném období poklesl. Příčinu lze hledat v jisté řevnivosti mezi starší generací vyšších důstojníků a veliteli stanic, převzatých z monarchie, a mladší generací nižších důstojníků a nového mužstva, mezi nimiž přibývalo legionářů a mladých mužů vychovaných již v tradicích republiky.³⁰ Pro tyto „republikány“ sňatek s dcerami či sestrami jejich nadřízených „rakušáků“ nebyl atraktivní. Nacházíme však výjimky, například dcera generála Josefa Ježka si vzala četnického důstojníka Roberta Váňu-Semaku.³¹

Podobně jako spříznění „četnických“ rodin skrze sňatek skýtalo šanci získat protekci, doloženy jsou i případy opačné. Již zmíněný Josef Šustr si dle pozdějšího tvrzení jeho bratrance, ředitele rybářské školy ve Vodňanech Václava Štěpána, před první světovou válkou odmítl vzít dceru nadřízeného Václava Řezáče a upřednostnil sňatek s dívkou z vlastenecké sokolské rodiny. Za to se mu měl Řezáč v roce 1914 údajně pomstít přeložením na srbskou frontu.³²

Zatímco u důstojníků je doloženo častější zakládání rodin v pozdějším věku,³³ u mužstva lze z útržkovitých pramenů usuzovat na větší variabilitu. Možnosti uzavření sňatku samozřejmě do značné míry determinovalo služební zařazení. V pohraničí, na Slovensku či na Podkarpatské Rusi četník přirozeně narážel na jazykovou a kulturní bariéru. Na druhou stranu v prostředí jak průmyslového dělnictva, tak drobného rolnictva představoval sňatek se státním zaměstnancem společensky, stejně jako ekonomicky atraktivní příležitost. Z podobné sociální skupiny vycházela též většina četnického mužstva, takže obousměrná interakce byla přirozená.

²⁸ NA Praha, fond GVČ, kart. 29, sign. 509 dův./29.

²⁹ NA Praha, fond GVČ, kart. 30, sign. 628 dův./1930.

³⁰ KOLÁŘOVÁ, I. – KOLÁŘ, O. – LOKAJ, M.: *c. d.*

³¹ GALAŠ, R.: *Generál.*

³² AKPR, protokol R, inv. č. 2798.

³³ KOLÁŘOVÁ, I. – KOLÁŘ, O. – LOKAJ, M.: *c. d.*

Mezi manželkami četníků tak nacházíme představitelky rozličných profesí, ať již manuálních, úřednických či ze sféry pracující inteligence. Například žena vrchního strážmistra Rudolfa Mokrého, zavražděného roku 1938 henleinovskými povstalci v Liptani, byla učitelkou.³⁴ Obecně v regionech s převahou menšinového osídlení představovaly běžný jev sňatky četníků českého původu s představitelkami tamních českých komunit, např. poštovnicemi zřízenkyněmi či učitelkami.³⁵ Výjimkou však nebyla ani etnicky smíšená manželství, jak kromě řady jiných případů dokládá příběh Karla Kněze, pozdější tragické oběti heydrichiády.³⁶

Některé známosti byly – nepřilíh překvapivě – navázány v hostincích. Bývalý četník, žurnalista a satirik Bohumil Mladý ve své povídce vylíčil náklonnost mladého četníka k dívce pracující ve výčepu.³⁷ Podobný románek by samozřejmě v realu příliš nekonvenoval představám velitelského sboru o „počestném“ povolání nevěsty, nicméně nelze si dělat iluze, že by k podobným případům nedocházelo.³⁸ Ostatně svobodný četník, neměl-li na stanici zajištěno stravování, trávil v hostincích nemálo času a nezdědka tam docházel také služebně. Časté pobyty mužstva v hostincích nadřízení neviděli rádi – kromě možného opilství a milostných pletek v uvedeném prostředí hrozila vyšší pravděpodobnost, že četník v uvolněné atmosféře v rozhovoru nevědomky vyzradí důvěrné služební informace.³⁹

Řada drobných hospodských „poklesků“ jistě zůstala nadřízeným utajena. Výjimečně se ale naopak stávalo, že se návštěva hostince stala osudnou rovněž důstojníkovi. Nadporučík Karel Tocauer z Třeboně při inspekční cestě v Českých Velenicích v září 1922 v podroušeném stavu začal činit návrhy vdané hostinské, kterou před svědky žádal „aby mu na úd alespoň sáhla“. Následné disciplinární řízení odhalilo další Tocauerovy prohřešky, včetně hanlivých výroků o politických činitelích, jež opakovaně pronášel v treboňských výčpech.⁴⁰

³⁴ Zemský archiv Opava, fond Mimořádný lidový soud Opava, kart. 95, sign. Ls1560/46.

³⁵ Rozhovor autorů s panem Jiřím Mentlíkem, 27. 4. 2017; BRUŽEŇÁK, Vladimír – MACKE, Josef: *Morový rok kronika tragického roku 1938 na Sokolovsku a Karlovarsku 1. díl Sokolovsko*. Cheb 2017, s. 69–88.

³⁶ KYNCL, Vojtěch: *Ležáky: obyčejná vesnice, Silver A a pardubické gestapo v zrcadle heydrichiády*. Pelhřimov 2009.

³⁷ KOLÁŘ, O.: *Soumrak*.

³⁸ Je znám např. případ četníka ze slezské Štítiny, jehož bratr v obci provozoval pohostinství.

³⁹ KOLÁŘ, Ondřej: *Státní pořádkové složky na Chebsku v době první Československé republiky*. Praha 2016, s. 81.

⁴⁰ NA Praha, fond GVČ, kart. 11.

Problém mohl nastat také tehdy, pokud byl četník ženatý s příslušnicí národnostní menšiny. Lidem, kteří se s takovým četníkem dostali do osobního nebo profesního sporu, to dávalo příležitost zpochybnit četníkovu loajalitu k republice. V době sporu o Těšínsko v letech 1918–1920 si představitelé českých spolků opakovaně stěžovali na četníky ženaté s místními Polkami, kteří údajně participovali na agitaci proti republice. Situaci ve zmíněném případě komplikoval rovněž fakt, že mnozí z četníků v regionu byli etničtí Němci. Ve většině případů však obvinění nebyla prokázána.⁴¹ Podobně v březnu 1921 si zastupitelé z Košic stěžovali na tamního četnického velitele Rudolfa Friedla pro „německé“ smýšlení. Vyšetřováním vyšlo najevo, že Friedl je rodilý Čech odebírající český tisk, jeho žena však byla německé národnosti, což stačilo k vyvolání podezření.⁴² Sňatek s Němkou z prominentní krnovské rodiny přinesl potíže také bývalému legionáři Eduardu Šubčíkovi, ve 20. letech opakovaně převelovanému z obav, aby kontakty a zájmy manželčiny rodiny neovlivňovaly jeho rozhodování ve službě.⁴³

Rovněž ve 30. letech se příležitostně stávalo, že příslušníci bezpečnostních složek, kteří byli německého původu nebo měli německé manželky, bývali bez jakýchkoliv důkazů obviňováni ze sympatií k nacismu. Přístup četnické správy k podobným případům podrobně ilustruje kauza z května 1938, kdy se manželka velitele četnické stanice v Dolním Žandově v západních Čechách, vrchního strážmistra Františka Smetany, náhodně setkala s manželkou vrchního strážmistra Traxlera.

Jak bylo zjištěno v průběhu pozdějšího vyšetřování, Traxlerová pocházela z německé rodiny z Hrdlovky v okrese Duchcov a neovládala český jazyk. Přestože nebyla členkou SdP, příležitostně docházela na schůze uvedené strany a občas na její fungování finančně přispívala, „ale jen při sbírkách, kteréžto sbírky v německé oblasti jsou skoro každou neděli pořádané“. Jinak ovšem bylo konstatováno, že „stranu tuto zjevně nepodporuje“.

Při setkání na hřbitově prý Traxlerová prohlásila, „že vláda nutí své zaměstnance v německé oblasti, aby své děti posílaly (sic!) jen do českých škol“. Ve skutečnosti ovšem obě děti Traxlerových navštěvovaly německé školy. Smetanová si zmíněnou informaci zřejmě nenechala pro sebe, jelikož zakrátko byla četnictvu zaslána stížnost, jejíž neznámý pisatel poukázal na uvedený výrok Traxlerové a přidal několik dalších obvinění proti jak vrchnímu strážmistru Traxlerovi, tak jeho ženě, která se však nepodařilo prokázat.

⁴¹ NA Praha, fond MV – SR, kart. 477, sign. 18/11/3.

⁴² NA Praha, fond GVČ, kart. 5.

⁴³ NA Praha, fond GVČ, kart. 171. Kvalifikační listina Eduarda Šubčíka; NA Praha, fond GVČ, kart. 13.

Mariánskolázeňský okresní velitel se vyjádřil, že „Traxlerovi nedá se služebně ničeho vytknouti, neb ač je národnosti německé, koná svojí službu podle předpisu“. S daným stanoviskem se ztotožnil také bývalý okresní velitel, štábní kapitán Antonín Outrata. Během vyšetřování ovšem vyšly najevo znepokojivé informace o Traxlerových rodinných poměrech. Navíc se daly očekávat problémy ze strany místních komunistů, kteří Traxlera obviňovali z pronacistických sympatií a kteří podle názoru okresního velitele pravděpodobně stáli v pozadí výše zmíněné stížnosti.

Jelikož existovalo nebezpečí, že by v důsledku uvedených skutečností mohlo dojít k ohrožení cti četnictva, bylo doporučeno Traxlerovo přemístění, nejlépe do Mariánských Lázní. Návrh na přeložení se oddůvodnil tím, že se v Mariánských Lázních nachází česká škola, kam by mohl vrchní strážmistr posílat své děti. Vzhledem k výše citovanému výroku Traxlerovy manželky vyznívá tento argument poněkud paradoxně. Další vývoj kauzy není bohužel znám.⁴⁴

Rodinné vazby četníků mezi vlivnými představiteli národnostních minorit ovšem představovaly za určitých okolností také výhodu, pokud je četník dokázal zužitkovat ve prospěch služby. Svěbytný příklad nacházíme v případě Josefa Woitsche, dlouholetého velitele oddělení ve Slezské Ostravě. Ten byl po vzniku republiky postaven mimo službu a čelil disciplinárnímu stíhání pro podíl na perzekuci Čechů v letech první světové války. Nicméně s vědomím ministerstva národní obrany zároveň plnil výzvědné a agitační úkoly v neklidné oblasti česko-německo-polského trojmezí, k čemuž využíval styky své manželky, pocházející z místní honorace.⁴⁵

Nepříliš častý jev představovaly sňatky s cizími státními příslušnicemi. Řada četníků se jistě před rokem 1918 oženila v jiných částech monarchie, jejich manželky však po vzniku ČSR patrně ve valné většině získaly československé občanství.⁴⁶ Unikátní případ tvořila druhá svatba ovdovělého generála Josefa Šustra roku 1936. Jeho vyvolenou se stala rodačka ze severních Čech, která ovšem léta pobývala ve Švýcarsku a získala tamní občanství. Jelikož Šustr v dané době stál v čele celého četnického sboru, ministerstvo vnitra přistoupilo k prověřování „státní spolehlivosti“ nevěsty dosti důkladně a po-

⁴⁴ NA Praha, fond ZČV, kart. 675.

⁴⁵ KOLÁŘOVÁ, Ivana: *Četnický důstojník mezi monarchií a republikou – kauza Josefa Woitsche*. In: *Studia iuvenilia: studentské historické sešity*. Ostrava 2016, s. 165–182.

⁴⁶ Viz Ústavní zákon, kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabytí a pozbytí státního občanství a práva domovského v republice Československé č. 236/1920 Sb. z 9. dubna 2020.

někud zdlouhavě. Za kladný výsledek vleklého šetření intervenoval sám Šustr včetně jeho příbuzných dokonce u prezidentské kanceláře.⁴⁷

Za ojedinělou lze označit kauzu strážmistra Josefa Kühnla z Vidnavy, který v dubnu 1931 dezertoval do Německa spolu s mobilizačními spisy, jež odcizil ze stanice a následně odprodal německé rozvědce. Jeho motivaci představovaly nikoliv ideové, ale milostné důvody. Mladý četník čelil disciplinárnímu řízení, jelikož přivedl do jiného stavu číšnici místního hostince, kterou přesvědčil k ilegálnímu potratu. Mimo to však Kühnl již delší dobu udržoval poměr s německou občankou z nedaleké Šubrtovy Kraše (Schubertskrosse, roku 1959 připojena k Československu jako místní část Vidnava-Krasov), s níž se po dezerci hodlal oženit.⁴⁸

Překážkou v bezproblémové kariéře četníků se mohly stát podnikatelské či spolkové aktivity manželek. Ačkoliv uvedené činnosti byly samy o sobě zcela legální, měly potenciál vyvolat značné kontroverze. Zvláště, pokud se objevilo podezření, že četník ženu používá jako zástěrku pro své vlastní obchodní nebo politické ambice, jež nedokázal realizovat osobně. Četník totiž přirozeně nesměl podnikat a jeho možnost účastnit se veřejného života byla výrazně omezena předpisy,⁴⁹ logicky se nabízela možnost kompenzovat zmíněný deficit skrze aktivity rodinných příslušníků. Četník coby veřejný činitel, disponující pravomocemi a autoritou, měl ostatně řadu příležitostí intervenovat ve prospěch příbuzných, kteří provozovali živnosti nebo se ucházeli o veřejné funkce.

Za charakteristickou v uvedeném směru lze označit kauzu nadporučíka Augustina Zháněla, jehož manželka provozovala prodejnu mazadel na koženou obuv a dodávala své zboží také četnickým stanicím, jež spadaly pod velení jejího muže. Vyskytly se tudíž spekulace, zda Zháněl nevyvíjí určitý, byť třeba nepřímý, tlak na podřízené, aby nakupovali právě u jeho manželky. Poté, co v říjnu 1924 na případ upozornil Zhánělov kolega, generální velitel sboru konstatoval, že žádný předpis sice nezakazuje ženám četníků podnikat, přesto však bude vhodné dotyčného důstojníka preventivně přeložit na nové působiště.⁵⁰

Manželka (či jiný příbuzný) příležitostně reprezentovala a pomyslně „zastupovala“ četníka nejen v jeho interakci s okolím či podřízenými, ale také v komunikaci s nadřízenými. Ženy četníků příležitostně psaly žádosti či stíž-

⁴⁷ AKPR, protokol R, inv. č. 2798.

⁴⁸ Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond Zemské četnické velitelství Brno, kart. 439, sign. dův 260/31, f. 1–5.

⁴⁹ Srov. PLOSOVÁ, J.: *c. d.*

⁵⁰ NA Praha, fond GVČ, kart. 15, sign. 565 dův./1924.

nosti v záležitostech povýšení, přeložení apod. Dá se předpokládat, a v řadě případů to interní vyšetřování i potvrdilo, že mnohé z těchto intervencí proběhly s vědomím – či přímo z iniciativy – manželů. Pokud dopis psala četnickova choť, mohla na rozdíl od svého manžela porušovat princip subordinace a obracet se přímo na vyšší činitele. Podobná žádost navíc nezřídkla obsahovala detaily, jež se neslušelo uvádět v oficiálních dokumentech. Manžel autorky zároveň zpravidla využil možnost se od její iniciativy formálně distancovat a popřít, že o ní věděl. Tento neoficiální komunikační kanál tak četníkovi dával příležitost předat kýženou informaci, aniž by se kompromitoval; stačilo věc svést na „nerozvážnost“ manželky.

Obdobným stylem se užívala tvrzení o „nehospodárnosti manželek“ v případech, kdy se četník zadlužil. Posoudit, do jaké míry šlo v podobných kauzách skutečně o chybu manželky, případně zda na neutěšené finanční situaci nesl vinu sám četník, prameny obvykle neumožňují. „Nehospodárnost manželky“ mohla přirozeně plnit funkci zástěrky pro zakrytí vlastních poklesků. V případě velitele opavské pátrací stanice Ferdinanda Davida dlouhy pravděpodobně vedly až k pokusu obohatit se na úkor četnického eráru a k následnému fingovanému vyloupení staniční pokladny s cílem zakrytí zpronevěru. Jelikož chyběly přímé důkazy, četnická správa Davida nejprve přeložila a záhy superarbitrovala ze zdravotních důvodů.

Situace manželky a její rodiny také četníkovi příležitostně sloužila jako argument pro prosazení služební žádosti. Např. nadporučík František Herfort, sloužící v roce 1921 ve Frýdku, žádal o přeložení nejlépe do Krnova, kde bydlela jeho nemocná manželka. Nadřízení jej ovšem podezírali, že se chce převelením do většinově německého území vyhnout povinné zkoušce z českého jazyka.⁵¹ Za pozornost stojí ještě skutečnost, že jmenovaný byl v prosinci roku 1918 obviněn z pobuřování vůči státu. K trestnímu stíhání ale nedošlo a Herfort byl propuštěn z vyšetřovací vazby na počátku ledna 1919. Panovala tudíž nedůvěra ohledně jeho loajality. Generální velitel nakonec přeložení umožnil, avšak s tím, že okresní velitel bude bedlivě sledovat Herfortovo chování.⁵²

Značný potenciální problém s ohledem na hodnoty a konvence tehdejší společnosti způsoboval četníkovi mimomanželský vztah, ať už jeho samotného, nebo jeho ženy. Totéž platilo o narození nemanželského potomka. Zatímco v civilní sféře v meziválečném období rostla míra tolerance k uve-

⁵¹ NA Praha, fond GVČ, kart. 46, sign. 541/18.

⁵² NA Praha, fond GVČ, kart. 6, sign. 213 dův./1921. Srov. KOLÁŘOVÁ, Ivana: *Převzetí důstojníků německé národnosti československým četnictvem na příkladu Zemského četnického velitelství pro Slezsko*. Slezský sborník, 114, 2016, č. 2, s. 47–56.

deným jevům (na venkově se muži často ženili až po vojenské službě, kdy již se svými partnerkami měli dítě), v řadách bezpečnostního sboru byly podobné události vnímány jako ohrožení dobré pověsti četnictva. Pokud si aktéři milostných afér nepočínali dostatečně diskrétně, četniční velitelé nekompromisně zasahovali. Snažili se tak ovšem činit v tichosti bez zbytečné pozornosti veřejnosti.

Například na podzim 1928 se v časopise Ruch objevila zmínka o údajné milostné aféře okresního četnického velitele ve Fryštátě nadporučíka Oty Demela, který se údajně scházel s manželkou horníka. Jmenovaný však při vyšetřování uvedl, že žena, s níž se schází, není jeho milenkou, nýbrž informátorkou. Ačkoliv uvedený údaj byl těžko ověřitelný, generální velitel přihlédl k dobrým Demelovým služebním výsledkům. Zároveň vzal v potaz zjištění vyšetřujícího důstojníka, že článek vycházel pouze z neprůkazných anonymních dopisů. Proto pouze Demelovi doporučil počínat si diskrétně a snažit se nezavdat příčinu ke kritice.⁵³

Kritice kvůli mimomaželským vztahům se nevyhnuli ani mnozí Demelovi kolegové. V roce 1926 byl štábní kapitán Jan Bělina převelen z Ostravska, aby se zamezilo jeho stykům s vdanou ženou.⁵⁴ Četnický důstojník František Bařka, který byl nadřízenými vnímán jako člověk poněkud dobrodružné povahy, občas nedůsledný, ve 30. letech během služby na Podkarpatské Rusi čelil kritice kvůli vztahu s jistou svobodnou matkou, který na nátlak nadřízených nakonec legitimizoval sňatkem.⁵⁵ Až před soudem kvůli milostné aféře paradoxně skončil generál četnické justiční služby Hafner, jenž údajně jistou dámu nakazil pohlavní chorobou.⁵⁶ O venerických nemocích se v interních četnických spisech hovořilo také v souvislosti s bývalým příslušníkem sboru a žurnalistou kritizujícím četnickou správu Bohumilem Mladým, stejně jako penzionovaným generálem Aloisem Jirkou, známým svými sklony k poněkud hrubému jednání.⁵⁷ V uvedených případech však zůstává otázkou, zda se nejednalo o účelový pokus dotyčné osoby diskreditovat, případně vysvětlit jejich „nevyhovující“ chování zdravotní indispozicí. Ostatně v meziválečné politické praxi by nešlo o ojedinělý jev.⁵⁸

⁵³ NA Praha, fond GVČ, kart. 28, sign. 1071/28.

⁵⁴ NA Praha, fond PMV, kart. 1336, sign. VIII/Č/5.

⁵⁵ NA Praha, fond GVČ, kart. 124.

⁵⁶ KŘÍŽEK, Filip: *Kriminalita československého četnictva v Praze a okolí 1918–1921*. Praha 2016 (nepublikovaná bakalářská práce).

⁵⁷ Srov. KOLÁŘ, O.: *Soumrak*; NA Praha, fond GVČ, kart. 6.

⁵⁸ Srov. KLIMEK, Antonín: *Boj o Hrad: vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. 1. Hrad a Pětka. Praha 1996.

Praxe četnické služby přinášela mnohá úskalí také těm rodinám, které žily spořádaně. Manželka mnohdy kvůli pracovním povinnostem nenásledovala přeloženého četníka do nového působiště, četné rodiny dlouhodobě žily odděleně. To s sebou samozřejmě neslo zvýšené výdaje. Pokud se naopak manželka s dětmi chtěla přestěhovat za četníkem, často narazila na nedostupnost vhodného bydlení. Neutěšená situace ženatých četníků se stávala předmětem satiry. V ironickém občasníku *Četnické humoresky*, který vycházel z převážně anonymních svědectví četníků, je vyličen příběh mladého četníka, který s těhotnou manželkou složitě shání byt v odlehle vsi na východě republiky. Když se páru nakonec podaří zajistit si prosté bydlení v adaptované bývalé stáji, je hlavní hrdina opět služebně přeložen. Navzdory jistě míře nadsázky lze historiku vnímat jako ilustraci charakteristického problému.⁵⁹

Problém se týkal rovněž důstojníků. V roce 1921 kapitán Miroslav Ostadal strávil 11 měsíců v novém působišti, než sehnal byt pro ženu a potomky. Zajištěné bydlení bylo ovšem nevyhovující, manželka a dcera kvůli vlhkosti vážně onemocněly.⁶⁰

Shrneme-li shromážděné poznatky, lze vyslovit několik tezí. S ohledem na specifčnost četnické profese nepřekvapí relativně častá manželství napříč důstojnickými rodinami. V případě mužstva naopak pozorujeme výraznější tendenci hledat si partnerky mezi obyvatelstvem příslušného služebního obvodu. Možnosti sledování potenciálních sňatkových strategií zpravidla limituje útržkovitost prameně základny. Zatímco u důstojníků nám základní informace o jejich rodinném životě poskytují dochované kvalifikační listiny, z prostředí mužstva jsme odkázáni hlavně na samotné žádosti o povolení k sňatku, potažmo na agendu spojenou s řešením různých excesů. Samotné manželky četníků tak do pramenů obvykle vstupují až v případě problému, kdy je narušen „normální“ stav. O životě v „normálu“ tak dokumenty vypovídají jen velmi málo.

Zejména v případě důstojníků můžeme vidět zřetelný dopad manželského života na průběh kariéry. Již samotný výběr partnerky měl potenciál ovlivnit četníkův postup, či alespoň jeho vztahy s nadřízenými a dalšími veřejnými činiteli. Zároveň je však třeba zdůraznit, že spřízněnost s reprezentanty předválečných rakousko-uherských elit obvykle nemívala pro dotčené četníky po vzniku republiky závažnější negativní důsledky. Názorně to lze pozorovat zejména na příkladu Adolfa Bauera, jemuž sňatek s aristokratkou

⁵⁹ MLADÝ, Bohumil (ed.): *Četnické humoresky* 2. Praha 1929, s. 423–424.

⁶⁰ NA Praha, fond PMV, kart.1336, sign. VIII/Č/5.

z uherské důstojnické rodiny nebránil v povýšení a získání exponované funkce v době sporu o Těšínsko.

Kromě samotného výběru partnerky hrála důležitou roli dlouhodobá spořádanost rodinných poměrů. Jakýkoliv incident, byť ryze osobního charakteru, byl chápán jako ohrožení pověsti bezpečnostního sboru, pokud vešel ve známost. Míra benevolence k daným „odchýlkám od ideálu“ závisela na řadě faktorů, zejména na celkových služebních výsledcích „problémového“ jedince a na přístupu vyšetřujícího nadřízeného. Častý způsob řešení uvedených situací představovalo přeložení četníka, které nemělo apriorní charakter trestu, zároveň však umožnilo rychle a účinně odstranit problém z očí veřejnosti.

Ačkoliv o samotných manželkách četníků úřední zdroje reálně vypovídají velmi málo, lze vysledovat několik stereotypů s nimi spojených. Tato topoi se de facto stala součástí běžné argumentace v interní komunikaci sboru. Jde jednak o údajné poklesky manželky (nejčastěji domnělá neohospodárnost), jimiž četník ospravedlňuje své zanedbávání povinností, dluhy apod. Jako další omluva negativních jevů se naopak užívala také absence partnerky, tedy v případě četníků svobodných či žijících dlouhodobě mimo společnou domácnost. Další běžný jev představují intervence žen za manželovo přeložení, povýšení atd., ve skutečnosti často iniciované samotnými četníky jako prostředek k obejití služební hierarchie. V neposlední řadě manželka jako soukromá osoba, nevázaná služebními předpisy, měla příležitost vykonávat činnosti, jež byly četníkovi zapovězeny, tedy podnikat a veřejně se angažovat. Zmíněným způsobem někteří příslušníci sboru skrze partnerky nebo další rodinné příslušníky realizovali své ekonomické a politické ambice. I na dané případy interní mechanismy četnictva citlivě reagovaly, vzniklo-li podezření jednak ze střetu zájmů, jednak z ohrožení dobré pověsti sboru.

RESUMÉ

MANŽELSKÝ ŽIVOT PŘÍSLUŠNÍKŮ ČESKOSLOVENSKEHO ČETNICTVA

Možnost uzavření sňatku byla pro příslušníky četnictva značně omezena regulami. I v případě obdržení povolení k svatbě četníkův manželský život nadále podléhal kontrole nadřízených. Příležitostně se skutečné i domnělé prohřešky proti společenským normám stávaly předmětem kritiky ze strany veřejnosti, tyto případy pak byly chápány jako ohrožení dobré pověsti četnic-

tvá. Neuspořádaný manželský život se proto často řešil „uklizením“ četníka do nového působiště. Na druhou stranu četník, předpisy omezený v občanských právech, mohl prostřednictvím manželky realizovat své obchodní, politické či jiné ambice. Zatímco v důstojnickém sboru nacházíme případy sňatků mezi četnickými a vojenskými rodinami, řadoví četníci si zpravidla vybírali manželky z prostředí dělnictva či pracující inteligence.

Klíčová slova: četnictvo, Československo, bezpečnostní sbory, manželství, rodinný život

SUMMARY

THE MARRIED LIFE OF THE CZECHOSLOVAK GENDARMERIE

Entry into marriage was highly regulated for the gendarmerie by law. Even if a gendarme was permitted to marry, his married life continued to be supervised by his superiors. Occasionally, actual and perceived transgressions against social norms would be criticised by the public, and these cases would then be seen as a threat to the gendarmerie's reputation. A blemished married life often led to the relocation of the gendarme to a new area. Gendarmes, restricted in civil rights by regulations, could realize, however, their business, political or other ambitions through their wives. While marriages between gendarmerie and military families were common in the officer ranks, ordinary gendarmes tended to choose workers or the working-class intelligentsia for a wife.

Keywords: Gendarmerie, Czechoslovakia, Police forces, Marriage, Family life

Mgr. Ivana Kolářová, Ph.D.
Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
Nádražní okruh 31
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: ondrejkoliar83@gmail.com
e-mail: kolarova@szm.cz

JAK SE JEDNÁ S LABOURISTY. ČESKOSLOVENŠTÍ SOCIÁLNÍ DEMOKRATÉ V EXILU A LABOUR PARTY BĚHEM DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY¹

Jan Brož

1 Úvod

Československý politický exil za druhé světové války rozhodně nebyl klidným společenstvím, v němž by všichni cestou harmonické spolupráce pod vedením prezidenta Beneše mířili za jedním cílem. U sociálních demokratů byla vnitřní nesourodost zvláště palčivá a v důsledku oslabovala jejich pozice v rámci československé emigrace v Londýně. Potenciál ke zvýšení vlastního vlivu naopak pro sociální demokraty představovala kooperace s Labour Party – přirozeným ideovým partnerem a novým hegemonem mezinárodního socialismu. Možnosti takové spolupráce měly své limity, dané kupříkladu oněmi komplikovanými vztahy mezi československými sociálními demokraty či přístupem samotných labouristů. V tomto textu mě bude zajímat právě vývoj uvnitř československého sociálnědemokratického proudu. Těž se pokusím ukázat, jakým způsobem labouristé nakládali se svou pozicí lídra světového socialismu a jak komunikovali s reprezentanty exilových socialistických stran. Vycházím především z vlastního výzkumu, který jsem měl možnost provést v manchesterském Labour History Archive and Study Centre. I když díky Sylvě Šimsově² nelze říct, že by materiály z archivu Labour Party zůstávaly zcela mimo zájem česky píšících autorů, základní tuzemská literatura k československé sociální demokracii během války či po ní, tedy práce Pavla Horáka³ nebo kniha Jana Kuklíka ml. a Jana Němečka,⁴ prameny uložené v Manchesteru nevyužívá. Tamní materiály přitom mohou obohatit dosavadní poznání československého exilu o cenný pohled Labour Party

¹ Studie vznikla s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 252519, s názvem *Václav Majer a sociální demokracie v exilu. Cesta stranického lídra československým exilem druhé světové a studené války*, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

² ŠIMSOVÁ, Sylva: *Dokumenty o exilovém sociálně demokratickém politikovi Josefu Bělinovi v britských archívech*. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek 8. Praha 2010, s. 265–284.

³ HORÁK, Pavel: *Bohumil Laušman*. Praha 2012; Týž: *Stranické legitimace, vážení!*. Praha 2015.

⁴ KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi!*. Praha 2004.

na jeho sociálnědemokratickou část. Manchesterský archiv obsahuje záznamy o kontaktech mezi čelnými labouristickými funkcionáři a Čechoslováky, díky nimž si lze učinit představu o povaze či četnosti těchto kontaktů. Psát o politickém exilu pouze na základě toho, co si o sobě exulanti sami mysleli a jak se prezentovali, může vést k dost rozpačitým výsledkům. Zásadní přínos pramenů uložených v archivu Labour Party, podobně jako třeba materiálů z The National Archives, proto spočívá v tom, že zprostředkovávají události z perspektivy politiků hostitelské země.

2 Labour Party přebírá otěže mezinárodního socialismu a československý exil se ustavuje

Socialistická dělnická internacionála se po celá třicátá léta nacházela ve stavu permanentní krize, způsobené neschopností koordinovaně a efektivně čelit nástupu fašizmu. Když tedy německá vojska vpadla do Belgie a v květnu 1940 obsadila její bruselské sídlo, jednalo se v prostatě jen o formální potvrzení konce již mrtvé organizace.

Neslavný závěr mezinárodní socialistické spolupráce v její meziválečné podobě však neznamenal konec úvah o socialistickém internacionalizmu jako takovém. Dané okolnosti způsobily, že tón mezinárodnímu socialistickému hnutí měli do budoucna daleko více než doposud udávat britští labouristé. Mělo to samozřejmě svou logiku, neboť Labour Party byla v polovině roku 1940 jedinou na domácí půdě existující sociálnědemokratickou či socialistickou stranou, bojující proti Hitlerovi. V okupovaných státech byly sociálnědemokratické strany zakázány, pozici socialistů ve Švédsku a Švýcarsku zas limitovala neutralita těchto států.⁵ Labouristé nejenže mohli svobodně působit ve vlastní zemi, od května 1940 se navíc přímo podíleli na vládě. Stali se součástí Churchillova válečného kabinetu, k čemuž jim českoslovenští soudruzi prostřednictvím Rudolfa Bechyněho nezapomněli vřele pogratulovat.⁶ Speciálně u československých sociálních demokratů pak labouristický kredit rostl i tím, že se v jejich očích – na rozdíl od francouzských socialistů – nezdiskreditovali Mnichovem. Když František Soukup v říjnu 1938 oznamoval v emotivním dopise nadepsaném *Žaluji* vystoupení Čechoslováků z Internacionály na protest proti její pasivitě v době mnichov-

⁵ COSTA, Ettore: *The Labour Party, Denis Healey and the International Socialist Movement*. Chem 2018, s. 23–27.

⁶ Labour History Archive and Study Centre, People's History Museum, Manchester (dále jen LHASC), Labour Party (dále jen LP), James Middleton papers (dále jen JSM/INT), box 4, Czechoslovakia, Bechyně Attleemu 15. 5. 1940.

ské krize, socialistické Francii vyčetl, že Československu „kope hroby v nové fašistické tyranii“. Neopomněl naopak vyjádřit „hlubokou vděčnost soudruhům anglickým z Labour Party ... kteří se zejména v anglickém parlamentě tak rozhodně a obětavě postavili na ochranu Československa“.⁷

Jedinečné postavení labouristů v rámci mezinárodního socialistického proudu umocnil i fakt, že Londýn se po pádu Francie stal jednoznačným centrem politicky aktivních exulantů z okupovaných evropských států. Nejinak tomu bylo i v případě Čechoslováků. Sociální demokraté představovali významnou složku československého exilu. Do zahraniční akce se zapojili od samého počátku a v červenci 1940 tak prožívali první její velký úspěch v podobě britského uznání československého prozatímního státního zřízení. Sociální demokraté tuto událost vnímali hlavně jako psychologickou vzpruhu pro angažované Čechoslováky a konstatovali, že jsou připraveni „dostát svým povinnostem v boji proti nacistickému barbarství“.⁸

Exilové prozatímní státní zřízení⁹ vzniklo z dosavadního Československého národního výboru, jenž byl vytvořen v říjnu 1939 v Paříži a po celou dobu své existence čelil připomínkám z různých stran, mimo jiné od sociálních demokratů. Těm vadilo zejména složení výboru, které považovali za příliš pravicové, neboť mezi členy nebyl zastoupen žádný představitel sociální demokracie, a dále pak zapojení starých koaličních politiků. V kritice ne-reprezentativního profilu Československého národního výboru se shodovali pařížští i londýnští sociálnědemokratičtí exulanti, byť soudruzi dlící ve Velké Británii byli Benešovi nakloněni podstatně víc.¹⁰

⁷ SOUKUB, František: *Zaluji*. Praha, 1946, s. 12–13. Labour Party během mnichovské krize vyzývala britskou vládu k společnému postupu s vládami Francie a Sovětského svazu. Podmínky mnichovské dohody považovala za „ostudnou zradu mírumilovného a demokratického národa“ a labouristický lídr Clement Attlee v Dolní sněmovně začátkem října prohlásil, že „události posledních dnů představují jednu z největších porážek, které tato země a Francie kdy utrpěly“ a že se jedná o „vítězství hrubé síly“. VICKERS, Rhiannon: *The Labour Party and the World*. Volume 1. Manchester – New York 2003, s. 135–136.

⁸ LHASC, LP, Labour and Socialist International (dále jen LSI), International Inter-Allied (Dallas Group) Correspondence 1940–1944, 25/1/38, Nečas Gilliesovi 31. 7. 1940.

⁹ Zpočátku mělo prozatímní státní zřízení tři součásti; prezidenta, vládu a Státní radu, tj. exilový kvaziparlament. V roce 1941 k nim přibyl ještě Nejvyšší účetní a kontrolní úřad a roku 1942 pak Právní rada. Občas bývají do struktury prozatímního státního zřízení řazeny i československé vojenské jednotky, soustava polních soudů a československé zastupitelské úřady. KUKLÍK, Jan ml.: *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*. Praha 2002, s. 28.

¹⁰ KUKLÍK, Jan st. – KUKLÍK, Jan ml.: *Formování sociálně demokratického exilu v Paříži a v Londýně v letech 1939–1941* (dále jen *Formování sociálně demokratického exilu*). In: KÁRNÍK, Zdeněk – MĚCHÝŘ, Jan (eds.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí IV*. Praha 2001, s. 11–56, s. 16–35.

V prozatímním státním zřízení sociální demokraty reprezentovali ve vládě ministr sociální péče František Němec, ministr bez portfeje Jaromír Nečas a Ján Bečko, státní tajemník na ministerstvu sociální péče, jenž byl později pověřen vedením Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu. Z necelých čtyřiceti poslanců první Státní rady jich bylo osm sociálních demokratů. Členy bez hlasovacího práva byli ministři Němec, Bečko a Nečas. Ostatní, tedy Ján Čaplovič, Marie Jurnečková-Vorlová, Bohumil Laušman, Vojta Beneš a předseda Státní rady Rudolf Bechyně, byli členy plnoprávními.¹¹

Sociální demokraté tak na jednu stranu nepochybně dosáhli svého, když byli jejich představitelé vtaženi do struktur exilového zřízení. Na druhou stranu se velmi brzy začalo ukazovat, že jednota bude v sociálnědemokratickém táboře stěží dosažitelná. Sociální demokraté odcházeli z Československa s Hamplovým dobrozdáním „rozbít každému hubu, kdo půjde proti Benešovi“.¹² Už v momentě prvního nesporného prezidentova osobního vítězství, tedy při britském uznání exilové reprezentace, se ovšem ukazovalo, že představy jednotlivých soudruhů ohledně naplňování instrukce dlouholetého předsedy se budou různit. Osobní spory měly neblahý vliv na možnou míru zapojení do aktivit organizovaných Labour Party. Neschopnost československých sociálních demokratů v začátcích emigrace ustavit vlastní reprezentaci tak labouristy například vedla k povzděchu, že vlastně nevědí, s kým z nich jednat či koho podpořit v jeho snahách o získání prostoru ve vysílání BBC.¹³ Vnitřní napětí, které skupinu oslabovalo i navenek, bylo pro sociálnědemokratický proud charakteristické po celou dobu války. „Esprit de corps“¹⁴ tedy odhodlání společně táhnout za jeden provaz, bylo mnohdy nedostatečné a způsobovalo, že vzájemné porady, když už se k nim českoslovenští sociální demokraté byli schopni sejít, bývaly často „very nasty“.¹⁵

S uznáním prozatímního státního zřízení tak začalo být zřejmé, že sociální demokracie se bude štěpit na skupinu kolem ministrů, hlasujících loajálně s vládou, a na radikální kritiky stojící mimo kabinet, formující se za Rudolfem Bechyněm. Bechyně se nehodlal spokojit se slabým postavením vůči vládě, které bylo v exilovém uspořádání Státní radě vyhrazeno.¹⁶ Mimo

¹¹ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 58–65; LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 8. 12. 1940.

¹² Těmito slovy prvorepublikový předseda strany Antonín Hampl vyprávěl do exilu Františka Němce. HOLUB, Václav: *Vítězství i prohry*. Vimperk 1997, s. 126.

¹³ LHASC, LP, JSM/INT, box 4, Czechoslovakia, Miscellaneous, 22. 4. 1940.

¹⁴ LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 8. 12. 1940.

¹⁵ LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 19. 1. 1945.

¹⁶ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 130–131.

tyto dva tábory, vzdálena londýnskému životu exilové smetánky, pak stála ještě skupina sociálních demokratů v armádě, v níž aktivně působil zejména Václav Majer. Svým pohledem na fungování armády, kritikou nevyváženého poměru sil mezi vládou a Státní radou a přesvědčením, že „linie vlády je povážlivě pravicová, politicky a sociálně reakční“,¹⁷ se Majer v té době blížil stanoviskům Bohumila Laušmana, člena branného výboru Státní rady, jenž byl spolu s Bechyněm čelným představitelem kriticky naladěných sociálních demokratů.¹⁸

Labouristé si byli vědomi výsostného postavení, jemuž se mezi představiteli exilových socialistických stran těšili. To však neznamenal, že by se exiloví politici nemohli za určitých okolností stát zdrojem problémů. Snahou Labour Party proto bylo exulanty koordinovat tak, aby se mezi sebou nehašteřili a jejich potenciál byl maximálně využit směrem k válečnému úsilí. Za tímto účelem začal William Gillies, tajemník mezinárodního oddělení Labour Party, v létě 1940 v londýnském hotelu St. Ermin's organizovat „neformální přátelská setkání britských soudruhů se známými socialisty z okupovaných území“,¹⁹ tedy z Belgie, Československa, Dánska, Francie, Nizozemska, Norska a Polska. Mezinárodní oddělení Labour Party dávalo jasně najevo, že Internacionálu považuje za mrtvou. V St. Ermin's se tak opravdu nemělo odehrávat nic víc než setkávání nezávislých stran s perspektivou vytvoření poradního výboru, který by komunikoval s Labour Party a pomáhal koordinovat společný postup „při vedení války proti hitlerizmu a fašizmu“.²⁰

S Gilliesovým názorem však nesouzněl Belgičan Camille Huysmans, poslední předseda Socialistické dělnické internacionály. Huysmans navrhoval držet Internacionálu naživu, argumentovav její autoritou a možným propagandistickým využitím jak na kontinentu, tak i ve Spojených státech. Gillies kontroval jednak tím, že Huysmans sám žádnou autoritu nemá, a dále pak připraveností ostatních stran přenést veškerou zodpovědnost za mezinárodní socialismus na bedra Labour Party, s čímž všichni kromě Belgičanů souhlasili.²¹

¹⁷ HORÁK, Jiří: *Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji*. In: TIGRID, Pavel (red.): *Svědectví*. New York, ročník II, 1958, číslo 1 – jaro 1958, s. 38–54. s. 40.

¹⁸ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), objektový svazek č. 2231 – Nepřátelské osoby z řad bývalých sociálních demokratů (dále jen OB 2231), podsvazek č. 284, Korespondence Majer–Laušman.

¹⁹ LHASC, LP, LSI, International Inter-Allied (Dallas Group) Correspondence 1940–1944, 25/1/142, Dallas Jakschovi 21. 8. 1941.

²⁰ LHASC, LP, LSI, International Inter-Allied (Dallas Group) Correspondence 1940–1944, 25/1/35, Gillies exilovým socialistům 30. 7. 1940.

²¹ COSTA, E.: *c. d.*, s. 27–28.

V listopadu 1940 tak informoval Gillies exilové socialisty o ustavení mezinárodního poradního výboru, jenž se měl scházet každý měsíc a byl rovněž známý jako Dallasův výbor, podle svého předsedy George Dallase, též předsedy mezinárodního podvýboru Labour Party. Čechoslováci do Dallasova výboru nominovali Josefa Bělinu,²² který se spolu s Nečasem, Bechyněm a Bečkem od léta účastnil přípravných diskusí v St. Ermin's.²³

Vztah mezi vedením Labour Party a exilovými socialistickými stranami byl z principu věci po celou válku nevyvážený. Labouristé ze své pozice hegemonu vytyčovali hranice sociálnědemokratické komunity, tedy určovali, kdo „patří do rodiny“. Labouristická moc rozhodovat, kdo je „správný socialista“ a má právo působit v mezinárodním socialistickém hnutí se během války poprvé prakticky projevila v záležitosti týkající se Československa, konkrétně v otázce sudetoněmeckých sociálních demokratů.²⁴ Jejich největší část se v londýnském exilu ustavila pod názvem Treuegemeinschaft Sudetendeutscher Sozialdemokraten pod vedením Wenzela Jaksche, který skupinu reprezentoval v Dallasově výboru. Z pohledu Čechoslováků však Jaksch provozoval „silly policy“,²⁵ projevující se plány na federalizaci Československa a odmítavým postojem k odsunu německého obyvatelstva, což znemožnilo jakoukoliv dohodu s Benešem a exilovou vládou. Odštěpením od Jakschova spolku na podzim 1940 vznikla Zinnergruppe, samostatná skupina německých sociálních demokratů v čele s Josefem Zinnerem, později Josefem Lenkem, která s československým exilem spolupracovala. Když Zinnergruppe požádala o přijetí do Dallasova výboru, obrátil se Gillies s prosbou o vyjádření na Čechoslováky. Ti se vyslovili pro uznání obou skupin, jistě i proto, že v tom viděli příležitost k oslabení Jakschovy pozice.²⁶ Gillies posléze dal na doporučení československých sociálních demokratů a otevřel jednání

²² Bělina byl během války nejdůležitějším prostředníkem mezi československým sociálnědemokratickým exilem a Labour Party. Především v úvodní fázi války působil v rámci sociálnědemokratického proudu s velkým nasazením. Postupem času však Bělinův vliv klesal, vzhledem k jeho trvale odmítavému postoji k jakékoliv spolupráci s komunisty. ŠÍMSOVÁ, S.: *c. d.*, s. 265–284.

²³ LHASC, LP, LSI, International Inter-Allied (Dallas Group) Correspondence 1940–1944, 25/1/38, Nečas Gilliesovi 31. 7. 1940; 25/1/70, Gillies exilovým socialistům 8. 11. 1940; 25/1/68–69, personální složení poradního výboru.

²⁴ COSTA, E.: *c. d.*, s. 34–35.

²⁵ LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Huysmansovi 30. 8. 1944.

²⁶ LHASC, LP, LSI, International Inter-Allied (Dallas Group) Correspondence 1940–1944, 25/1/132, Zinner a Lenk Gilliesovi 6. 4. 1941; 25/1/135, českoslovenští sociální demokraté Gilliesovi 28. 6. 1941.

v St. Ermin's oběma sudetoněmeckým skupinám.²⁷ Jaksch protestoval, že jeho se na názor nikdo nezeptal a že odštěpencům má vstup zůstat odepřen.²⁸ Nezbyvalo mu však, než se Gilliesovu rozhodnutí podvolit.

3 Sověti ve válce – co na to socialisté?

Ve snaze nalézt cestu k nastolení udržitelné jednoty ve vlastních řadách ustavili českoslovenští sociální demokraté v březnu 1941 Československý socialistický klub. Skupinu známou též jako Devítka tvořili předseda Bechyně, jednatel Laušman, členové vlády Bečko, Nečas, Němec a dále Čaplovič, Jurnečková-Vorlová, Majer a Viboch. Nesoulad mezi členy se však projevil už v otázce formálního uspořádání klubu. Vládní trojice, držíc se Benešovy představy nadstranického exilu, o klubu uvažovala jako o volnějším, nezávislém útvaru. Oproti tomu Bechyně s Laušmanem, i s podporou Majera a za ním stojících sociálnědemokratických vojáků,²⁹ tlačili na vytvoření pevnější, a tedy akceschopnější formace. Ta by se stala hlavou velké levicové strany, která měla podle jejich představ v zahraničí vzniknout. Když se Bechyněmu s Laušmanem nepovedlo ani během léta získat podporu sociálnědemokratických ministrů, přestali s nimi ve svých plánech počítat.³⁰

Vztahy mezi členy vlády a bechyňovsko-laušmanovským křídlem se do podoby otevřeného konfliktu vyhroutil v říjnu 1941. Vládní trio poslalo Bechyněmu dopis, v němž se distancovalo od jeho útoků na kabinet a zpochybnilo jeho schopnost stát v čele Československého socialistického klubu. Sociálnědemokratictí ministři navíc podpořili prezidenta v rozhodnutí nahradit pro druhé funkční období Státní rady předsedu Bechyněho dosavadním přednostou její kanceláře Prokopem Maxou.³¹

Suverénně nejdůležitější událostí půlky roku 1941 byl červnový vstup Sovětského svazu do války. Před sociálními demokraty a celým londýnským

²⁷ LHASC, LP, LSI, International Inter-Allied (Dallas Group) Correspondence 1940–1944, 25/1/137, Gillies Lenkovi 8. 7. 1941; 25/1/138, Gillies Jakschovi 8. 7. 1941.

²⁸ LHASC, LP, LSI, International Inter-Allied (Dallas Group) Correspondence 1940–1944, 25/1/139, Jaksch Gilliesovi 9. 7. 1941; 25/1/140, Jaksch Dallasovi 22. 7. 1941.

²⁹ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, dopis sociálnědemokratických vojáků z 20. 5. 1941.

³⁰ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 75–77; LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 1. 3. 1941; Bělina Gilliesovi 13. 3. 1941; Bělina Gilliesovi 5. 4. 1941.

³¹ Původní sociálnědemokratický oktet, který zasedal již v první Státní radě, doplnil pro další funkční období v říjnu 1941 Pavol Viboch a v listopadu pak přibyl ještě Václav Majer. Sociální demokraté tak získali čtvrtinu všech mandátů. KUKLÍK, J. st. – KUKLÍK, J. ml.: *Formování sociálně demokratického exilu*, s. 43.

exilem tak s novou naléhavostí vyvstala otázka přístupu ke komunistům. Ti odložili tezi o imperialistickém konfliktu a dávali najevo ochotu spolupracovat, což se odrazilo v novém složení Státní rady, do které prezident poprvé jmenoval i komunistické členy. Bechyně s Laušmanem ucítili šanci a věřili, že v nové situaci získají komunisty k partnerství v boji proti kabinetu „rozhodné převahy pravice se slabým levicovým křídlem“.³² Londýnští komunisté však byli z Moskvy instruováni, aby se snažili spolupracovat se všemi složkami londýnského odboje. Bechyněho představa, že se připojí k jeho otevřené kritice vlády a společně donutí prezidenta k rekonstrukci kabinetu ve prospěch radikální levice, tak nedošla naplnění. Byť Bechyněho počáteční nadšení nahradilo v poměru ke komunistům jisté rozčarování, propast mezi umírněnými a radikálními sociálními demokraty se nijak nezmenšila.³³

Přelom ve válce v podobě vstupu Sovětského svazu se dotkl i způsobu, jímž Labour Party ovlivňovala činnost exilových socialistických stran na svém území. V listopadu 1941 tak vedle již právě rok působícího Dallasova výboru vznikla druhá platforma, která měla sloužit k setkávání socialistů; Huysmansův výbor. Oba výbory sice spojovalo, že jejich jednání byla tajná a nepožíval se z nich zápis, svým zaměřením a činností se však lišily a odpovídaly fázi války, v níž vznikaly. Dallasův výbor byl ustaven v čase paktu Molotov-Ribbentrop, kdy Britům nezbývalo než doufat, že impulz k porážce Hitlera dají odbojová hnutí, která svou činností na okupovaných územích, snad dokonce v samotné Třetí říši, rozpoutají protinacistická lidová povstání. Dallasův výbor se tak měl především soustředit na šíření propagandy a pozvuzování odbojových aktivit v okupovaných zemích.

Od momentu, kdy Sovětský svaz přiložil ruku k válečnému dílu, však bylo jasné, že případné povstání německého lidu – jemuž beztak nic nenavědčovalo – již pro vítězství není nezbytné. Tak jako v československé emigrantské „louži“, i v podstatně větším labouristickém „rybníčku“ přály okolnosti hlasům volajícím po jednání se Sovětským svazem. Idea vstoupit do rozhovorů s Kominternou pocházela z hlavy Harolda Laskiho, intelektuála a ústřední postavy labouristické válečné levice. Spolu se svou podporou politiků ze zemí, jimž zůstal odepřen vstup do Dallasova výboru, tak Laski vyvolával napětí uvnitř strany. Gillies opakoval, že Socialistická dělnická internacionála se nemůže oficiálně scházet. Národní výkonný výbor Labour Party, jehož cílem bylo zachovat stranickou jednotu, se dostával pod stále větší tlak. Bylo proto rozhodnuto o vzniku Huysmansova výboru, přičemž

³² KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 142–144.

³³ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 109–112.

ale Dallasův výbor, který se s Huysmansovým částečně personálně překrýval, měl nadále fungovat.

Huysmansův výbor, v němž coby hlavní zástupce Českoslováků působil opět Josef Bělina,³⁴ měl primárně reprezentovat celé mezinárodní socialistické hnutí a vytvořit prostor pro jednání se Sovětským svazem. Na rozdíl od Dallasova výboru byl otevřen i exilovým socialistickým politikům z nepřátelských a neutrálních zemí a Gillies připouštěl, že by na něj mohlo být nahlíženo jako na přípravný výbor pro obnovu Internacionály. Vzhledem k společné zášti Gilliese s Huysmansem vůči Němcům nicméně hierarchické uspořádání mezinárodního sociálnědemokratického proudu zůstávalo neměnné; v čele neotřesitelně trůnila Labour Party diktující podmínky, potom socialisté ze spojeneckých zemí se svým symbolickým příspěvkem k válečnému úsilí, pod nimi soudruzi ze zneprátených zemí, zcela závislí na ostatních, a na úplném chvostu Němci. Sociálnědemokratická komunita se tak dělila na dvě nestejně velké části. Většina, čítající Gilliese a strany stojící za ním, chtěla udržovat kontakty na neformální úrovni, akceptovala kolektivní německou vinu a soustředila se na vítězství ve válce. Menšina, zahrnující Laskiho labouristickou levicí a německy mluvící socialisty, odsoudila kolektivní vinu jako zradu internacionalizmu a navrhovala jednat s komunisty.³⁵

Nejčastější prostředek k utužování vědomí jednotné příslušnosti k ideji mezinárodního socialismu představovalo společné vystupování řečníků z řad labouristů a exilových stran na veřejných akcích, diskuzích či přednáškách. Nejvýznamnějšími událostmi tohoto typu bývaly výroční konference Labour Party, při jejichž plánování labouristé dbali na reprezentativní zastoupení delegátů a řečníků z exilových stran.³⁶ Na konferencích docházelo k win-win situacím; soudruhům z okupovaných zemí se dostalo pocty vystoupit na shromáždění lídra světového socialismu, aby zde na oplátku přednášeli pochvalné projevy, v nichž oceňovali labouristické vedení a prosili je, aby i nadále určovalo běh mezinárodního socialistického hnutí.³⁷

Společná vystoupení Českoslováků a labouristů se odehrávala i při jiných příležitostech, než byly výroční sjezdy. V době, kdy v Polsku nacistický teror dosáhl „šílených rozměrů“³⁸ a v Protektorátu vyhlazením Lidic a dalšími re-

³⁴ LHASC, LP, LSI, Registers of Attendance at the Huysmans Committees Meetings, 26/5.

³⁵ COSTA, E.: *c. d.*, s. 28–32.

³⁶ LHASC, LP, JSM/INT, box 11, Labour Party Annual Conference – responses, Annual Conference 1943 – Allied and Other Comrades – Ticket Distribution, Foreign Fraternal Delegates.

³⁷ COSTA, E.: *c. d.*, s. 33.

³⁸ LHASC, LP, International Department (dále jen ID), Box Listed Collection, box 21/1, Papers Relating to German Atrocities in Poland and Czechoslovakia 1942, oběžník Labour Party z 11. 8. 1942.

presemei vrcholila heydrichiáda, zorganizovali labouristé 2. září 1942 v londýnské Caxton Hall setkání na protest proti německým zvěrstvům v Polsku a Československu. Promluvili zde špičky Labour Party, zástupci exilových socialistických stran, a samozřejmě polští a českoslovenští řečníci. Za Čechoslováky hovořil ministr zahraničí Jan Masaryk, který sice nebyl členem sociální demokracie, ale „měl k těmto velmi slušným lidem blízko“.³⁹ Výsledkem setkání byla rezoluce, která odsoudila německou brutalitu na okupovaných územích, vyjádřila potřebu spravedlivého potrestání všech zločinů a prohlásila obnovu plné nezávislosti Polska a Československa za jeden ze zásadních válečných cílů socialistů.⁴⁰ Ve svém apelu na spojenecké vlády, aby se po válce zasadily o potrestání německých krutostí spáchaných na polském a československém území, se tak text z Caxton Hall shodoval s rezolucí národního výkonného výboru Labour Party, která byla již během srpna předána ministru zahraničí Anthonyemu Edenovi a americkému velvyslanci v Londýně Johnu Winantovi.⁴¹

Další příklad aktivního angažmá Labour Party v záležitostech souvisejících s Československem představovala iniciativa Lidice Shall Live. Jejím hybatelem byl labouristický politik Barnett Stross, který hned během léta 1942, bezprostředně po likvidaci Lidic, začal ve svém domovském městě Stoke-on-Trent spolu s hornickými předáky organizovat finanční sbírku na obnovu středočeské obce. Akce rychle nabývala na síle, ustavující schůze výboru se 6. září na radnici v Stoke-on-Trent zúčastnily tři tisíce lidí včetně prezidenta Beneše i dalších československých a britských politiků a aktivity spolku se pak šířily do dalších britských měst.⁴²

Českoslovenští sociální demokraté i během roku 1942 pokračovali ve svých doposud marných snahách vybudovat organizační strukturu, na jejíž podobě a fungování by se dokázali všichni shodnout. Dalším projevem tohoto úsilí bylo vytvoření klubu členů vlády a Státní rady, v jehož čele stáli Bechyně a Němec. Klub měl po neúspěchu Devítky znovu přivést k racionální diskuzi vládní sociální demokraty a Bechyněho stoupence. Nejasnosti uvnitř sociálnědemokratického proudu vedly k rozhodnutí svolat konferenci,

³⁹ LHASC, LP, ID, Box Listed Collection, box 21/1, Papers Relating to German Atrocities in Poland and Czechoslovakia 1942, Masarykův projev na setkání 2. 9. 1942.

⁴⁰ LHASC, LP, ID, Box Listed Collection, box 21/1, Papers Relating to German Atrocities in Poland and Czechoslovakia 1942, Resolution.

⁴¹ LHASC, LP, ID, Box Listed Collection, box 21/1, Papers Relating to German Atrocities in Poland and Czechoslovakia 1942, zápisy z jednání mezinárodního podvýboru Labour Party 17. 7. 1942 a 2. 9. 1942.

⁴² LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, leták Lidice Shall Live; Němec Gilliesovi 8. 1. 1943.

kteřá by se spornými otázkami zabývala. Podnět k jejímu svolání dal zejména dubnový dopis sociálnědemokratických vojáků.⁴³ Dokument konstatoval, že „socialisté nemohou dále ustupovat“ a žádal, aby byly položeny základy pro sjednocení dělnické třídy. Konference funkcionářů bývalé sociálnědemokratické strany a druhorepublikové Národní strany práce se konala v Londýně v červnu 1942. Přinesla kompromisní usnesení, které se sice hlásilo k prvorepublikové tradici, ale zároveň podle něj nemělo v exilu dojít k obnově stranické struktury na starých, tedy předmnichovských základech.⁴⁴

Rozhodující obrat na bojištích spolu s gestem rozpuštění Kominterny v květnu 1943 znamenaly další posílení vlivu moskevské části československého exilu. Bechyňovská levice se od počátku roku aktivizovala, hledala cestu ke komunistům a stupňovaly se její spory s vládním křídlem sociální demokracie. Komunistickým návrhům se dostávalo stále větší pozornosti při jednáních, která měla vést jednak k rekonstrukci či transformaci politických stran, jednak k diskuzi o programu obnovy Československa a jeho rozsáhlých společenských a ekonomických proměn.

Zásadní vliv na další směřování československé exilové politiky mělo Benešovo moskevské jednání s vedením KSČ, které probíhalo od 13. do 20. prosince 1943, v týdnu po podpisu československo-sovětské smlouvy. Z hlediska úvah o obnově sociálnědemokratické stranické struktury bylo podstatné, že komunisté – jak zpravili Beneše – nechtěli budovat jednotnou levicovou stranu, nýbrž navrhovali vytvoření úzce spolupracujícího bloku tří socialistických stran; komunistické, sociálnědemokratické a národněsocialistické. O správnosti takového postupu navíc své přátele ze sociálnědemokratické levice přesvědčoval i československý velvyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger.

Nezbývalo tedy než zrevidovat usnesení konference z června 1942, podle něhož nemělo dojít k obnově strany na prvorepublikovém půdorysu. Již koncem ledna 1944 se provládní Bečko a Němec domluvili s bechyňovci Laušmanem a Patzakem na ustavení jednotné sociálnědemokratické skupiny. Tvořily ji dva orgány; vedení a konference, a její vznik byl definitivně potvrzen na konferenci koncem února. Její závěry opět vyjadřovaly kompromis. V novém vedení tzv. zahraniční skupiny byli převážně členové předválečného ústředního výboru strany, ústředního výkonného výboru mládeže a členové Státní rady.⁴⁵ Zároveň však konference konstatovala, že členové vlády

⁴³ Dopis byl podepsán Václavem Holubem, který nahradil Majera v čele skupiny sociálnědemokratických vojáků po jeho jmenování do Státní rady v listopadu 1941. HOLUB, V.: *c. d.*, s. 129.

⁴⁴ HORÁK, J.: *c. d.*, s. 44–45.

⁴⁵ LHASC, LP, JSM/INT, box 4, Czechoslovakia, Bechyně a Laušman mezinárodnímu oddělení Labour Party 31. 3. 1944.

jsou ministry jen za svou osobu a že vláda bude podporována pouze v případech, že bude postupovat v souladu se sociálnědemokratickým programem.

Ani další kompromisní stanovisko nemohlo zakrýt reálné vnitřní spory, v jejichž důsledku se od sebe dva názorové proudy dále vzdalovaly. Benešem v Moskvě ujednaná obnova strany na starých základech byla pro příslušníky bechyňovského směru těžko akceptovatelná. Chtěli spolupracovat s komunisty jinak než formou tradičních stran, byť nově sdružených pod hlavičkou socialistického klubu. Stále radikálnější Bechyně, odmítající jakkoliv podporovat vládu, se navíc během druhé půlky roku 1944 dostával do konfliktu nejen s vládními sociálními demokraty, ale nyní již i s Laušmanem.⁴⁶

Také labouristy nutil vývoj války stále znovu promyšlet otázku poměru ke komunistům. Zatímco Labour Party během války organizačně slábla, britští komunisté, poháněni válečnými úspěchy Sovětského svazu, se naopak neobyčejně aktivizovali a početně sílili. Tlak na těsnou kooperaci s komunisty v rámci Labour Party vzrůstal a přicházel nejen zleva, ale i od centristů. Stranické vedení reagovalo na tento trend během roku 1943 spuštěním ostré kampaně proti spolupráci s komunisty, upozorňující na jejich rozvratnou činnost a licoměrnost. Vymezení vůči komunistům ve stejné době doprovázelo i přihlášení k jasně socialistickým opatřením typu Beveridgeovy zprávy či idey znárodňování, aby strana dala zároveň zřetelně najevo odlišnost od konzervativců.

4 Plány na budoucí svět a českoslovenští sociální demokraté v posledním roce války

Jakmile začínalo být jasné, že válečné úsilí Spojenců povede k vítěznému konci, jala se do té doby zdrženlivá Labour Party konkrétněji zaobírat úvahami o uspořádání poválečného světa a přístupu k poraženým státům. Čelný labourista Hugh Dalton proto v prosinci 1943 – tedy shodou okolností v době Benešových moskevských jednání – svolal socialisty z okupovaných zemí, aby si vyslechl jejich názory. Čechoslováky reprezentovali Nečas s Bělinou. Ve věci budoucího mezinárodního postavení Československa oba v diskuzi akcentovali zejména potřebu společné bezpečnostní a obranné politiky a pokračující poválečné kooperace mezi velmocemi. Nečas uvedl, že Československo není „Východem“, ale střední Evropou. Bělina varoval před

⁴⁶ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Protí Benešovi!*, s. 210–213; HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 137–139.

„rozdělením Evropy na sféry vlivu“.⁴⁷ Podobné myšlenky pak obsahovala i memoranda, která na přelomu roku Nečas s Bělinou pro Daltona vypracovali.⁴⁸

Labour Party rovněž musela reagovat na skutečnost, že v mezinárodním socialistickém proudu nadále rostla poptávka po obnově Internacionály. Labouristické vedení se tak na výroční konferenci 1943 zavázalo k poválečnému vybudování mezinárodní organizace na nových základech. Jednání v rámci Huysmansova výboru během roku 1944 vyústila v požadavek na vytvoření mezinárodního přípravného výboru s větší pravomocí. Gillies neopouštěl své pozice a opakoval, že Socialistická dělnická internacionála selhala a její centralistické uspořádání nebylo vhodné pro strany s vládní zodpovědností. V budoucnu musí být organizace obnovena „odspoda“ a nemá tedy cenu tuto záležitost řešit s exilovými reprezentacemi, nýbrž je třeba počkat, až se po osvobození jednotlivé strany obnoví na území svého domovského státu. Do té doby nechť mezinárodní oddělení Labour Party jako nezpochybnitelný lídr světového demokratického socialismu řídí socialistické vztahy na bilaterální úrovni. Huysmans za pomoci levicových labouristů nicméně dokázal přesvědčit mezinárodní podvýbor Labour Party, aby dal zelenou k vytvoření mezinárodního dělnického a socialistického přípravného výboru. Ten posléze vznikl na půdorysu Dallasova výboru a měl sbírat informace, zajišťovat kontakt mezi stranami a řešit případné problémy.

Výroční labouristickou konferenci v prosinci 1944 mohli poprvé jako pozorovatelé navštívit i soudruzi z „nespojeneckých“ zemí, tedy ze Švédska, Švýcarska a Itálie. Národní výkonný výbor Labour Party odsouhlasil rozšíření přípravného výboru, odmítl však návrhy levicového křídla na vyslání delegace do Sovětského svazu za účelem jednání o vzniku jednotné Internacionály. Konference dále schválila Daltonem připravený plán mezinárodního poválečného uspořádání, který Němcům přisoudil kolektivní vinu, hovořil o nutnosti zajistit kolektivní bezpečnost a obsahoval závazek těsné spolupráce socialistických stran.⁴⁹ Huysmans z pozice předsedy mezinárodního děl-

⁴⁷ LHASC, LP, LSI, German Crimes in Occupied Countries Post War Settlement Replies to Hugh Dalton, 25/5/57, Transcription of Mr. Gillieses' Notes of Inter Allied Meeting held on December 10th, 1943.

⁴⁸ LHASC, LP, LSI, German Crimes in Occupied Countries Post War Settlement Replies to Hugh Dalton, 25/5/22, Jaromír Nečas and Josef Bělina: Ten questions and the answers; 25/5/23, Appendix to Messrs. Nečas' and Bělina's statement: Czechoslovakia is not a „quiet corner“; 25/5/35/1, Appendix 2. Complement of the answers of Appendix No. 1. Summary about Axis Crimes in Czechoslovakia.

⁴⁹ LHASC, LP, JSM/INT, box 11, Labour Party International – Post-War Settlement; VICKERS, R.: *c. d.*, s. 146–148.

nického a socialistického přípravného výboru pronesl ostrý projev zaměřený proti Němcům, v němž konstatoval, že budou muset být řádně prověřeni, než budou přijati zpět do socialistické komunity.⁵⁰

Československá sociálnědemokratická skupina žila i v závěrečné fázi války spory mezi levicovým a kabinetním křídlem. Napětí se projevilo v rozdílném názoru na sjednocení slovenské sociální demokracie s komunisty během Slovenského národního povstání⁵¹ či v konfliktu vlády se Zdeňkem Fierlingerem. Levicový sociální demokrat na postu československého velvyslance v Moskvě měl daleko k ideálu loajálního státního úředníka. Jeho aktivity, především protivládní postup v otázce česko-polských vztahů a snaha získat pro sebe vedoucí politické postavení v exilové sociální demokracii, byly předmětem diskuzí v kabinetu již od počátku roku 1944. Začátkem srpna se pak vláda jednomyslně, tedy i se souhlasem sociálních demokratů, rozhodla řešit situaci Fierlingerovým odvoláním z funkce. Pevná podpora sovětské strany a československých komunistů v Moskvě však způsobila, že tato snaha vyšla naprázdno. Vláda ustoupila a konstatovala, že si její vyslanec dělá, co chce.⁵²

Bechyně, který se ve sporu velmi rozhodně postavil za Fierlingera, tak měl další záminku pro útoky na exilové státní zřízení a jeho představitele. Na československou exilovou vládu si neváhal v srpnu stěžovat u šéfa labouristů Clementa Attleeho a poměry v emigraci napadal i v tisku.⁵³ Závěrem prosince 1944 za sebou na plénu Státní rady „práskl dveřmi“ ostrým projevem proti vládě i prezidentovi, po kterém se od něj odvraceli i zbývající političtí spojenci, jako byl Václav Patzak. V novém roce se Bechyně spolu s ostatními opozičně naladěnými příslušníky exilu, stojícími často na opačném ideologickém pólu, pustil do organizování protivládních mítinků, což způsobilo, že od něj dali ruce pryč i Fierlinger, Laušman a Čaplovič.⁵⁴ Ve snaze získat pro své opoziční aktivity pozornost britských úřadů se Bechyně korespondenčně obracel na Foreign Office a jednou i přímo na premiéra Churchilla. Pracovníci ministerstva však v Bechyněho protivládních akcích nespatořovali žádný prvek konstruktivního programu, a tak nechávali jeho dopisy bez odpovědi.⁵⁵

⁵⁰ COSTA, E.: *c. d.*, s. 36–38.

⁵¹ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 152–154.

⁵² KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 213–222.

⁵³ KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: *Londýnský exil a obnova československého státu* (dále jen *Londýnský exil*). In: NĚMEČEK, Jan et al. (ed.): *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století*. Praha 2010, s. 265–290, s. 276.

⁵⁴ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 293–308.

⁵⁵ Tamtéž, 447–451.

Sociálnědemokratická skupina, nyní již bez zcela izolovaného Bechyněho, ale rovněž bez Němce a Laušmana,⁵⁶ se začátkem roku 1945 zabývala programovými záležitostmi. V únoru vypracovala návrh tzv. akčního programu, jenž obsahoval názory sociální demokracie na ekonomické, sociální i politické změny obnovovaného Československa a navrhoval tak komplexní přestavbu republiky v duchu demokratického socialismu. Dokument měl delegátům sloužit jako základ pro jednání o podobě a programu nové vlády v Moskvě, přes kterou měla – jak bylo rozhodnuto na nátlak komunistů a žádost sovětské vlády – vést cesta londýnské emigrace na osvobozené území.⁵⁷

Zatímco špičky československé emigrace v čele s prezidentem prožívaly poslední dny na britské půdě před odletem na moskevské rozhovory, konala se od 3. do 5. března v Londýně socialistická konference. Tradiční československý delegát Bělina pro účely setkání připravil memorandum. Plédoval v něm pro takové mezinárodní poválečné uspořádání, které skrze kolektivní bezpečnost, politicko-hospodářskou provázanost a velmocenskou spolupráci vytvoří podmínky pro rozvoj menších států.⁵⁸ Bělinův text tak ve svém jádru korespondoval se 14bodovou deklarací, již konference přijala. Deklarace se mimo jiné vyslovila pro nové světové uspořádání založené na odzbrojení, společné obranné politice, řešení mezinárodních sporů prostřednictvím arbitráží a rozšiřování demokracie a hospodářských práv do rozvojových oblastí světa. Konference opět potvrdila kolektivní německou vinu, žádala celkové odzbrojení Německa a uvalení reparací. Francouzi a Italové se ve svých názorech na územní integritu Německa rozcházel s ostatními účastníky, zejména Poláky, takže vznikaly první spory, které se však prozatím dařilo držet za zdmi jednacího sálu. Zúčastnění se opět přihlásili k závazku pokračovat v práci mezinárodního dělnického a socialistického přípravného výboru a promýšlet cesty, které povedou k brzké obnově Internacionály.

Konference však neměla žádný reálný dopad; jednak proto, že její programové závěry byly dost obecné, ale především z toho důvodu, že pro všechny účastníky bylo primární řešit akutní problémy, které je čekaly na domácí, právě osvobozované půdě. Labour Party se cele koncentrovala na červencové volby a navíc poslala do předčasného důchodu Gilliese. V mezinárodní soci-

⁵⁶ Němec s Laušmanem jakožto členové vládní delegace pro osvobozené území opustili Londýn již v srpnu 1944. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 145–147.

⁵⁷ Sociálnědemokratická delegace však nakonec v Moskvě se svým akčním programem ani oficiálně nevystoupila, neboť jako výchozí dokument pro jednání vzala návrh KSČ. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Londýnský exil*, s. 276–277.

⁵⁸ LHASC, LP, LSI, International Socialist Conference London, March 3–5, 1945, File of documents, 27/3/15, Bělinův text.

alistické komunikaci tak nastala chvíle určitého rádiového klidu, kdy všichni čekali, až se usadí prach válečné éry a svět vstoupí do poválečného období.⁵⁹

RESUMÉ

JAK SE JEDNÁ S LABOURISTY. ČESKOSLOVENŠTÍ SOCIÁLNÍ DEMOKRATÉ V EXILU A LABOUR PARTY BĚHEM DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Představitelé prvorepublikové sociálnědemokratické strany v londýnském exilu byli v obecné rovině zajedno v přesvědčení, že budoucí Československo musí být „nějak“ odlišné od toho, které skončilo v Mnichově. Přesto jsou dějiny československé sociální demokracie v exilu za druhé světové války do značné míry příběhem sporu dvou názorových proudů; k Benešovi loajálních „vládních“ sociálních demokratů a prezidentových kritiků kolem Rudolfa Bechyněho. V důsledku vstupu Sovětského svazu do války v létě 1941 a z něho plynoucího nárůstu vlivu KSČ se pak rozdílný pohled dvou stranických křídel stále častěji projevoval v otázce poměru ke komunistům. Zapojení Sovětského svazu do války mělo dopad i na způsob, jímž Labour Party ovlivňovala činnost exilových socialistických stran působících na jejím území, tedy i československých sociálních demokratů. Pro labouristy, kteří se po neslavném konci Socialistické dělnické internacionály stali lídrem světového socializmu, byla nicméně po celou válku charakteristická snaha soudruhy z okupovaných zemí koordinovat tak, aby byl jejich potenciál maximálně využit směrem k válečnému úsilí a nerozdměňoval se tahanicemi uvnitř emigrantských skupin.

Klíčová slova: československá sociální demokracie, Labour Party, exil, druhá světová válka

⁵⁹ COSTA, E.: *c. d.*, s. 38–39; LHASC, LP, LSI, Preparatory Committee – Documents, Correspondence, 27/1/63, Phillips švýcarským socialistům 9. 4. 1945.

SUMMARY*DEALING WITH LABOUR: EXILED CZECHOSLOVAK SOCIAL DEMOCRATS
AND THE LABOUR PARTY DURING THE SECOND WORLD WAR*

Representatives of the First Czechoslovak Republic Social Democratic Party exiled in London were generally united in the belief that the future Czechoslovakia needed to differ 'somehow' from the one destroyed in Munich. Yet, the history of exiled Czechoslovak Social Democracy during WWII is largely the story of a dispute between two sides: Social Democrats supporting the Czechoslovak President-in-exile Edvard Beneš, and presidential critics around Rudolf Bechyně. After the Soviet Union entered the war in the summer of 1941, the influence of the Communist Party grew accordingly, and the differing view of the two party wings became increasingly distinct in relation to Communists. The engagement of the Soviet Union also affected the way the Labour Party influenced exiled socialist parties operating on its territory, including the Czechoslovak Social Democrats. The Labour, who became the leader of world socialism after the infamous end of the Socialist Workers' International, strove throughout the war to coordinate comrades from the occupied countries so as to maximize their potential towards the war and avoid struggles within emigrant groups.

Keywords: Czechoslovak Social Democracy, Labour Party, Exile, Second World War

Mgr. Jan Brož
Ústav politologie
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 1/2
116 38 Praha 1
Česká republika
e-mail: jenik.broz@seznam.cz

ZPRÁVY

NOVĚ OTEVŘENÉ NÁVŠTĚVNICKÉ CENTRUM V MUŠOVĚ (*MUŠOV – BRÁNA DO ŘÍMSKÉ ŘÍŠE*)

Ivana Koucká

V sobotu 19. září 2020 odpoledne navštívili členové archeologické sekce Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci (dále jen VSMO) v rámci pravidelných každoročních exkurzí nově otevřené návštěvnické centrum *Mušov – Brána do římské říše*, což je jediné specializované muzeum k antickým dějinám na území dnešní České republiky. Průvodci odborné exkurze byli Mgr. Marek Kalábek z Archeologického centra Olomouc a PhDr. Pavlína Kalábková, Ph.D., vedoucí archeologické sekce Katedry historie FF UP v Olomouci a vedoucí již zmíněné archeologické sekce VSMO. Součástí exkurze byla také dopolední prohlídka expozic Regionálního muzea v Mikulově, mj. také komentovaná prohlídka expozice *Římané a Germáni v kraji pod Pálavou*.

Nové návštěvnické centrum bylo slavnostně otevřeno 19. června 2020 a nachází se v těsném sousedství Aqualandu v Pasohlávkách. Právě na mírném návrší zvedajícím se nad dnešními Pasohlávkami se nacházela naše nejvýznamnější antická lokalita – Hradisko u Mušova. Účastníci exkurze putovali nejprve po jedné ze dvou naučných stezek v Pasohlávkách a jejich bezprostředním okolí s názvem *Mušov – Brána do římské říše*.

Stežka nabízí v celkem osmi zastaveních (I.–VIII.) prostřednictvím informačních tabulí velmi detailní informace o Římanech ve střední Evropě, o taženích římských vojáků na území České republiky, o římské armádě, její organizaci a výzbroji a výstroji římských vojáků, o historii archeologických výzkumů na Mušově-Hradisku, o zdejším pobytu římských vojáků v době markomanských válek (166–180 n. l.) i o konkrétních nálezech. Velmi přehledné texty doprovází na jednotlivých panelech mnoho černobílých i barevných fotografií a nákresů nejen z dějin výzkumů na lokalitě, ale i fotografií důležitých archeologických nálezů.

Posléze zavítali účastníci exkurze do vlastního návštěvnického centra, kde nejprve shlédli populárně laděný film o pobytu Římanů na lokalitě a poté se přesunuli do místnosti s vystavenými archeologickými nálezy nejen z Hradiska u Mušova, ale i z okolních polních římských táborů (Pasohlávky, Mušov – Na Pískách, Ivaň, Mušov – Neurissen). Jde zejména o militaria, keramiku, pozůstatky cihel a omítek, střešní krytinu atd. Většinu těchto předmětů je však možné vidět i v již zmíněné expozici na mikulovském zámku. V místnosti je rovněž situováno několik interaktivních tabulí nabízejících

možnost vyzkoušet si své znalosti o době římské ve střední Evropě i o Římanech a římské říši, což jistě uvítají zejména mladší návštěvníci expozice.

Přiznám se, že vlastní návštěvnické centrum mě na rozdíl od naučné stezky vystavenými předměty, rozlohou i prezentací filmu spíše zklamalo. Co však hodnotím velmi pozitivně, je poměrně obsáhlá nabídka odborné i populárně naučné literatury nejen k Hradisku u Mušova, ale také k jiným významným archeologickým lokalitám na jihu Moravy (např. Pavlov či Dolní Věstonice), či množství vkusných upomínkových předmětů (pohlednice, turistické vizitky, trička atd.).

Škoda, že jsme pro nedostatek času nezvládli i putování po druhé naučné stezce s názvem *Germáni před branami římské říše*, která v deseti naučných zastaveních (I.–X.) přibližuje život Germánů, kteří obývali naše území v době římské a se kterými se Římané dostávali do různých forem kontaktů, včetně těch vojenských. Tak však máme důvod navštívit Pasohlávky znovu během nějaké další exkurze.

PhDr. Ivana Koucká, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: ivana.koucka@seznam.cz

LETNÍ ŠKOLA NUMISMATIKY

Filip Hradil

Ve dnech 21.–23. srpna 2020 hostila Katedra historie FF UP v Olomouci již třetí ročník Letní školy numismatiky. Třídenní setkání, jehož cílem je popularizace zmíněného vědního oboru, jakož i propojení laické a odborné veřejnosti, přilákalo do Olomouce již po třetí za sebou na čtyřicet účastníků z České republiky, Slovenska a Německa. Pozvání na letošní ročník přijalo deset přednášejících, kteří se rovněž podělili, ať už v rámci svých vystoupení nebo při neformálních společenských setkáních, o své zkušenosti z oblasti vědecké numismatiky či sběratelství.

Úvodní přednášky na téma mincovnictví olomouckého biskupa Františka kardinála Dietrichsteina se zhostil dlouholetý znalec této problematiky Ing. Jan Videman z kroměřížské pobočky České numismatické společnosti. Na něj navázal *spiritus agens* letní numismatické školy a jeden z organizátorů doc. PhDr. Jiří Mílitký, Ph.D., DSc., který hovořil o minulých i současných mincovních nálezech na keltském oppidu Hradiště u Stradonic ve středních Čechách.

Sobotní program otevřel Tomáš Smělý z numismatického aukčního domu Macho & Chlapovič, který pojednal o českém mincovnictví císaře Ferdinanda I. Svě místo si na letní škole našla také faleristika. S Vojenským řádem Marie Terezie, nejvyšším vojenským vyznamenáním habsburské monarchie, seznámil posluchače PhDr. Michal Lutovský z pražské pobočky České numismatické společnosti. Pražské Národní muzeum reprezentoval Mgr. Petr Schneider, jehož badatelský zájem se dlouhodobě soustřeďuje na problematiku mincovnictví Přemysla Otakara I. Sobotní program přednášek a seminářů ukončila prezentace Mgr. Dagmar Grossmannové, Ph.D., z Moravského zemského muzea, věnovaná produkci českých a moravských mincí v období třicetileté války.

Nedělní dopolední program patřil z větší části tématům reflektujícím grošové období českého měnového vývoje. MUDr. Jan Cihlár z pobočky Pražské groše při České numismatické společnosti podal přehled mincovnictví českého krále Jana Lucemburského, Mgr. Jan John, Ph.D., z Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích se následně věnoval problematice falešných grošů v Táborském pokladu. Otázkami aplikace a interpretace materiálových analýz při výzkumu středověkých mincí se podrobně zabýval RNDr. Lukáš Richtera, Ph.D., opět z pobočky Pražské groše při ČNS. Závěrečná přednáška a diskuze patřila předsedovi České numismatické spo-

lečnosti MUDr. Michalu Maškovi, který auditorium vtáhl do debaty biblistů a numismatiků o povaze a charakteru mincí zmiňovaných v textech Nového zákona.

Kromě odborných numismatických přednášek a diskuzí patří k neméně důležitým bodům programu letní školy již tradičně exkurze po olomouckých památkách. Zatímco při minulých ročnících účastníci navštívili areály premonstrátské rezidence na Svatém Kopečku a pak i bývalé kanonie na Hradisku, v letošním roce se uskutečnila exkurze do zdejšího arcibiskupského paláce. Podobně jako v minulých letech se i letos stala součástí doprovodného programu komorní výstava numismatického materiálu připravená ve Vlastivědném muzeu v Olomouci. K vidění byly mince a medaile olomouckých biskupů Františka kardinála Dietrichsteina, Leopolda Viléma Habsburského a Karla II. z Liechtensteinu-Castelkorna.

Třetí ročník Letní školy numismatiky, na jehož přípravě se podílel také Institut celoživotního vzdělávání při FF UP v Olomouci (poděkování patří zvláště paní Brance Čačkovičové), finančně podpořila Česká numismatická společnost a několik soukromých subjektů. Věříme, že Letní škola numismatiky zůstane i v dalších letech pevnou součástí srpnových aktivit Katedry historie FF UP a odborná i laická veřejnost jí zůstane příznivě nakloněna.

PhDr. Filip Hradil
Historický ústav
Vlastivědné muzeum v Olomouci
náměstí Republiky 5
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: hradil@vmo.cz

**MEZINÁRODNÍ KONFERENCE
V REGIONÁLNÍM PROSTŘEDÍ.
ZPRÁVA O VÝSTUPU VÝZKUMNÉHO PROJEKTU
PŘÍSLUŠNÍCI NĚMECKÉ BRANNÉ MOCI
V ŘADÁCH ČS. ARMÁDY ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY
JAKO PŘÍKLAD MARGINALIZACE V PROCESU
TVORBY HISTORICKÉ PAMĚTI**

Zdenko Maršálek

Projekt *Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti* je standardním tříletým projektem podpořeným grantem Grantové agentury České republiky.¹ Garantem je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; základní tým ve složení Mgr. Et Mgr. Zdenko Maršálek, Ph.D., Mgr. Milan Sovilj, Ph.D., PhDr. Jiří Neminář a PhDr. Vladimír Pilát, CSc., spolupracuje s dalšími, především pak zahraničními odborníky. Mezi spolupracujícími institucemi je nutné zmínit zvláště regionální Muzeum Hlučínska.

Projekt je zaměřen na zkoumání fenoménu cílené marginalizace v procesu vytváření kolektivní paměti. Modelem pro výzkum je početná skupina československých občanů, kteří byli v průběhu války povoláni ke službě v německých ozbrojených složkách, a po svém zajetí nebo přeběhnutí se posléze přihlásili do československé armády v zahraničí. Skutečnost, že před nástupem do zahraničí armády kratší či delší dobu sloužili v nepřátelském vojsku a oblékali uniformu nacistického wehrmachtu, ovšem neodpovídala černobílému obrazu zahraničního vojáka-vlastence, jak byl uměle vytvářen již během válečných let a po celá dlouhá následující desetiletí tradován v kolektivní paměti. Přestože dotyční vojáci představovali značné procento celkového stavu zahraničních jednotek, jejich význam byl dlouhodobě zcela zamlčován respektive výrazně marginalizován, stejně jako samotná problematika služby československých občanů v německém vojsku.

Podobnou situaci lze dokladovat i v dalších evropských zemích.² Projekt je v tomto ohledu pokračováním výzkumu problematiky v Polsku, Francii,

¹ <https://www.rvvi.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&n=0&h=GA18-11418S>. [cit. 26. 05. 2020]

² LAGROU, Pieter: *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945–1965*. Strassbourg 2001.

Belgii, Lucembursku a Slovinsku,³ a dalším krokem v již započatém procesu vzájemné komparace a hledání nadnárodních perspektiv.⁴

Jedním z hlavních výstupů projektu se stala mezinárodní konference, konaná ve dnech 16.–19. května 2019 v Praze a Hlučíně pod názvem *Ve dvou uniformách: Nuceně mobilizovaní do wehrmachtu a jejich účast v odboji. Okolnosti, souvislosti, marginalizace*.

Konference měla několik částí. V Praze nejprve za účasti většiny zahraničních participantů proběhl interní pracovní workshop, zaměřený především na osobní prezentace nových členů týmu a finální redakce jednotlivých chystaných příspěvků. V Hlučíně se poté konal další workshop, cílený zvláště na výsledky regionálního výzkumu a na způsoby edukace tématu a jeho prezentaci v rámci muzejnictví.

Hlavním bodem celé akce se stala sobota 18. května 2019, kdy byl celodenní program přístupný široké odborné i laické veřejnosti. Celkem zaznělo jedenáct příspěvků odborníků z Česka, Polska, Slovinska, Británie, Francie a Norska, věnovaných jak obecným a faktografickým přehledům, tak zamýšlení nad procesy tvorby kolektivní paměti, otázkami střetů regionální a národní identity či právními otázkami válečného a poválečného přístupu k občanům, mobilizovaným ke službě v německé armádě.

Program konference zahájilo promítání krátkometrážního filmu s výpověďmi pamětníků, který přítomně vhodně uvedl do tématu. Po úvodním přivítání ze strany organizátorů bezprostředně navázal první blok příspěvků, věnovaný obecným přehledům otázky nucené mobilizace do wehrmachtu, kolaborace, rezistence a odboje v české a zvláště mezinárodní perspektivě a utváření kolektivní paměti. Druhý blok popisoval problematiku postupně z české, regionální slezské a následně i místní perspektivy (Hlučínsko). Zvolený koncept umožnil postupně prohlubovat vrstvy nazírání tématu a tak se postupně přiblížit ke konkrétnímu regionu, kde byla konference pořádána. Jak vyplynulo z následné diskuse, tuto posloupnost velmi ocenili zvláště návštěvníci z široké veřejnosti. Třetí blok představil poválečné osudy osob

³ Z řady publikací je možno jmenovat zvl. HAASE, Norbert – PAUL, Gerhard (edd.): *Die andere Soldaten. Wehrkraftzersetzung, Gehorsamverweigerung und Fahnenflucht im Zweiten Weltkrieg*. Frankfurt am Main 1995; RIEDWEG, Eugène: *Les malgré-nous. Histoire de l'incorporation des Alsaciens-Mosellans dans l'armée allemande*. Strassbourg 1995; KOKALJ-KOČEVAR, Monika: *Gestapo Volunteers: The Upper Carnolia Home Defence Force, 1943–1945*. Bayside (N. Y.) 1999; KACZMAREK, Ryszard: *Polacy w wehrmachcie*. Kraków 2010.

⁴ Přelomovými setkáními odborníků z různých zemí se staly seminář ve Štrasburku a mezinárodní konference v Lublani, konané v roce 2012. Jako publikační výstup se podařilo připravit editovanou publikaci STROH, Frédéric – QUADFLIEG, Peter M. (edd.): *L'incorporation de force dans les territoires annexés par le IIIe Reich. Die Zwangsrekrutierung in dem von Dritten Reich annektierten Gebieten. 1939–1945*. Strassbourg 2016.

dotčených nucenou mobilizací, a to na příkladu Slovinska. Slovinské realie coby konkrétní příklad se staly podkladem k následné diskusi o společných a rozdílných aspektech příslušných právních aktů (veteránský statut, sociální zabezpečení atd.), ale zvláště o místě dané problematiky v kolektivní paměti různých národů. V závěrečné diskusi se dotazující vraceli k jednotlivým příspěvkům, přičemž kromě české a místní problematiky se publikum živě zajímalo právě o situaci v zahraničí.

Další den proběhlo závěrečné setkání celého týmu, zaměřené na rozbor konference a na diskusi o pokračování výzkumu v rámci projektu.

Mezinárodní srovnání vedlo k závěru, že problematika služby občanů okupovaných zemí v německých branných silách, dosud vnímaná a zkoumaná především optikou jednotlivých národních dějin, má mnoho společných rysů. Z hlediska širšího zaměření celého projektu se pak ukázalo, jak překvapivě podobné jsou procesy utváření obrazu dějin v rámci kolektivní paměti v různých, často dosti vzdálených zemích.

Samotná konference se setkala s živým zájmem místních obyvatel, představitelů samosprávy i regionálních politiků. Místo konání konference, město Hlučín, se totiž ukázalo být šťastnou volbou. Problematika služby ve wehrmachtu je z hlediska deseti milionů obyvatel České republiky spíše marginální záležitostí, na Hlučínsku však patří k historii takřka každé rodiny. K srovnání několika různých „národních“ pohledů tak přibyla další metodologická rovina, a sice markantní rozdíl mezi širší národní a úzkou regionální perspektivou.

Projekt předpokládá publikování sborníku přednášek z konference. Příspěvky se také mají stát základem pro specializované studie v rámci kolektivní monografie, která je plánována jako završení celého projektu.

Projekt, samotná konference i jednotlivé příspěvky zaujaly odbornou veřejnost, což vyústilo v jednání o konkrétních podobách spolupráce a prezentace projektu v zahraničí, mj. v Polsku a Norsku.

Mgr. et Mgr. Zdenko Maršálek, Ph.D.
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
Vlašská 9
118 00 Praha 1
Česká republika
e-mail: plys.zmar@seznam.cz

ODHALENÍ PAMĚTNÍ DESKY BRIGÁDNÍHO GENERÁLA FRANTIŠKA DASTICHA V OLOMOUCI-HEJČÍNĚ

Pavel Kreisinger

Generál František Dastich (1895–1964), hejčínský rodák a vojenský diplomat, nebyl doposud v dějinách čs. vojenství příliš reflektovanou osobou. Jeho jméno se sice vyskytuje v základních syntézách k tématu československého vojenského zpravodajství a vojenské diplomacie, zatím ale neexistovala žádná podrobnější biografická studie, která by se touto zajímavou postavou zabývala. Snad právě proto se rozhodla Komise městské části (KMČ) č. 3 Olomouc-Hejčín připomenout svého významného rodáka, jehož životní osudy byly bytostně svázány s osudy Československa ve 20. století. Duchovním otcem myšlenky odhalit Františku Dastichovi pamětní desku na hejčínském Mrštíkově náměstí byl člen KMČ a velký znalec hejčínské historie Aleš Vánský (shodou okolností pracuje jako IT technik na FF UP). Svůj záměr konzultoval na Katedře historie FF UP s autorem této zprávy a také s členy olomoucké jednoty „6. čs. střel. pluku Hanáckého“ Československé obce legionářské (ČsOL-OL), kteří mu přislíbili podporu. Zároveň v té době zrovna vznikala na katedře historie magisterská diplomová práce zabývající se Dastichovým životem, a i díky tomu se podařilo celou akci načasovat tak, aby pamětní deska byly odhalena nejen při příležitosti 125. výročí generálova narození, ale rovněž po úspěšném dokončení a obájení zmíněné práce.¹

Slavnostní akt se konal v úterý 29. září 2020 za účasti členů ČsOL-OL a nechyběli ani zástupci města, Armády České republiky a Katedry historie FF UP včetně jejího čerstvého absolventa Mgr. Jana Najmana. V neposlední řadě se akce zúčastnili také krojovaní členové Sokolské župy Olomoucké – Smrčkovy.

Úvodní slovo pronesl hlavní organizátor Aleš Vánský. Upozornil na další pamětní desky olomouckých vojenských osobností, které byly v nedávných letech odhaleny z iniciativy ČsOL-OL,² a v závěru svého proslouvo připomněl

¹ NAJMAN, Jan: *Životní osudy brigádního generála Františka Dasticha (1895–1964)*. Olomouc 2020 (nepublikovaná magisterská diplomová práce, Katedra historie FF UP v Olomouci).

² Srovnej KREISINGER, Pavel: *Odhalení pamětní desky brigádního generála Jana Šmoldase*. Historie a vojenství, 65, 2016, č. 3, s. 134; KREISINGER, Pavel: *In memoriam Václava Morávka (1904–1942). Odhalení pamětní desky brigádního generála v Olomouci*. Paměť a dějiny, 11, 2017, č. 1, s. 136–137. Podrobněji k Morávkovu olomouckému působení viz KREISINGER, Pavel – VYHLÍDAL, Milan: *K „bílým místům“ v životě štábního kapitána Morávka (1904–1942)*.

diplomovou práci Mgr. Najmana. Ta je všem zájemcům o podrobnosti z generálova profesního života k dispozici online na webu theses.cz.³ O pohled vojenského historika se postaral další z absolventů Katedry historie FF UP, Dr. Milan Vyhliďal (v současné době působí jako odborný asistent na brněnské Univerzitě obrany), který v poutavém prosluvu shrnul klíčové momenty z generálova profesního života (legionářská anabáze v Rusku, služba v meziválečné čs. armádě, již zakončil jako čs. vojenský atašé v Moskvě, květnové povstání a poúnorový odchod do exilu, kde se zapojil do činnosti Rady svobodného Československa).⁴ O důstojnou atmosféru slavnostní události se postarali uniformovaní členové Klubu vojenské historie 6. pluk Hanácký, odkazující na Dastichovo legionářské působení v Rusku.

PhDr. Pavel Kreisinger, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavel.kreisinger@upol.cz

Vojenská služba v Olomouci a neznámé osudy příslušníka pražského gestapa Karla Kowalczyka – jednoho z viníků Morávkovy smrti. Historie a vojenství, 66, 2017, č. 3, s. 27–32.

³ https://theses.cz/id/7q9bzf/Diplomova_prace_Jan_Najman.pdf. Staženo 30. 9. 2020.

⁴ Coby hejčínský patriot zpracoval Dr. Vyhliďal Dastichův stručný biogram pro informační web městské části, viz <http://www.hejcin.cz/dastich.html>. Staženo 30. 9. 2020.

RECENZE

ARNDT, TOMÁŠ:
LÉKÁRNY S DAVIDOVOU HVĚZDOU
V ČASE ŠOA: OSUDY ŽIDOVSKÝCH FARMACEUTŮ
V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU A BĚHEM
GENOCIDY ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY.
ACADEMIA, PRAHA 2020, 464 S.
ISBN 978-80-200-3049-8

Milan Mašát¹

V letošním roce vyšla v nakladatelství Academia publikace Tomáše Arndta *Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa: osudy židovských farmaceutů v meziválečném Československu a během genocidy za druhé světové války*. Jak z názvu knihy vyplývá, v centru zájmu autora se nachází osud židovských lékáren a jejich majitelů či zaměstnanců od vzniku samostatného Československa až po komunistický státní převrat v tomto nově vzniklém státním útvaru v únoru 1948, přičemž dílčí informace přesahují až do dnešní doby.

Publikace je diferencována do deseti kapitol, které chronologicky vystihují pozici židovských lékáren v dějinách Československa. Tomáš Arndt pojímá danou problematiku v širším kontextu: všímá si historického pozadí postavení židovských lékárníků v dějinách s důrazem na geografické území: české země – Čechy, Morava a Slezsko, Slovensko, Podkarpatská Rus a Maďarsko, podrobně se věnuje vývoji výuky farmacie na Univerzitě Karlově a detailněji se zabývá osudy vybraných farmaceutů a lékárníků, kteří byli přímo postiženi perzekucními praktikami nacistického Německa (*Tzv. druhá republika – politický a sociální otřes*).

Ačkoliv by se mohlo zdát, že recenzovaná publikace je úzce orientována na dějiny jednoho oboru se zaměřením na osoby židovské národnosti, není tomu tak. V publikaci nalezneme i množství informací o vzestupu nacismu v Německu a jeho postupujícím vlivu na Československo, setkáme se se zmínkami o dějinách antisemitismu (*Antisemitismus za druhé republiky – zákony, nařízení a společenské ovzduší*) a rovněž jsou prezentována základní fakta o koncentračním táboře Terezín (*Farmacie v ghettu Terezín*) i nejnámějších vyhlazovacích nacistických táborech na území Německa,

¹ Autor recenze je interním doktorandem Katedry českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty UP v Olomouci.

Rakouska a Polska. Autor se věnuje také poválečnému osudu židovských lékařů a jejich majitelů (*Situace přeživších a navrátivších se Židů v tzv. třetí republice 1945–1948; Restituce židovského majetku po druhé světové válce – lékárny a farmaceutické firmy*) a postavení židovských farmaceutů v armádě (*Židovští farmaceuti v československé armádě 1918–1939; Židovští farmaceuti v československém zahraničním vojsku 1939–1945*).

Hlavní přínos knihy spatřuji v přehledné strukturaci textu, která usnadňuje porozumění poměrně složité tematice, jež stojí v centru zájmu autora. Právě jasně definované uspořádání výkladu tvoří základní předpoklad k tomu, že informace lze z publikace excerpovat samostatně podle aktuálního zájmu či potřeby recipienta.

Z textu publikace je jasně zřetelná odborná erudice Tomáše Arndta, která se projevuje například v integraci informací o nejrůznějších léčích do výkladu, rovněž jsou k dispozici mnohé informace o chemickém složení vybraných medikamentů. Tyto údaje jsou dávány do souvislostí s historicko-společenským vývojem farmaceutického průmyslu, a to zejména v kontextu židovských lékařů.

Multižánrový přesah recenzované publikace lze doložit i implementací podrobného výkladu o historicko-společenském vývoji vzdělávání studentů farmacie v českých zemích. Autor publikace – nejenom tyto údaje – přehledně diferencuje podle geografické (národnostní) příslušnosti posluchačů: například část *Zahraníční židovští studenti farmacie z Polska a Rumunska* a podle zápisu studentů farmacie na typ univerzity: *Univerzita Karlova v Praze; Německá univerzita v Praze*.

Mezioborový přesah lze doložit také obsahovým složením první kapitoly recenzované knihy, která se věnuje postavení Židů v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Právě z tohoto důvodu si dovoluji tvrdit, že tato publikace je vhodná pro širokou veřejnost se zájmem o dějiny Židů nejen během událostí šoa.

Důležitou součástí publikace je obrazová příloha. Čtenářům jsou představeny fotografie vybraných lékárníků, s jejichž osudy jsou na stránkách publikace detailněji seznámeni. Domnívám se, že implementace obrazové části do odborné publikace vede k zosobnění jednotlivých farmaceutů a může vést k jistému odabstraktnění problematiky šoa jako takové. Snímky jsou doplněny *Seznamem vyobrazení*, ve kterém jsou přehledně shrnuty osudy vyfotografovaných lékárníků a lékárníček.

Zastávám názor, že publikace *Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa: osudy židovských farmaceutů v meziválečném Československu a během genocidy za druhé světové války* je v kontextu odborné literatury zabývající se

událostmi šoa výjimečná, a to z několika důvodů. Autor se věnuje specifické tematice spojené s Židy, o níž z českého kontextu není příliš mnoho informací. Sám autor k danému podotýká: „Osud židovských farmaceutů v letech 1918–1948 byl dosud v naší odborné literatuře zpracován jen okrajově (...). Tato kniha byla zacílena na vyplnění tohoto bílého místa v dějinách české, slovenské a rusínské farmacie“ (Arndt, 2020, s. 419). I přes poměrně neobvyklý pohled na dílčí aspekt událostí šoa není daná kniha určena pouze odborníkům ve vymezené oblasti. Nezainteresovaná čtenářská veřejnost v knize nalezne základní informace o jevech, které vyvrcholily událostmi šoa, čtenářům je zároveň předkládána výšeč dějin vysokoškolského vzdělávání v českých zemích.

Doufám, že se publikace, jejíž název může vést k úsudku, že se věnuje pouze specifickému aspektu života Židů, dostane k co nejširšímu spektru čtenářů, protože tato kniha je v kontextu odborné literární produkce zabývající se definovanou problematikou výjimečná, a to nejenom svým zaměřením. Podle mého názoru disponuje Arndtova publikace značným potenciálem zaujmout pevné místo v kánonu odborné literatury s tematikou šoa.

Mgr. Milan Mašát
Hviezdoslavova 251/21
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: milan.masat01@upol.cz

ŠEPTÁK, MIROSLAV:
MEZI DEMOKRACIÍ A AUTORITÁŘSTVÍM.
RAKOUSKÁ VNITŘNÍ A ZAHRANIČNÍ POLITIKA
V LETECH 1931–1934.
ACADEMIA. PRAHA 2018, 521 S.
ISBN 978-80-200-2806-8

*David Marhold*¹

Formální nedostatky rakouské demokracie a nechuť politických stran řešit parlamentní krizi, jež se projevila na počátku třicátých let 20. století, znamenaly pro středoevropský stát horké chvíle. Vyřazení principu dělby moci a následná občanská válka odvrátily Rakousko od demokracie směrem k Dollfussovu autoritářskému režimu. Příběh meziválečného Rakouska je plný zvratů, přesto není v českém prostředí u převážné části laické veřejnosti příliš dobře znám. Změnu v tomto trendu může započít velmi zdařilá dizertační práce Miroslava Šeptáka² vydaná s názvem *Mezi demokracií a autoritářstvím* a podtitulem *Rakouská vnitřní a zahraniční politika v letech 1931–1934*.³ Ačkoliv výzkum dějinného vývoje vnitřní i zahraniční politiky sousedních zemí má svůj význam, v českém prostředí nebylo meziválečnému Rakousku věnováno tolik pozornosti. Mimo jednotlivé studie zpracovali v poslední době na podobné téma monografii pouze Martin Jeřábek⁴ a Ota Konrád.⁵ Jednotlivé výstupy českých historiků se z pochopitelných důvodů soustředí převážně na československo-rakouské vztahy, případně na pokus o německo-rakouskou celní unii z počátku třicátých let. Přestože je kniha

¹ Autor recenze je studentem navazujícího magisterského studijního programu Historické vědy na Katedře historie FF UP v Olomouci.

² PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D. (narozen r. 1984), je český historik a politolog. Zabývá se soudobými dějinami, československou zahraniční politikou či německy mluvícími zeměmi. Působí na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích a v Národním archivu v Praze (viz medailonek v recenzované publikaci).

³ ŠEPTÁK, Miroslav: *Mezi demokracií a autoritářstvím* a podtitulem *Rakouská vnitřní a zahraniční politika v letech 1931–1934*. Praha 2018.

⁴ JEŘÁBEK, Martin: *Konec demokracie v Rakousku, 1932–1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha 2003. Autor recenzované monografie tuto práci považuje za nepřilíší zdařilou. Oproti Šeptákovi se Jeřábek věnuje i období vlády kancléře Kurta von Schuschnigga.

⁵ KONRÁD, Ota: *Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918–1933*. Praha 2012.

autorovou prvotinou, zabýval se tématem již dříve a na dané téma publikoval několik odborných studií.

Práce je v úvodu časově ohraničena březnem 1931 a červnem 1934. Tato data představují zveřejnění plánu německo-rakouské celní unie a nepovedený nacistický puč, při němž došlo k zavraždění rakouského kancléře Dollfusse. Celá monografie je rozčleněna na šest kapitol, z nichž každá se dále skládá ze tří až pěti podkapitol. První dvě kapitoly se zabývají vývojem první Rakouské republiky od jejího vzniku v roce 1918 do počátku třicátých let, předcházejí tak v úvodu vymezenému tématu. Tato část (str. 38–172) čítá necelou čtvrtinu celé práce. Ačkoliv si autor dal na těchto kapitolách velmi záležet, je otázkou, zda je tak široký kontextový úvod vůbec třeba a pro čtenáře pak není takto detailní analýza pouhou ztrátou času. K letopočty vymezenému tématu se tak dostáváme až ve třetí kapitole, která se věnuje období vlády kancléře Karla Buresche. Přestože je Buresch považován za neúspěšného kancléře, je třeba mít na paměti, že oproti pozdějšímu vývoji nepřipustil nedemokratické změny.

Nejvýraznější postavou rakouských událostí první poloviny třicátých let je však bezpochyby kancléř Engelbert Dollfuss. Člen křesťansko-sociální strany, jemuž byla jakožto úspěšnému ministru zemědělství svěřena úloha sestavení nové rakouské vlády. Krize, která změnila režim v Rakousku, paralelně změnila i Dollfusse, jenž se postavil do čela nového autoritativního režimu. On sám měl na konci demokracie v Rakousku významný vliv. Autor se snaží o objektivní přístup k Dollfusově osobnosti a také o nalezení „třetí cesty“ mezi dvěma historickými výklady. Konzervativní historici převzali oficiální soudobý výklad, v němž *Heldenzkanzler* úspěšně bojuje za samotnou nezávislost rakouského státu, přičemž v tomto boji položí život. Naprosto upozaděn je jeho vliv na nedemokratické změny v zemi, na které naopak upozorňuje levicově orientovaný výklad, pro nějž je kancléř *Arbeitsmörder*. Dollfuss stanul v čele Rakouska v době, kdy se potýkalo s následky Velké hospodářské krize (v Rakousku ji symbolizuje krach Creditanstaltu v květnu 1931). Přesto se mu podařilo za cenu ústupků vyjednat lausanskou půjčku.

Mezi vládními stranami a opozicí existovala viditelná propast, kterou jen prohloubila tzv. Hirtenberská aféra. Autor spatřuje vinu v počínání obou stran. Dovoz italských zbraní do Maďarska přes Rakousko byl porušením mezinárodních smluv. Intenzita, s níž sociálně-demokratická opozice tuto aféru rozdmýchávala, byla ve svém důsledku taktéž negativní. Křehká většina jednoho hlasu byla motivací pro rezignaci členů předsednictva Národní rady při důležitém hlasování. Ve svém důsledku pak nebylo možné jednání schůze ukončit, natož svolat novou, na níž by se zvolilo nové předsednictvo. Parla-

ment se tak ze své činnosti vyřadil sám. Za klíčové datum považuje autor 7. březen 1933, kdy předsednictvo vládnoucí křesťansko-sociální strany dalo Dollfusovi zelenou pro zavádění dalších nedemokratických změn. Následovalo rozpuštění Ústavního soudního dvora a vznik Vlastenecké fronty. Vedle zákazu NSDAP byla represím vystavena po pětidenní občanské válce i sociální demokracie. V zahraniční politice se Rakousko přiklonilo k fašistické Itálii (viz uzavření Římských protokolů). Nacisté v ilegality realizovali teroristické akce. V červenci 1934 se pokusili o násilný státní převrat, při němž byl zavražděn i kancléř Dollfuss. Touto událostí je kniha ukončena.

Nosné důvody zhroucení demokratického zřízení spatřuje autor spíše ve vnitřní politické situaci než v zahraničních vlivech. Tlak Německa a Itálie pouze přiléval olej do již hořícího ohně. Následné zřízení rakouského státu se označuje za stavovské, ačkoliv Miroslav Šepták správně uvádí, že v praxi tento model existoval pouze částečně (do anšlusu fungoval jediný stav). Dle jeho návrhu by toto zřízení mělo nést název „konzervativně autoritativní režim“. Stejně tak není úplně přesné přiřazení Dollfusova Rakouska k totalitním režimům, neboť některé podstatné znaky chybějí (absence masové ideologie, vypjatého nacionalismu a expanzivní zahraniční politiky). Je proto vhodnější použít termínu autoritativní režim.

Výraznou součástí knihy je československá linka, jejímž hlavním obsahem jsou zahraniční vztahy Rakouska a Československa. Logicky tak v textu často vystupuje matador meziválečné československé zahraniční politiky a pozdější prezident Edvard Beneš. Ačkoliv se ve dvacátých letech mohla zdát spolupráce Rakouska a Československa jako reálná (ať už v rámci Malé dohody, nebo zamýšleného Benešova středoevropského plánu), situace třicátých let vše změnila. Beneš s francouzskými představiteli velmi ostře vystupovali proti plánu rakousko-německé celní unie. Pravdou je, že československý ministr zahraničí neměl u vídeňských vládních politiků dobrou reputaci.

Metodologie je částečně založena na moderním konceptu politických dějin, jenž předpokládá v pojetí práce jistou mezioborovost. V podání Miroslava Šeptáka je tak kladen důraz též na závěry v oblasti ekonomie a politiky. Částečně se autor hlásí ke klasickému pojetí politických dějin, jehož význam tkví v kvalitní heuristické činnosti. Autor zastává názor, že analýza historických skutečností musí vycházet z konfrontace odborné literatury a vydaných i nevydaných pramenů. Vytyčeným cílem je obecně znějící „analýza zahraničněpolitického vývoje s důrazem na celkový vývoj mezinárodních vztahů“. Ten je doplněn 16 obsahově širokými otázkami. Ačkoliv to lze považovat za poměrně vysoký počet, autor se snaží na všechny velmi detailně odpovět. Na první místo staví Šepták zahraniční politiku, avšak nevnímá

ji jako pouhá jednání diplomatů, ale upozorňuje na korelaci s vnitrostátní situací. Vynikající je autorova heuristická činnost. V práci převažují nevydané prameny pocházející z vídeňských, berlínských i pražských archivů. Jedná se především o nejrůznější diplomatické materiály. Vzhledem k výzkumu vnitropolitické situace nejsou opomenuty stenografické záznamy z rakouského parlamentu. Autor se však nebál využít i prameny vydané, např. vzpomínky jednotlivých aktérů. Šepták využil také ideologicky různorodého tisku, vydaného jak v Rakousku, tak v Německu či Československu. Ocenit je třeba i znalost odborné literatury. Zajisté by se našla i opomenutá díla, přesto autor předkládá v závěrečném seznamu literatury výčet více než 300 monografií a přes 200 odborných studií. Netvoří jen oporu textu, autor je taktéž hodnotí. Vzhledem k tématu práce je samozřejmá převaha produkce rakouské provenience.

Čtenář se prakticky nesetká s obrazovou přílohou. Mimo obálkovou fotografii a portrét Engelberta Dollfusse nalezneme v knize ještě fotografii bývalého sídla rakouského ministerstva zahraničí na vídeňském náměstí Ballhausplatz. Ačkoliv by se měl výsledný produkt badatelské práce skládat především z kvalitního textu, je namísto připojit i dostatečné množství obrazového materiálu (zvláště v případech, kdy takový materiál bezpochyby existuje), neboť napomáhají recipientovi přiblížit jednotlivá témata. Z tohoto hlediska se práce zdá poněkud chudá. V knize se mluví o mnoha osobnostech, přesto je čtenář s jejich podobou odkázán pouze na vlastní představivost. Na druhou stranu autor alespoň připojuje krátký medailonek k těm osobnostem, které mohou být pro čtenáře méně známé. Hodno vyzdvihnutí je též velké množství různých tabulek se statistickými údaji.

Hodnotíme-li knihu jako celek, je nutné zdůraznit, že se jedná o velmi zdařilý počín. I přes malou kritiku určitých aspektů je čtenář seznámen s vývojem rakouského státu na přelomu třicátých let 20. století, příčinami krize a pádu demokratického zřízení v Rakousku. Pro českého čtenáře bude přidanou hodnotou sledování československé linky příběhu, která analyzuje vzájemné vztahy mezi Prahou a Vídní. Ta je vystavěna na analýze nepublikovaných pramenů pocházejících z několika českých i zahraničních archivů. Autor při své heuristické činnosti seskupil skutečně impozantní množství pramenů i sekundární literatury. Přes některé složitěji napsané pasáže je dílo dobře čtivé. Kniha by neměla uniknout zájemcům o dějiny československé diplomacie, moderní dějiny středoevropských států, popřípadě těm, kteří se zajímají o fenomén demokracie.

Bc. David Marhold
Pražská 7
568 02 Svitavy
Česká republika
e-mail: marhold.david@gmail.com

**MAIEWSKI, PIOTR M.:
BOJOVAT, ČI USTOUPIT?
MOŽNOSTI OBRANY ČESKOSLOVENSKA
NA PODZIM 1938.
CONDITIO HUMANA VE SPOLUPRÁCI
S MUZEEM DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY V GDAŇSKU.
CONDITIO HUMANA, BRNO 2018, 397 s.
ISBN 978-80-905323-4-2**

Marek Tlašek¹

Piotr M. Maiewski je polský historik přednášející na Varšavské univerzitě, zabývající se moderními evropskými dějinami. Zaměřuje se na Československo ve 20. století, zejména na česko-německé vztahy. Na toto téma publikoval několik studií a knih. Jednou z nich je práce o postoji E. Beneše k sudetské otázce². Ve své další knize *Sudetští Němci*³ se soustředil na politický a socio-kulturní vývoj Němců v Sudetech až do jejich vysídlení. Také recenzovaná kniha je již přepracováním původní publikace na stejné téma, která vyšla v roce 2004 v polštině.⁴ Tato nová verze reaguje na své předchozí vydání, je doplněna celými kapitolami, doplňujícími informacemi a místně i odbornými termíny, které v předchozí publikaci chyběly nebo byly nepřesné. Práce jako taková je originálním příspěvkem, ačkoliv se vztahuje k tolik exponovanému tématu. Jedná se o moderní pohled na problematiku vojenské obrany v roce 1938 z perspektivy Československa a Německa. Až na dílčí studie Eduarda Stehlíka⁵ nebo Pavla Šrámka⁶, kteří se problematice československé-

¹ Autor recenze je studentem navazujícího magisterského studijního programu Historické vědy na Katedře historie FF UP v Olomouci.

² MAIEWSKI, Piotr M.: *Edvard Beneš kwestia niemiecka w Czechach*. Warszawa 2001.

³ MAIEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848 – 1948: Dějiny jednoho nacionalismu*. Brno 2014.

⁴ MAIEWSKI, Piotr M.: *Nierozegrana kampania: Możliwości obronne Czechosłowacji jesienią 1938 roku*. Warszawa 2004.

⁵ STEHLÍK, Eduard: *Organizace německé branné moci 22. září 1938*. I. část. Historie a vojenství, 57, 2008, č. 4, s. 48–73. Týž: *Organizace německé branné moci 22. září 1938*. II. část. Historie a vojenství, 58, 2009, č. 1, s. 44–61; FIDLER, Jiří – STEHLÍK, Eduard: *Německá Panzerwaffe v září 1938*. Historie a vojenství, 48, 1999, č. 1, s. 13–48.

⁶ ŠRÁMEK, Pavel: *Ve stínu Mnichova: Z historie československé armády 1932–1939*. Praha 2008; Týž: *Rozcestí slepých uliček. Mnichov 1938*. Soudobé dějiny, 15, 2008, č. 2, s. 25–273.

ho vojenství věnují soustavně, nevznikla mezi českými historiky zevrubná práce zaměřená čistě na vojenskou situaci Československa v kontrastu k té německé, právě v období mnichovské dohody. Zejména společným studiem dokumentů československé i německé provenience, které měl Majewski k dispozici, se vytvořil reálný přehled tehdejší vojenské techniky.

Prostudované dokumenty v archivech poskytly autorovi značné informace v oblasti bojeschopnosti a stavu obou armád, což je zřejmě hlavní přínos celé práce. Autor se zaměřil na několik hlavních rovin situace. První z nich popisuje v úvodní části – průběh sudetské krize, který se snaží zasadit do širšího kontextu evropského dění. V následující části již autor pracuje se získanými informacemi, hodnotí především vojenské plány obou států, stejně tak se mu podařilo rozsáhle zpracovat a srovnat vojenskou techniku armád. Závěrem práce je navržený průběh hypotetického střetu. Autor sice tvrdí, že se nejedná o tzv. alternativní (kontrafaktuální) dějiny, ve skutečnosti je však toto tvrzení pravdivé pouze z části, neboť značná část práce je založena na subjektivním pohledu na alternativní pomnichovský vývoj.⁷

Autor se snaží zjistit, jak by vypadala případná konfrontace v roce 1938. Jak ale zkoumat dějiny, které se neudály? Ačkoliv se snaží zasadit práci do kontextu evropského dění, shledávám v jeho práci značné nedostatky jak v pohledu na známé postoje jednotlivých států, tak především v části, ve které se snaží předpovědět chování západních států v případě konfliktu. V kontextu sudetské krize v Československu autor nereflektuje vlivy na dobový zahraniční pohled na situaci. Autor pracuje s konceptem průběhu války v Polsku o rok později, který se snaží v mezích aplikovat na Československo v roce 1938. Vytváří tak rámcovou situaci pro zkoumání své teorie o možném vojenském konfliktu, ve které se jednotlivé státy zachovávají podle domnělých představ založených na nesprávné interpretaci vývoje mezinárodní situace do roku 1938. Hlavní chybu v autorově tezi spatřuji v předpokladu pro srovnávání vojenské techniky. Zde se rozhodl hodnotit pouze technické parametry, ale rozdíl početních stavů opomenul. Kontroverzní je zhodnocení případné pozice Polska v roce 1938, které by dle autora sice vstoupilo do konfliktu spolu s Německem a Maďarskem, avšak z důvodu ochrany slezských oblastí před Němci.

⁷ K různým verzím alternativního vývoje v roce 1938 srovnej zejména: DEJMEK, Jindřich: *Československo a jeho případná válka v roce 1938: Alternativa? přijetí velmocenské Mnichovské dohody na přelomu září a října 1938*. In: RAK, Jiří a kol.: *Co kdyby to dopadlo jinak?: křížovatky českých dějin*. Praha 2007, s. 97–108; ŠRÁMEK, Pavel: *Rozcestí slepých uliček: Mnichov 1938*. In: SMETANA, Vít a kol.: *Historie na rozcestí: jak mohly dopadnout osudové chvíle Československa*. Brno 2013 s. 59–78.

Co se týče podoby a zpracování knihy samotné, jednotlivé kapitoly jsou pečlivě členěny, s tématy navazujícími na sebe, s podrobně vysvětlenými dobovými reáliemi, což může také značit, že kniha je určena široké skupině čtenářů. Celá kniha je doplněna bohatou obrazovou přílohou, avšak umístění příloh v textu narušuje jeho celistvost. Ačkoliv metodologie alternativní historie nemusí být přijata všemi kladně, celková podoba díla může čtenáři dát zajímavý pohled na situaci. Téma samotné je dnes velmi atraktivní i v řadách neodborné veřejnosti, a tak si kniha své čtenáře jistě najde. Díky podrobnému zpracování vojenské techniky obou stran případného konfliktu přímo pro rok 1938 bude práce užitečná i pro všechny badatele v oblasti dějin vojensství. Co se však týče autorovy interpretace mezinárodní situace, doporučuji nahlížet na ni s mírným odstupem a konfrontovat také s další literaturou.

Bc. Marek Tlašek
Halenkov 622
756 03 Halenkov
Česká republika
e-mail: MTlasek@seznam.cz

MOTYKA, GRZEGORZ:

VOLYŇ 1943.

GENOCIDNÍ ČISTKA – FAKTA, ANALOGIE,

HISTORICKÁ POLITIKA.

ACADEMIA. PRAHA 2018, 230 S.

ISBN 978-80-200-2857-0

Sára Baruchová¹

Kniha Grzegorza Motyky (nar. 1967), polského historika zaměřujícího se na polsko-ukrajinské vztahy především během druhé světové války, přináší do jisté míry odlišný pohled na volyňský masakr. Knihu můžeme rozdělit do dvou částí. První část se zabývá nejprve samotnou přípravou masakrů a jejich následnou realizací, pokračuje polskou odvetou a zásahem sovětských vojsk proti ukrajinským povstaleckým jednotkám. Druhá velmi důležitá a zajímavá část nejprve porovnává situaci na Volyni s obdobnými represemi v ustašovském Chorvatsku a následně se věnuje poválečným polsko-ukrajinským vztahům a snahám vyrovnat se se vzájemnou násilnou historií.

Již v úvodu autor zmiňuje, že o daném tématu bylo publikováno velké množství prací,² k němuž také on sám přispěl, a předkládanou monografii tedy nekoncepuje typickým způsobem. Snaží se především poukázat na nová fakta, vyplývající z dosud nezkoumaných pramenů týkajících se konkrétní činnosti OUN³ a UPA⁴. Tím se chce vyvarovat opakování již publikovaných informací. Kniha tedy čtenáře postaví přímo do děje tehdejších událostí, jejichž historii autor vysvětluje pouze dodatečně. Autor předpokládá, že čtenář o daném tématu již něco nastudováno má. To může způsobit lehkou dezorientaci v tehdejších poměrech. Na druhou stranu (a to je hlavní těžiště této knihy) autor pracuje také s tím, jakým způsobem volyňské události poznamenaly polsko-ukrajinské vztahy a do jaké míry se do nich promítají ještě

¹ Autorka recenze je studentkou navazujícího magisterského studijního programu Historické vědy na Katedře historie FF UP v Olomouci.

² S přihlédnutím k zahraniční, především ukrajinské a polské historiografii, větší počet detailnějších studií v české provenienci stále chybí. Autory, kteří se danému tématu věnují, jsou níže citovaný David Svoboda či Luboš Veselý.

³ Organizace Ukrajinských nacionalistů.

⁴ Ukrajinská povstalecká armáda, ve starší literatuře někdy nepřesně označovaná pojmem „Banderovci“.

dnes. Pro čtenáře neznalé aktuální politické situace těchto států se tak otevírá zcela nové okno informací, nebo minimálně je již určitá povědomost rozšířena o historický kontext. Po přečtení knihy je více než jasné, že tragické události válečného období jsou stále živé v kolektivní paměti obou národů.

Pozornost v knize je také věnována obdobným situacím v jiných státech, v tomto případě ustašovskému Chorvatsku, o kterém se autor rozepisuje v samostatné kapitole, a téma doplňuje i historickými fotografiemi. V souvislosti s tím zde ale chybí alespoň kratší nastínění reflexe této genocidy do poválečných vztahů zainteresovaných států. Porovnání v přístupu představitelů těchto národů by možná obohatilo diskuzi o řešení vleklého polsko-ukrajinského sporu.⁵

Motiv historické křivdy je znám i v našich, případně jiných podmínkách (ne náhodně se volyňské události přirovnávají k ustašovskému Chorvatsku, či vztah Poláků a Ukrajinců ke stejné nešťastnému vztahu Čechů a Němců). Válečné zločiny nelze soudit pouze černobíle a o situaci na Ukrajině to platí dvojnásob. Z monografie vyplývá, že na tomto území svádělo pomyslný i reálný boj hned několik národů, z nichž každý sledoval pouze vlastní cíl. Ve vyhrocených válečných podmínkách a kvůli obecnému sklonu některých států k totalitním a represivním režimům není tedy vůbec překvapivé (ale o to více smutné), že docházelo nejenom k potyčkám vojenských a partyzánských členů, ale také k vylévání zaslepené agrese na civilním obyvatelstvu. Pro Grzegorze Motyku je důležité, aby oba státy, Polsko i Ukrajina, uznaly svůj podíl viny na volyňských událostech. Nesnaží se zakrýt chyby v polské správě ukrajinských území, ačkoliv jim není věnována taková pozornost. V monografii chybí více informací o Piłsudského nesmířlivém postoji vůči ukrajinské menšině na polském území. Na druhou stranu je třeba ocenit, že autor rozhodně odsoudil odvetné akce polské Zemské armády (Armija Krajowa, dále jen AK), která si svou pomstu za volyňské a haličské masakry vylévala také na civilním obyvatelstvu. Nicméně dodává, že k tomu docházelo bezprostředně jako reakce na nepochopitelné a nehumánní násilí členů UPA na polských obyvatelích. Motyka uvádí, že masakry polského obyvatelstva lze označit za genocidu (stejně jako ukrajinský hladomor ve třicátých letech), a to právě z toho důvodu, že šlo o chladnokrevně promyšlené čistky, v nichž vyvražďování civilistů mělo své místo.⁶ Je otázkou, jestli je omluva násilí, jež

⁵ Autor by se nemusel omezit pouze na Jugoslávii, obdobných případů situací, kdy dva státy musí určitým způsobem vyhodnotit společnou historii, je jistě více.

⁶ Toto své tvrzení dokazuje citací dosud utajovaných pramenů UPA, v nichž se uvádělo, že „cílem povstání OUN je zničit živé síly nepřítele v ukrajinských regionech. [...] k těm silám patří vedle regulární armády veškeré nepřátelské obyvatelstvo včetně všech menšin, které zaujímají k ukrajinské nezávislosti nepřátelský postoj. Nepřátele musíme rozlišovat a na základě toho

je vyprovokováno jiným násilím, dostatečná. Ale jak trefně poznamenal David Svoboda: „[...] logika oné doby byla v kolizi s morálkou.“

Co se Motykově monografii musí po právu přiznat, je kritický přístup k polským odvetným akcím. Motyka se nesnaží zastírat násilí, které páchali Poláci na ukrajinské menšině v reakci na volyňské a haličské masakry. Zdá se také, že Polsko v průběhu druhé poloviny 20. století prodělalo mnohem větší míru sebekritiky a formy násilí ze své strany odsoudilo. Zároveň se také jeví z dvojice těchto států jediným partnerem, který aktivně pracuje na zlepšení vzájemných vztahů a snaží se dospět k finálnímu rozřešení tohoto konfliktu. Reakce Ukrajiny, pro kterou je uznání viny za genocidu polského obyvatelstva příliš velkým soustem, je pak ovšem zklamáním pro většinu Poláků. V povědomí Ukrajinců stále zůstává činnost UPA a OUN především ve spojitosti se snahou o sjednocení Ukrajiny, přední představitelé obou organizací jsou považováni za národní hrdiny a někteří z nich získávají dokonce i státní vyznamenání in memoriam. Možná to je ten důvod, proč byla na Ukrajině nedávno uzákoněna kritika a hanění UPA a OUN jako trestný čin.

V samotném závěru monografie pořichází sám autor s možným řešením daného konfliktu. Podle něj není možné Ukrajinu kategoricky nutit do okamžitého odsouzení činnosti OUN a UPA, stejně jako není možné, aby se kladlo rovnítko mezi činy těchto dvou organizací a polské Zemské armády. Také nelze jednoduše zapomenout na násilí, které bylo spácháno vojáky Zemské armády. Naopak je podle autora zapotřebí, aby polská strana konfliktu trpělivě a úpěnlivě trvala na vyřčení následující věty: „V letech 1943–1945 se Ukrajinská povstalecká armáda dopustila hromadného vraždění Poláků, které nelze nijak ospravedlnit. My tento zločin odsuzujeme.“⁷ Je diskutabilní, do jaké míry se toto řešení liší od prvního zmíněného. Snad právě tou trpělivostí. A je mnohem více diskutabilní, jestli je Motykou navrhovaný přístup k situaci pro Ukrajince schůdnější než vyhocený konflikt. Jistě zajímavé by bylo srovnání obdobných situací v dalších zemích, ve kterých více či méně také došlo k útlaku jiného etnika a snažit se zodpovědět otázku, jak se historie konkrétních států promítá do jejich současných vztahů, na jaké úrovni probíhá debata o společné historii a jak k ní jednotlivé státy přistupují. Je ale určitě mnohem výhodnější dospět k nějakému řešení na základě spravedlivé debaty než pomocí moci a nátlaku.

volit způsob jejich likvidace. Nepřítele, který proti nám vystoupí aktivně, je nutno zlikvidovat fyzicky. Mezi zbylým nepřátelským obyvatelstvem je nutno udržovat teror. Nerozpakujme se užít těchto metod, máme co do činění s nepřítelem lstivým, ba dokonce velmi lstivým. Poláci, Moskalové a Židi, kteří proti nám budou aktivně bojovat, musejí být zlikvidováni.“ In: MOTYKA, G.: *c. d.*, s. 32.

⁷ Tamtéž, s. 211.

Faktografické chyby či gramatické překlery v monografii nenajdeme, nicméně jako problematický se jeví nedostatek kvalitních map. V monografii je uvedena řada geografických názvů, které se vážou k činnosti jednotlivých jednotek ukrajinských organizací, a bez jejich demonstrování na mapě často vznikají nepřesnosti v tom, kde daná jednotka vlastně působila. Bylo by jistě pohodlnější, kdyby si čtenář mohl osvěžit geografii Ukrajiny přímo v knize a nemusel potřebné vědomosti zpětně dohledávat.

Monografie *Volyně 1943* je jednou z předních knih zabývajících se touto tematikou, především je potřeba vyzdvihnout její hodnotu v případě druhé části, v níž se autor zabývá poválečnými polsko-ukrajinskými vztahy. Nicméně pro čtenáře, který se v daném tématu ne příliš zdatně orientuje, by bylo vhodné nejprve přečíst některé studie od historika a ukrajinisty Davida Svobody.⁸ I tak kniha G. Motyky jasně dokazuje, jak je v dnešní době těžké oddělit politiku od minulosti a jak sama minulost může být živější, než si my sami uvědomujeme.

Bc. Sára Barcuchová
Sadová 883
768 24 Hulín
Česká republika
e-mail: sarabar@seznam.cz

⁸ Viz SVOBODA, David: *Dlouhá cesta do lesů: politický vývoj ukrajinského integrálního nacionalismu a předpoklady vzniku Ukrajinské povstalecké armády*. Securitas imperii, sv. 22/1, 2013, s. 98–120.

Týž: *Tenkrát na Volyni: dilema a činy ukrajinských nacionalistů pod německou okupací 1941–1943*. Securitas imperii, sv. 25/2, 2014, s. 78–103.

GÓRNY, MACIEJ:
MEZI MARXEM A PALACKÝM.
HISTORIOGRAFIE V KOMUNISTICKÉM
ČESKOSLOVENSKU.
VOLVOX GLOBATOR. PRAHA 2018, 315 S.
ISBN 978-80-7511-439-6.

Jaromír Sobotka

Problematika angažovaného dějepiscectví z časů komunistické totality patřila u nás dlouhá léta k relativně opomíjeným tématům. To mimo jiné otevřelo prostor pro příspěvky zahraničních badatelů, mezi něž patřil i polský profesor a současný vědecký pracovník německého Deutsches Historisches Institut ve Varšavě Maciej Górny. Ten se problému mimo jiné věnoval v rámci své diplomové práce, která u našeho severovýchodního souseda nakonec v roce 2000 vyšla pod názvem *Miedzy Marksem a Palackým – Historiografia w komunistycznej Czechoslowacii*. U nás knihu jakožto vůbec první Górného monografii, která vyšla v češtině, předloni vydalo vydavatelství Volvox Globator pod názvem *Mezi Marxem a Palackým s podtitulem Historiografie v komunistickém Československu*.

Navzdory ambiciózně zvolenému názvu se relativně útlá kniha formátu A 5 zabývá téměř výhradně českou historiografií (odsunutí Slováků na druhou kolej autor v úvodu zdůvodňuje přílišnou specifičností slovenského prostředí) v období padesátých let, především pak jejich první polovinou. Tematicky členěná práce pak v celkem pěti kapitolách představuje čtenáři hlavní linie komunistického dějepiscectví (Górny sám důsledně používá ne zcela přesného termínu marxistická historiografie) ve vztahu ke Sporů o smysl českých dějin, husitství, době předbělohorské a národnímu obrození. Z Górného selekce témat pak zcela vypadly dějiny první republiky a druhé světové války. Autor opouští velmi častý styl biografického psaní dějin historiografie a zaměřuje se spíše na obecné jevy a trendy, které se snaží zasadit do širších kontextů východoevropského dějepiscectví. Velmi zajímavé jsou v tomto ohledu srovnání přístupů českých a polských historiků ke zvoleným otázkám, např. k tématu údajné krize feudalismu předcházející počátek husitských bouří, jejichž existenci zahraniční historici zpochybňovali či vztahu k maďarské revoluci 1848, kde domácí historici často neváhali opatrně hájit „reakční“ osobnosti české politiky proti kritice sovětské historiografie. Tyto

komparace však v rámci práce představují spíše jakýsi doplněk, než systematicky aplikovanou metodu. Na základě zkoumání starších historiografických tradic, především Palackého, Jiráska a Pekaře, pak autor dochází k (nepříliš překvapivému) závěru, že řada interpretací, s nimiž československé dějepisectví padesátých let tvořené především Zdeňkem Nejedlým, Josefem Mackem a Františkem Grausem, přicházelo, vycházela ideově spíše z období národního obrození, než z marxistické nauky. Ostatně sám Palacký a Jirásek se dostali do „pokrokových tradic“ jako jejich objekty. Velký vliv přiznává Górný také Josefu Pekařovi, vůči němuž se režimní historici ostře vymezovali a poskytovali tak jeho myšlenkám často více prostoru než marxistickým myslitelům. Nejpodrobněji tuto skutečnost rozebírá ve vztahu k problematice husitství, jehož interpretace z velké části vycházely právě ze zmíněných starších autorů. Zvláště se v tomto kontextu ukazoval vliv Zdeňka Nejedlého a jeho snahy o smíření nového režimu se starším dějepisectvím (nejpregnantněji vyjádřené jeho knihou *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*).¹ Z marxismu pak podle Górného historici pouze přejímali některé poučky a fráze, a také zdůrazňování významu ekonomických faktorů. V kontextu změny mezinárodních vztahů pak také došlo k přehodnocení některých politicko-historických jevů (rusofilie a panslavismus), v jádru však zůstalo české dějepisectví této doby obrozenecky vlastenecké. Opět velmi zajímavě v tomto kontextu vyznívají autorova srovnání s historiografií polskou, snažící se v 50. letech vytvořit nový „seznam individuálních a kolektivních hrdinů“. Při plnění tohoto úkolu narážela polská historiografie na problémy spojené s výrazně aristokratičtějším charakterem národních dějin a z toho vyplývající obtížností s jejím sladěním s marxistickou doktrínou. V tomto ohledu měly dle autora „plebejské“ české dějiny určitou výhodu.

Hlavní slabinu Górného práce představuje fakt, že v českém překladu vyšla až po 18 letech od vydání v originále (v Polsku vyšla již roku 2000). Domácí výzkum problematiky od té doby výrazně postoupil a dosavadní poznání tématu obohatila jednak řada monografií věnovaných jednotlivým osobnostem historické vědy, především práce Jiřího Křesťana věnovaná Zdeňku Nejedlému a také kniha Bohumila Jirouška *Josef Macek: Mezi historií a politikou*,² a především hutná souhrnná monografie Vítězslava Sommera *Angažované dějepisectví*.³ Oproti těmto knihám tak relativně povrchní Górného práce vstoupila na českou půdu takřikajíc poněkud „s křížkem po fu-

¹ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. 1. vyd. Praha 1950.

² JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek – mezi historií a politikou*. Praha 2004.

³ SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha 2011.

nuse“. Její závěry vyznívají občas ve srovnání se zmíněnými publikacemi jako notně zjednodušující a často nedostatečné. Historika zabývajícího se dějinami pracujících pak trochu nemile překvapí, že problematice dějin dělnického hnutí věnoval autor v knize pouze čtyři strany. Interpretačně se pak omezil na konstatování, že také dějepisci věnující se tomuto tématu byli ve svých pracích inspirováni spíše národní tradicí než marxistickou metodou.

Hlavní přednost Górného práce tak zřejmě spočívá jednak v již zmíněné odlišné perspektivě „z venku“ a nabízených srovnáních českého komunistického dějepisectví s tím polským. Další výhodou pak nepochybně představuje také přehlednost (občas vykoupená zjednodušením tématu) s jakou autor prezentuje interpretace jednotlivých témat českými historiky a jistě i snadná čtivost, která ji činí snadno přístupnou i pro širokou veřejnost. Górného *Mezi Marxem a Palackým* si jistě najde cestu také do knihovniček studentů historie hledajících „snadné čtení“ věnované dějinám české historiografie.

Mgr. Jaromír Sobotka
Královopolská 60
616 00 Brno
Česká republika
e-mail: jaromir.sobotka@gmail.com

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Jan Brož

Jan Brož is a doctoral student at the Institute of Political Science, Faculty of Arts, Charles University in Prague. He focuses on the history of Czechoslovak Social Democracy.

*Dealing with Labour: Exiled Czechoslovak Social Democrats
and the Labour Party During the Second World War*

The study deals with the relations between the Social Democratic Czechoslovak emigration in Great Britain and the Labour Party during the Second World War. It draws attention to the situation within the Czechoslovak Social Democrats and the Labour approach to the exiled socialist parties. The text draws on literature and original research of archive materials stored in the Labour History Archive and Study Centre in Manchester, UK.

Mgr. Hana Dehnerová

Hana Dehnerová (born 1975) is a graduate in Archaeology and History from Masaryk University in Brno. She has been part of the Department of Archaeology of the Olomouc Regional Office of the National Heritage Institute since 1999. The department primarily specializes in archaeological research of Medieval towns, castles and châteaux managed by the National Heritage Institute. One of the most important archaeological research projects she has participated in was rescue excavation carried out during the reconstruction of the Dean's Office of the Faculty of Arts of Palacký University Olomouc between 2015 and 2017. She co-authored a collective monograph on one hundred fascinating archaeological sites in Moravia and Silesia, Czech Republic, which was published in 2015.

*An Archaeological Perspective on the Medieval Church
of St. Peter in Olomouc*

The paper summarizes previous archaeological research on the former Church of St. Peter in Olomouc. Drawing on research findings, and following an analysis of written and iconographic sources, it describes what the church may have looked like in the High Middle Ages. The text also provides infor-

mation about the hitherto unknown Renaissance Chapel of Saint Sebastian and Saint Roch, and outlines the topography of the area surrounding the Church of St. Peter in the thirteenth century, while taking into account the fortification development.

Prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc.

She reads History and German Studies at Palacký University Olomouc, and researched economic history at the Silesian Institute of the Czech Academy of Sciences. She received her habilitation in Economics at the University of Economics in Prague and is a Professor of economics. Jana Geršlová specializes in economic and business history, has lectured at universities in Vienna, Dresden, Cologne, and Bonn, and is a member of a number of scholarly boards of universities in the Czech Republic. She lectures at the Department of Applied Economics of the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc.

*The Nuremberg Industrial Area and Pencil Production,
Schwan-Stabilo Company*

The industrial area around the Bavarian city of Nuremberg is famous for the concentration of pencil manufacturers. It contains many of the current major players (Faber-Castell, Staedtler, Schwan-Stabilo, and Lyra). In addition to a brief history of the origin of graphite pencils and the economic development of Nuremberg and its surroundings, the article is devoted to one of the companies – Schwan-Stabilo Nuremberg, which was founded in 1855.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. is a graduate of the University of Palacky in Olomouc (2012), curator and professional assistant of the Silesian Museum in Opava. He is interested in the history of law enforcement in Czech lands in the first half of the 20th century, a phenomenon of the army in historical memory and modern political and social history of Silesia.

The Married Life of the Czechoslovak Gendarmerie

The study deals with the relationship between the married life and the professional life of police forces. The research centres on marriage-restrictive professional and social conventions and on the impact partner choices had on the career of a gendarme. The text also addresses the interventions of the gendarmerie administration into the private life of gendarmes and their families, as well as the national aspects of mixed marriages. Attention is also paid to similarities and differences within officers and the ranks. The research draws principally on the gendarmerie administration records, and partially on period newspapers and ego-documents.

Mgr. Ivana Kolářová, Ph.D.

Born 1986, studied history at Palacký University in Olomouc. Since 2017 she is employed in Silesian Museum (Slezské zemské muzeum) in Opava. She focuses on modern history of Silesia and history of interwar police and security forces.

The Married Life of the Czechoslovak Gendarmerie

The study deals with the relationship between the married life and the professional life of police forces. The research centres on marriage-restrictive professional and social conventions and on the impact partner choices had on the career of a gendarme. The text also addresses the interventions of the gendarmerie administration into the private life of gendarmes and their families, as well as the national aspects of mixed marriages. Attention is also paid to similarities and differences within officers and the ranks. The research draws principally on the gendarmerie administration records, and partially on period newspapers and ego-documents.

Dr. phil. Markéta Králová

Markéta Králová has a Master's degree in Music Studies from the Faculty of Arts, Charles University in Prague and Doctoral degree from University of Vienna. Since July 2020 she has been working in the musicological department of the Masaryk Institute and Archive of the Czech Academy of Sciences in Prague. Her long-term interest focuses on the musical culture of Czech monasteries in the eighteenth century.

*Important Days of the Inhabitants and Supporters of the Český Krumlov
Minorite Monastery between 1726 and 1750*

The monastery of the Český Krumlov Minorites boasts an outstandingly well-preserved archive fund – Minorité Český Krumlov, which is stored in the State Regional Archive in Třeboň. As the convent served both for the Minorites and Poor Clares, the study also covers the important days of the nuns. Additional groups (Tertiaries, fraternities, Schwarzenberg patrons) would also visit the monastery regularly, and many townspeople were buried here. The monastery was renowned for excellent music, produced by a 16-member body of musicians living in the monastery with the brothers.

Prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.

Prof. David Papajík works at the History Department of the Faculty of Arts of Palacký University Olomouc and at the History Department of the Faculty of Arts and Letters of the Catholic University in Ružomberok. He specializes in Medieval history, the history of nobility, and regional history. He has written and co-written seventeen monographs (e.g. *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích*. Prague 2005; *Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod*. České Budějovice 2007; *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*. Prague 2009; *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století*. České Budějovice 2011; *Ladislav Pohrobek (1440–1457). Uherský a český král*. České Budějovice 2016).

*Property Strategies of the Nobility in the Late Middle Ages
Modelled on Hašek of Valdštejn*

The text analyses the property strategies of an important nobleman of the first half of the fifteenth century, Hašek of Valdštejn. It determines that the majority of property Hašek owned was royal or margrave lien. Although Hašek's brother Beneš of Valdštejn is not always indicated as the other owner of the lien, the brothers managed the property together. It seems that Beneš of Valdštejn was the one who took care of the acquired property, unlike Hašek of Valdštejn, who was more interested in his multiple political, power, and diplomatic activities.

Mgr. Ivan Puš, Ph.D.

Ivan Puš (born 1987) has a degree in History and German Studies from the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc. He has recently specialized mainly in Moravian Germans in the nineteenth century and on education in Cisleithania.

*The Czechoslovak Beseda Club Svatopluk Čech in Zurich
during the First World War*

The study deals with the club Czechoslovak Beseda Svatopluk Čech in Zurich during the First World War. The analysis was centred on documents related to the Bern-based military attaché William von Eine, the Feldkirch censorship office, and on selected correspondence of the resistance movement outside Czechoslovakia.

Mgr. Petr Sedláček

Petr Sedláček (born 1989) is a researcher with the Institute of History of the Czech Academy of Sciences. He specializes in the editions of Medieval diplomatic documents.

*A Contribution to the Notarial Instruments
of Materna, a Notary Public*

The study focuses on notarial instruments issued between 1412 and 1421 by the notary public Materna, the son of the physician Martin of Kladzko. All the documents (six notarial instruments) of his production are currently stored in the parish archive in Klodzko and in the State Archive in Wrocław. The introduction of the article outlines general information about notaries and their instruments as representatives of Medieval diplomacy. The text consists of a brief analysis from the diplomatic and palaeographic perspectives. The study complements older works by Berthold Bretholz, Franz Volkmer, Wilhelm Hohaus, Josef Nuhlíček, Fritz Luscheck or Ferdinand Tadra.

PhDr. Pavel Šlézar, Ph.D.

Pavel Šlézar, Ph.D. (born 1977) read Archaeology at Silesian University in Opava and at University of West Bohemia in Pilsen. He has a doctoral degree from Comenius University in Bratislava, Slovakia. He joined the Olomouc regional office of the National Heritage Institute in 1999, and currently heads the Department of Archaeology. Pavel has been working as a researcher for the Department of History of the Faculty of Arts of Palacký University Olomouc since 2013. He specializes in the Middle Ages, particularly towns and fortified settlements, transport, and travel, landscape archaeology, and archaeological conservation. He has written over a hundred articles and monographs, co-authored several exhibitions, and co-investigated several research grants of the Ministry of Culture of the Czech Republic and the Czech Science Foundation. He is a member of the editorial board of the *Zprávy* journal of the Museum of National History and Art in Olomouc.

*An Archaeological Perspective on the Medieval Church of St. Peter
in Olomouc*

The paper summarizes previous archaeological research of the former Church of St. Peter in Olomouc. Drawing on research findings, and following an analysis of written and iconographic sources, it describes what the church may have looked like in the High Middle Ages. The text also provides information about the hitherto unknown Renaissance Chapel of Saint Sebastian

and Saint Roch, and outlines the topography of the area surrounding the Church of St. Peter in the thirteenth century, while taking into account the fortification development.

English translation of HO 59-2020: Mgr. Eva Černínová,
English proofreading: Mgr. David Livingstone, Ph.D.

HISTORICA OLOMUCENSIA
59–2020

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH
XLIX

PhDr. Ivana Koucká, Ph.D., Mgr. Vojtěch Češík, Mgr. Klára Staňková
(editoři)

Recenzenti Historica Olomucensia, 59–2020
Sborník prací historických XLIX

Mgr. Jiří Brčák, Ph.D., Mgr. Petr Elbel, Ph.D.,
PhDr. et Mgr. Pavel Horák, Ph.D., PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D.,
prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., Mgr. Michal Lokaj,
PhDr. Kamila Mádrová, Ph.D., PhDr. Dalibor Prix, CSc.,
prof. PhDr. František Musil, CSc., doc. PhDr. Jiří Pernes, Ph.D.,
Mgr. Jerguš Sivoš, Ph.D., doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc.,
prof. PhDr. Josef Unger, CSc., prof. PhDr. Aleš Zářický, Ph.D.,
PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D., doc. Ing. Pavel Žufan, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká, Ph.D.
Odpovědný redaktor: Bc. Otakar Loutocký
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2020

1. vydání

ISSN 1803-9561